

KORUNK

EGY NEMZETISÉGI IRODALOM
ÖNVIZSGÁLATA • A MORALITÁS
PROBLÉMÁJA HEGEL FILOZÓFI-
ÁJÁBAN • ELDOLOGIASODÁS ÉS
FORRADALOM • HORVÁTH BÉLA
HALÁLÁRA • A SZECESSZIÓ TÍ-
PUSAI • KÖNYVEK ÉS IDŐK •
JÖVOKÉP, CSELEKVÉSREND, IS-
KOLA • PETRE ANDREI, A RO-
MAN SZOCIOLOGIA JELES KÉP-
VISELŐJE • A HETVENÖT ÉVES
HORVÁTH IMRE VERSEIBŐL •
LÓRINCZ GYÖRGY NOVELLÁJA •

1981 • 11

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XL. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM • 1981. NOVEMBER

- KIRÁLY V. ISTVÁN • Eldologiasodás és forradalom I. 809
SZEGŐ KATALIN • A moralitás problémája Hegel filozófiájában 813
BENKÓ ANDRÁS • Kájoni János, a humanista muzsikusz 819
BODOR ANDRÁS • Délkelet-Európa-kutatások Romániában (Kezesség) 824
LÓRINCZ GYÖRGY • A bukás (Korunk prózája) 828
HORVÁTH IMBE • Vállalás, Bogos idő, Napszálltakor, Kínos kérdés, Jövendőmondás (versek) 837

JEGYZETEK

- PÁLL ÁRPÁD • Horváth Béla — oldalnézetből 838
KOVÁCS NEMERE • Most még lehet! 839
GY. SZABÓ GYULA • Mekkora a nagyvilág? (A helynévadás érdekességeiből) 841
SZABÓ ILONA • Kell a törődés 843

FÓRUM

- DOBAI ALMOS • A szecesszió típusairól 846

KATEDRAKÖZELBEN

- DEMÉNY DEZSŐ • Jövőkép, cselekvésrend, iskola 848

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- LEON EȘANU • Petre Andrei, a román szociológia jeles képviselője (Sz. J. fordítása) 855
STIBLI SÁNDOR • A szárhegyi kastély 859
FAZOLI SÁNDOR • Török János székely vértanú eszmei hagyatéka 864

SZEMLE

- BODOR PÁL • Könyvek és idők (Gondolatok a könyvtárban) 869
CS. GYIMESI ÉVA • Változatok az iróniára 872
E. SZABÓ ILONA • Monográfia Ziffer Sándorról 876
NAGY OLGA • Egy néprajztudós életművének tanulságai 877
I. E. • A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében (Könyvről könyvre) 878
SZ. J. • Vasile Igna: Starea de urgență (Könyvről könyvre) 879
K. L. • Rózsa András: Fociológia (Könyvről könyvre) 879

LÁTÓHATÁR

Gáll Ernő: Egy nemzetiségi irodalom önvizsgálata (Irodalmi Szemle); L. E.: A neofasizmus újjáéledésének okairól (Era socialistă); K. L.: Cs. Szabó László — kortársairól (Új Látóhatár); P. J. A.: „Nincs olyan gazdasági elmélet, amely problémáinkra kész megoldásokkal szolgálna” (Heti Világgazdaság); Sz. E.: A Reader's Digest alapítójának halálára (Time); P. J. A.: Nevelés, képzés, foglalkoztatás (Revue d'Économie Politique)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Barabás Éva, Bardócz Lajos, Lakatos Edit, Nagy Pál, Röser Ferenc, Gy. Szabó Béla

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Felelős titkár: **RITÓÓK JÁNOS**

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mécok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Eldologiasodás és forradalom I.

Lukács György sokféle érdeklődést kiváltó, egészében is ellentmondásos munkásságának talán legvitatottabb állomása a *Történelem és osztálytudat*. Az 1923-ban *Tanulmányok a marxista dialektikáról* alcímmel közzétett írásaiban kívánta Lukács kiépíteni azokat az elméleti és módszertani alapokat, amelyek lehetővé teszik a kor forradalmi hullámainak filozófiai megragadását.

Lukács e kísérlete már megjelenéskor ellentmondó fogadtatásban részesült. A *Pravda* dogmatikusabb szerkesztői például Karl Korsch és Antonio Gramsci hasonló próbálkozásaival együtt „antimarxista” és „revizionista” írásként bélyegzik meg, az ez idő tájt még Lukácssal rokonszenvező Révai József egy 1925-ös recenzióban a munkát a marxizmus filozófiai hagyományainak újraélesztése egyetlen számottevő eredményeként üdvözli, Zinovjev pedig a Komintern elmvényéről „átkozza ki” a Lukács írásai által képviselt irányzatot. A vélemények megosztottsága azóta sem csökkent. Lucien Goldmann a *Történelem és osztálytudat* a huszadik század legjelentősebb filozófiai teljesítményének tartja, míg Hermann István ugyanazt Lukács legelhibázottabb műveként jellemzi, sőt, egy újabb monográfiában nem is sorolja Lukács marxista termékei közé. Ezzel szemben a frankfurti iskola képviselői az „igazi Lukácsnak” a *Történelem és osztálytudat* gondolkodóját tartják. Újító, antidogmatikus nyíltságával a *Történelem és osztálytudat* mindenesetre a marxizmus reneszánszának programjában jelentős szerepet játszott, az újjászületés különböző irányzatai tüzték ezt a művet zászlojukra.

Kétségtelenül a munkásmozgalom elméleti kérdéseinek és történetének egyik legerdekesebb dokumentumáról van szó. Időszerűsége azonban ennél átfogóbb. A dogmatizmussal való leszámolás ugyanis feltételezi a dogmatikus korszak gazdaságának, politikájának, szellemi-ideológiai irányulásának kritikai felülvizsgálatát. Ez pedig lehetetlen a marxizmus humanista, antibürokratikus hagyományainak feltárása és értékesítése nélkül. Úgy vélem, hogy ebben a folyamatban a *Történelem és osztálytudat* különös fontosságra tehet szert, mert arra törekszik, hogy demitizáljon olyan elképzelést, amely szerint a dogmatizmus részletmegoldásokkal, részlet-újrágondolásokkal reálisan meghaladható, és azt hirdeti, hogy magát a dogmatizmus kérdését is *totalitásp problémaként* kell felfogni. Sőt, a szervezet(ek) és a tömegek viszonya kapcsán arra ösztönöz, hogy a dogmatizmus meghaladását, ennek szükségét ne valamilyen folyékony-folyamatos elméleti-módszertani tökéletesítésnek, ne is valamiféle önműködő szervezeti jóindulat gondoskodásának, hanem egy magatartás és felfogás csődjéből eredő szükségszerűségnek tekintsük.

Azt is hangsúlyozni kell továbbá, hogy a szocialista országok viszonylag új keletű gyakorlati (az új gazdasági mechanizmusok különböző változatai, a rotációs-demokratikus rendszerek, a szervezeti élet többszámolásága, a párt és munkásosztály viszonyának változásai stb.) sok szempontból olyan irányú „eltolódások”, amelyeket bizonyos mértékben a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa is képviselt, javasolt, ezért az a felvetődött problémák elméleti és gyakorlati tisztázásának értékes forrása lehet.

A *Történelem és osztálytudat* szerint a marxista felfogás a gondolkodás élő, dinamikus rendszere, amelynek lényegétől távol áll a sematikus megcsontosodás, és amelyet minden olyan kísérlettől meg kell óvni, amely csökkenthetné forradalmi értékeit.

A marxizmus fejlesztésének kérdésében Lukács a következő előfeltevésekből indul ki.

1. A marxizmus korpusza „befejezetlen”, „megszakított”, Marx és Engels nem teoretizálhatták felfogásukat tárgyak teljes sokrétűségében. (*Történelem és osztálytudat*. Bp., 1971. 270.)

2. A „marxista dialektika” hiánya (Lukács itt Marxnak azokra a megvalósítatlan szándékaira utal, amelyek egy *Dialektika* megírására vonatkoznak) nem csupán a marxista módszer megértését nehezíti meg, hanem a felfogás *módszertani teoretizálásának az elégtelenségeit* is jelzi, amelyet a marxista elmélet és a jelenvaló világ tanulmányozásával kell meghaladni. (*I. m.* 207.)

3. A dialektika módszertani „magva” magában foglalja azt a követelményt, hogy a dialektikát önmagára is alkalmazzák, vagyis önmaga állandó megújításának a követelményét.

„Az ortodox marxizmus tehát nem Marx kutatási eredményeinek kritikátlan elismerését [...] jelenti. A marxizmust illető ortodoxia szinte kizárólagosan a *módszerre* vonatkozik.“ (I. m. 211.) Ez a módszer Lukács számára a kapitalista társadalom globális és forradalmi önismerete, ami azt jelenti, hogy szerinte az elméleti rekonstrukció csak azokból a társadalmi jelenségekből indulhat ki, amelyek mind e globalitás hozzáférhetőségének, mind a forradalmi elv megértésének lehetőségét tartalmazzák.

Ezért foglalkoztatja Lukácsot elsősorban „az árustruktúra misztériuma“, ezért tulajdonít kiemelt jelentőséget azoknak a jelenségeknek, amelyek az árustruktúrából „mint sajátos tárgyiságformából“ (i. m. 320.), annak fetisjellegéből származtathatók, úgy ítélvén meg, hogy az emberi fejlődés kapitalista fokán nincs olyan kérdés, amely ne függne össze az áruformával. Marx szerint a „fetisizmus“ a társadalmi viszonyok *külsőlegessé* válása révén kialakult, öntörvényűvé vált *formák* világa, amelyből kiiktatódnak a közvetítések. A közvetítések hiánya következtében a történések és eredményeik mint dolgok és termékek jelentkeznek. Az így létrejött formavilág *önmagához* való viszonyként mutatkozik, tehát — úgy tűnik — formát sem vált, folyamatosan szilárd formának bizonyul, elrejtve a mögöttük meghúzódó emberi viszonylatok rendszerét.

A kapitalista fetisizmus átvilágításának és a korszak elidegenedésének forrásai és mechanizmusai kutatásának módszertani feladatát a *Történelem és osztálytudat* az „eldologiasodás“ fogalmában látja. Az az *általánosulás*, amelyet a kapitalizmus az áruforma számára képvisel, *minőségileg* változtatja meg a kérdések hangsúlyait: itt már nem csupán arról van szó, hogy az embert az áruk egy történelmi skálája veszi körül, és általuk sajátítja el, teszi magáévá a fetisizmust, vagyis árukat termelve önmagát még emberként termelheti újra, hanem maga az ember válik áruvá, árukat termelve pedig önmagát is áruként termeli újra, és ez a különbség határozza meg minden objektív és szubjektív jelenség tárgyiságformáját: az árueMBER az áruk világában mozog, és minden viszonylata és meghatározásuk minden kísérlete ennek a kapcsolatnak a jegyében zajlik. Az áruforma általánosulása az áruban tárgyiasult emberi munka absztrakcióját jelenti: ezt nemcsak a minőségileg igen különböző használati értékek cseréje teszi lehetővé, hanem a munka mértékévé és a termelés mindent elsőprő elvont *racionálisulásának* szervezési princípiumává lép elő, amely a munkással már mint kész, zárt entitás, mint a speciális tevékenységek eloldozott, függetlenített formája áll szemben.

Amikor a használati értékek áruvá lesznek, új tárgyiságot, új dologi jelleget nyernek. A viszonyok által elferdített tárgyi folyamat annál hangsúlyozottabb, minél közvetítettebbek azok a kapcsolatok, amelyeket az ember életfolyamatainak tárgyaival teremt. Szubjektíve ez az „elferdülés“ a tudat általános eldologiasodásában mutatkozik meg: a függetlenül formák felszíni törvényszerűségei lényeginek és történelmietlennek mutatkoznak.

„Amikor a használati értékek kivétel nélkül áruként jelennek meg, új objektivitást nyernek, új dologiságot [...], amelyben eredeti, tulajdonképpeni dologiszerűségük megsemmisül, eltűnik.“ (I. m. 333.) Itt Lukács világosan megfogalmazza azt, amit korábban csak sejtetett: *a használati értékben*, a javakban történő tárgyiasulás nem azonos az áruban való eldologiasodással.* Ennek alapvetően meg kell változtatnia a lukácsi felfogással szembeni viszonyunkat, a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa ugyanis *nem azonosítja hegelianusan az eldologiasodást az objektívációval***:

1. az eldologiasodást nem valamilyen „condition humaine“-ként fogja

* Lukács, Marx nyomán, az árutermelés történelmi jellegét hangsúlyozza. Ezek szerint a természetes gazdálkodásban — nem lévén termékcseré — árutermelés sem létezik. Emiatt itt a javak termelése kizárólag azok használati értékére összpontosít. Az árutermelés csak a termékcserével együtt jelentkezik, és a kereskedelem által szilárdul meg. A javakban tárgyiasult használati értékek tehát csak bizonyos körülmények között lesznek árukká, és ezek a körülmények árukénti használati értéküket is megbélyegzik, sőt irányítják, és sajátos tárgyiságra kényszerítik.

** Ez a különbségtétel mindazok számára „láthatatlan“ marad, akik osztják a Történelem és osztálytudat „hegelizmusának“ ma is uralkodó előítéletét. Ez az előítélet az utóbbi időben ugyan kénytelen bizonyos engedelményeket tenni a Lukácsot (állítólag) befolyásoló egyéb hatásoknak az elismerésében. (Stanislaw Kozyr-Kowalski: Idealism and Dialectics in the Young Lukács's Philosophy of History. Dialectics and Humanism, 1973. 4:70.) Paradox módon ezek a „befolyások“ mégsem érintik a „hegelianus“ jelzőt: Yvon Bourdet szerint Marx maga a bizonyíték arra, hogy Hegel is értelmezhető forradalmi módon (lásd Nicolae Tertulian: Naphta, Lukács, Thomas Mann. In: Experientia, Artá, Gindire, Buc., 1977), tehát az eldologiasodás forradalmi megszüntetése nem változtatná meg szükségképpen az eldologiasodás és az objektíváció feltételezett azonosításának hegelianus jellegét, de ehhez a hegelianizmushoz maga Marx is hozzá tartozna. A lukácsi különbségtétel felismerése ellen hat továbbá a gazdasági elemzések szerepének alacsonyulása a Történelem és osztálytudatban. Félrevezetőek magának Lukácsnak későbbi önkritikai elemzése (hangsúlyoznunk kell, hogy ezek mind bonyolult politikai és szellemi konjunktúrában és a tárgytól való distanciában is születtek), amelyekben Lukács maga építja az objektíváció, eldologiasodás, elidegenedés azonosításának előítéletét (vö. Marxista fejlődésem. 1918—1930. In: Történelem és osztálytudat, 715—716.). Ezért kell magának a könyvnek a szövegéből kiindulni.

fel, hanem mint a kapitalizmus kialakulásának és megszilárdulásának a következményét; 2. következésképpen a tudat sem a tárgyiságba mint olyanba ütközik, hanem az elvont, eldologiasodott tárgyiságba: a fetisista gondolkodásmód, amelynek számára a jelenségek részleges egysége mint azok igazi komplexusa jelentkezik, nemcsak a jelenséget „fetiszáló” szubjektumhelyzetének függvénye, hanem inkább annak a ténynek, hogy maguk a jelenségek (pénz, áru, tárgy, állam stb.) tárgyi formájukban elvontak, hogy *konkrét formájuk absztrakt*; 3. ezek szerint Lukácsnál az eldologiasodás felszámolása nem kontemplatív, hanem forradalmi jellegű aktus, amely teljességgel kizárja az emberi hitelességet az eldologiasodás körülményeiben. Így az eldologiasodás a kapitalista társadalom összes jelenségeit átfogja: a modern jogi és állami adminisztratív rendszer éppúgy a „számításon”, a racionalizáláson alapszik, mint a tőkés üzem belső szerkezete (Max Weber) és a szubjektum magatartása (a bíró viszonya a jogi törvényekhez, vagy a tisztviselőé az adminisztratív rendszabályokhoz) azonos a munkásnak a géphez való viszonyával, amelyet kontemplatív módon szolgál ki és ellenőriz.

Lukács felfogásában a kapitalista társadalom, formálisan egységes gazdasági struktúrájával együtt, a tudatnak is formálisan egységes struktúrát kölcsönöz: „ez éppen abban nyilvánul meg, hogy a bér munka tudati problémái az uralkodó osztályban kifinomulttan, szellemivé válva, de éppen ezért fokozott mértékben megisméltödnék.” (I. m. 343.)

Ezekből az következik, hogy Lukács eldologiasodásmélete mind gazdasági, mind „felépítményi” vonatkozásaiban nem más, mint a *kapitalista társadalom formális egységének (totalitásának) az elmélete, az elidegenedés formális elmélete. Az eldologiasodás fogalma* azonban azt a minőségi ugrást szándékszik megragadni, amely az áruforma általánosulásával következik be, tehát az eldologiasodásmélet nem az elidegenedésnek általában, hanem csak az elidegenedés kapitalista válfajának, a kapitalista elidegenedés mechanizmusainak a tana, amelynek feladata felkutatni és egészen a modern filozófiai elméletek rendszeréig végigkövetni az elidegenedés kiterjedésének alapstruktúráit.

Így felfedheti, hogy a formális egység mögött egy elemeiben atomizált, sajátos törvények által vezérelt, egymáshoz véletlenszerűen viszonyuló társadalom van. A proletariátus és a polgárság együttesen tanúi és elemei is minden megnyilvánulás eldologiasodásának. A helyzet *tudatosodásának* esélyei azonban nem azonosak. A tudatosulás nem hirtelen folyamat, amely azonnal átcsaphatna a tevékenységbe: a munkás saját létét csak akkor tudatosíthatja, amikor saját *árujellegének* tudatára ébred, és önmagát, valamint a tőkéhez való viszonyát az áruban ismeri fel. Bár még nem képes a tárgyszerep fölé emelkedni, és ez a tudat még csak az áru öntudata, általa mégis felszakadoznak az árustruktúra fetiszmái és vele együtt maga a közvetlenség is. (I. m. 448.) Az öntudat csak úgy válhat gyakorlativá, ha az már mint ismeret is gyakorlat: a munkás áruként való önmegismerése tárgyának strukturális tárgyi változását idézi elő, általa ugyanis a tárgy saját társadalmiságára ébred, és ez a kezdete és az alapja annak a szövevényes közvetítési folyamatnak, amelynek célja az áruforma általánosulása által jellemzett társadalom totalitásának a megismerése. (I. m. 449—450.) Az elmélet és gyakorlat egysége ugyanis csak úgy ragadható és valósítható meg, ha sikerül *konkrétan felmutatni azt az alanyt*, amelynek a tevékenysége valóban a történelem.

Ezért nem elégedhetünk meg azzal, hogy a *forradalmi* jelleget a dialektika materializmusának önműködő attribútumaként kezeljük, sem pedig azzal, hogy az elmélet és gyakorlat egységét könnyen felületieknek bizonyuló tünetek alapján ítéljük meg. „Előfordulhat — írja Lukács —, hogy a tömegeket egészen más hatóerők mozgatják, egészen más célokért küzdenek, s az elmélet egészen véletlenszerű tartalmat jelent mozgalmuk számára.” (I. m. 211—212.)

Következésképpen az elméletnek a tömegek körében való „egyszerű” propagandisztikus terjesztése még nem biztosítéka a gyakorlattal való egységének. A kérdést tehát mélyebbre kell vinnünk: a valóság és a tudat, valamint ezek történeti feltételezettsége szintjére. Csak itt válik világossá az, hogy az elmélet és a gyakorlat egysége — Marx kezdeményezéseinek megfelelően — csupán a „két terület” *kölcsönös egymásra irányulása* közepette valósulhat meg, „ha a tudatosulás jelenti azt a *döntő lépést*, amelyet a történelmi folyamatnak saját [...] céljai irányában meg kell tennie”. (I. m. 212.) Csak véletlenek szülhetik és rendezhetik el azokat a szálakat, amelyek egy külön-külön úton létrejött elméletet és gyakorlatot kapcsolnak egybe; az így létező területek egysége csupán felületi, kampányok által kicsikart rövidzárlat lehet. Valóságos egységük alapjait ezért a tudat és a valóság forradalmi viszonyának történelmi folyamatában kell keresni, amelyben terminusaik — szubjektum és objektum — egy történelmi képződmény közvetítésében, *azonosként* konkretizálhatók, mert a tudat és a valóság forradalmi

egységesítésének az a feladata, amelyet a filozófia elé a XI. Feuerbach-tézis állít, nem választható el sem a tudatosulás „aktusától“, sem pedig a tárgy, a valóság megváltoztatásától.

Ennek a módszertani vonatkozásnak döntő a jelentősége a könyv megértésében. A *Történelem és osztálytudat*ot értelmezők legtöbbje ugyanis az „objektum—szubjektum azonosság“ fogalmát mint üres absztrakciót, mint a hegelianizmus hasznavehetetlen termékét értékeli. Azonban az áruforma szerkezete, az eldologiasodás, valamint az objektivációhoz és az elidegenedéshez fűződő viszonyaik vizsgálata arra ösztönöz, hogy az „alany—tárgy azonosság“ kérdését úgy tekintsük, mint a fiatal Marx gondolatainak — itt főként a *Gazdasági-filozófiai kéziratokról* van szó, amely nyomtatásban közel *tíz évvel* a *Történelem és osztálytudat* után jelent meg — független újrafelfedezését. Itt Marx a nembeliség ontológiai helyzetéről a szubjektum—objektum viszonylatában azt írja, hogy a tudatos lény számára *saját* élete tárgy (objektum), és hogy az ember csak akkor nem vész el tárgyában, ha ez számára emberi tárggyá vagy tárgyiasult emberré válik, ha tehát számára minden tárgy önmaga objektivációja lesz, vagyis a tárgy az ember maga lesz.

Az a kategória, amely a gondolkodás és valóság, elmélet és gyakorlat, alany és tárgy viszonyát közvetíti, és a materialista dialektika forradalmi jellegét is elméletileg megragadhatóvá teszi, az Lukács szerint a *totalitás* kategóriája. A totalitás adja vissza a valóság igazi konkrétumát, amely ugyanakkor elemeinek tárgyi-ságformáit is meghatározza, és képviseli egyszersmind a tudatnak a valóság felé való irányulását. Hermann István szerint a totalitás, bár a *Történelem és osztálytudat* igazi témája, és fontos módszertani felismeréseket hordoz, tartalmát tekintve mégis meghatározatlan. (Lukács György *Gondolatvilága*. Bp., 1974. 131—136.) Azonban a totalitás kategóriájának egyik legfontosabb funkciója az, hogy közvetítse a gazdasági folyamat szerepét a társadalmi komplexum egészében. Azt kell ugyanis megmagyarázni, hogy miképpen lehetséges a valóság „meghatározó“ szerepe, a tudat és a valóság egymásra irányulásának körülményei között. Mert: 1. a gazdaság és a totalitás közötti bármilyen szakadás a Marx-epigonok dogmatikus materializmusához való visszaesést jelent; 2. a totalitás *népőpontja* csupán a fejlődés egy meghatározott gazdasági-társadalmi fokán születhet meg, amikor létrejön a kapitalista termelési mód, vagyis amikor a gazdaság az egész társadalomra kiterjed. „Nem az ökonomiai motívum elsődlegessége a történelemmagyarázatban, hanem a totalitás népőpontja különbözőteti meg döntően a marxizmust a polgári tudománytól“ — írja Lukács a *Történelem és osztálytudat*ban (i. m. 246.). Ez a sokat idézett és keveset elemzett kijelentés tehát nem jelenti a gazdasági szféra jelentőségének a lebecsülését, sőt, a gazdasággal való összefüggéseiben a totalitás *tartalmilag* is konkrétizálódik.

Csak a totalításban tanulmányozható a valóság és a tudat történelmi viszonya: így ugyanis megismerhetővé válnak azok a gondolatok és érzések, amelyekkel a különböző csoportok és osztályok akkor rendelkeznek, ha „tökéletesen“ megragadnák saját élethelyzetüket, valamint az ebből fakadó közvetlen, illetve az egész társadalom konstrukciójára vonatkoztatott érdekeket: „Az osztálytudat mármost az a racionálisan meghatározott reakció, melyet ily módon *hozzárendelünk* a termelési folyamaton belüli meghatározott, tipikus helyzetéhez.“ (I. m. 277.) A hozzárendelt osztálytudat azoknak a közvetítő kategóriáknak a köztes struktúrája, amelyekkel a társadalmi csoportok közvetlen helyzetüket feldolgozzák, tehát olyan társadalmi viszony, amelyet a kutatás azért rekonstruál, hogy a konkrét társadalmi totalításban helyezze el a különböző csoportok tevékenységének *objektív irányítást és értelmét*. A „hozzárendelt osztálytudat“ ezért Lucien Goldmann „maximálisan lehetséges tudatnak“ nevezi. (*Épistemologie de la sociologie*. In: *Logique et connaissance scientifique*. Paris, 1967. 1004.)

A kapitalizmus osztályszerkezetében Lukács csak két olyan osztályt tételez, amely képesnek mutatkozik arra, hogy a *gazdasági folyamat egészéről* fogalmat alkosson, és ezt a folyamatot saját érdekeinek megfelelően szervezze meg: a polgárságot és a proletariátust. De míg a polgári gondolkodás nem képes a jelentéstartalmi kérdésként kezelni és rámutatni arra a konkrét szubjektumra, amely valószínűleg közel lehet a történelmi folyamat totalításához, amely ténylegesen a folyamat objektuma és szubjektuma is lehet, a proletariátus önmaga elgondolásához tárgyat *történelmi totalitásként* kénytelen elgondolni, és ezáltal önmagát mint a történelmi folyamat tárgyát és alanyát felfedezni: „A végcél ugyanis nem állapot, amely [...] a megtett úttól függetlenül, »a jövő államaként« várakozik a proletariátusra [...], amelyet a mindennapi harcok során ezért nyugodtan el lehet felejteni [...]. A végcél sokkal inkább az *egészhez való viszony*. [...] e viszonyon keresztül tesz szert forradalmi értelemre a harc minden egyes mozzanata.“ (I. m. 243.)

A moralitás problémája Hegel filozófiájában

*Az ember gyöngéi korától származnak;
erénye és nagysága egyedül az övé!*

GOETHE

Hegel érdeme az, hogy az egész természeti, történelmi és szellemi világot folyamatként szemlélte. Ez a gondolkodástörténeti tény ma már annyira ismert, hogy pusztá kijelentése szinte közhelynek tűnik, mi több, egyenesen banálissá válhat, ha nem fűzzük hozzá, hogy Hegel nem állt meg csupán a fejlődés megállapításánál. A viszonylag állandó véges rendszerek belső összefüggéseit kutatta, és a mindenben áttörő fejlődés törvényszerűségeit, azt a lényegeset és állandót, amely a különösben és egyesben, a véges rendszerekben és véletlen változatokban mint egyetemes *jelen van*, a kitérők és visszaesések ellenére minden területen *szükségszerűen érvényesül*. Az a feltevés, hogy a világ nem „balga és örült történet”, hanem törvényszerű folyamat, nem egyszerűen a hegeli filozófia összefoglalása, amelyet egy utólagos interpretáció esetleg kihámozhat belőle, hanem elméleti cél, amelyet Hegel tudatosan maga elé tűzött; olyan elméleti feladat, amelynek megvalósítására kísérletet tett — s amelyet egyéni meggyőződése szerint meg is oldott.

A cél és feladat: a modern dialektika rendszeres kidolgozása volt.

A szellem fenomenológiájának megírásakor — Jénában — nemcsak tudta, de ki is fejezte, hogy a francia forradalom válsága után a napóleoni rendszerben egy új világkorszak van kialakulóban, amelyet új gondolati formában kell megragadni, s Hegel úgy vallott, mint aki vállalkozott az elméleti előkészítő feladatára. Ezt bizonyítja a *Fenomenológia* bevezetője és 1806-os őszi előadásának szavai, amelyet tanítványának, Rosenkranznak feljegyzéséből ismerünk.

A berlini korszakban (1818—1831) csupán összefoglalásként jellemezte saját filozófiáját; az új korszak kezdetét már nem a francia forradalomban látta, hanem időben messzebbre, a reformációig tolt. Ez a korszakolás sem indokolatlan. Hegel éleslátására vall, hogy egy vallási mozgalomban felismerte a társadalmi hátteret, a polgári kibontakozás felé mutató tendenciákat, de a „kezdet” időben való elhelyezése mást is jelez: egy korszak szellemi előlegezése helyett most már eszmei összefoglalást óhajt nyújtani. Azonnal le kell szögezni, hogy Hegel sohasem fejezett ki pillanatnyi hangulatokat, szavai mögött mindig jól körvonalazott magatartást kell keresnünk. Amit bármikor is filozófiája funkciójáról vallott, azt szó szerint kell vennünk, akárcsak elméleti célkitűzéseit. A berlini megfogalmazás a már kialakult rendszer sajátosságait és Hegel módosult politikai álláspontját tükrözte. Pontosabban arról van szó, hogy bár a francia forradalom jelentőségét a kései Hegel is pozitívan értékelte, de a fiatalkori lelkesedés és merészebb politikai remények lecsillapodtak, az új korszak megítélése konzervatívabb színezetet öltött. Ebben az összefüggésben érthető, hogy *A jogfilozófia alapvonalai*ban már „Minerva baglyá”-hoz hasonlított filozófiáját, amely csak a leszálló alkonyattal kezdi meg röptét, s „csak ha megérett a valóság, jelenik meg az ideális a reálissal szemben, s [...] az ideális ugyanazt a világot szubsztanciájában megragadva építi fel magának egy értelmi birodalom alakjában”. (*A jogfilozófia alapvonalai*. Bp., 1971. 23.)

Ott egy új korszak kezdete, itt lezárása, ott a célkitűzések megfogalmazása, itt a már „megoldott” feladat, amely kizárja a „kellést” (Sollen), csak az épp-így-létet (Dasein) vizsgálja.

Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a Jénától Berlinig tartó évek (1807—1818) az alapvető művek születésének és a filozófiai rendszer elrendeződésének korszaka. A kicsiszolt, zárt rendszer Hegel történelemfilozófiájában, illetve annak bizonyos következtetéseiben változásokat eredményezett. A fiatal Hegel még kétségekkel küszködött, amelyeket meg is fogalmazott, a tragikus erkölcsi kérdésselvetéstől sem idegenkedett, sőt, egyáltalán nem volt biztos abban, hogy „ha ésszerűen szemléled a világot, az ésszerűen mosolyog rád vissza”. A kései Hegelnek ellenben egy olyan világ lett az eszményképe, amelyben az emberek tetteit az erkölcsi objektiváció vezeti, s ennek a morál és a jog egyaránt csak mozzanatai. Az államisággal megkoronázott polgári társadalmat pedig úgy elemezte, mint amiben ez az eszménykép

megvalósult — illetve *mintha* megvalósult volna. Persze, benne van ebben az álláspontban az egységes német állam óhaja, de az is tagadhatatlan, hogy Hegelnél a polgári társadalom visszavonhatatlanul a történelem végpontjává vált, olyan véglegessé, melyet az egyedeknek el kell fogadniuk, melyen belül meg kell találniuk tevékenységük értelmes területét.

A racionálisan berendezett állam mint az értelmes életvitel feltétele spinozai gondolat, de a holland filozófusnál — akárcsak a fiatal Hegelnél — ez megvalósítandó feladatként fogalmazódott meg, méghozzá a politikai tevékenység céljaként, amelynek megszületésénél az elmélet csak bábáskodhat. A berlini professzor elméletében viszont ez az állam már valóságos — tehát ésszerű —, s a történelem sem volt egyéb, mint a polgári társadalomhoz vezető folyamat. Az egyén mást nem tehet, mint felismeri, erkölcsi kötelességévé alakítja, majd megvalósítja e társadalom szükségyszerűségeit, mert valójában mindig az emberek (embercsoportok, népek) csinálják a történelmet, akkor is, ha „teszik, de nem tudják“, de sokkal célravezetőbb, ha tudva cselekszenek. Ez a felfogás egyaránt mutatja Hegel nagyszerűségét és kicsinyességét, hiszen együtt és egyszerre felhívás a *történelem tudatos alakítására* és a *konformizmusra*. Ahogy a tudatos történelemalakítás Hegelnek nagyszerűségét nem tudják elhomályosítani sem torzító értelmezések, sem a méltatlan epigonok hibái, úgy a kicsinyességét sem menti az, hogy előtte és utána — hasonló társadalmi körülmények között — sokan a konformizmus ellentétes álláspontra helyezkedtek.

A „német nyomorúsággal“ való megbékélés Hegelnek mindig is törekvése volt, amelyet különös élességgel fejeztek ki minden alkotói korszakában erkölcsi nézetei. Ez a megbékélés teljes mértékben sohasem sikerült neki — még Berlinben sem. Heine, a radikális költő, Hegel személyes tanítványa a „Maestro“-val való beszélgetésekre hivatkozva azt írta, hogy alkalmazkodása az akkori német politikai viszonyokhoz tulajdonképpen külsőleg maradt. Állítása szerint ebben az egész felfogásban benne van a fintor: minden népnek olyan állama és társadalma van, amilyet megérdemel. Heine szerint ezért undorodott a vérszegény német liberalizmustól is. Az, hogy mennyire hitelesek ezek a vallomások, az számunkra itt közömbös, de az már nem megy, hogy a múlt század harmincas és negyvenes éveinek radikálisai nemcsak így értelmezték, hanem így is érthették Hegelt, s erre ő maga adott módot. „Minerva baglya“ megpróbált alkalmazkodni a fennálló német viszonyokhoz — jegyezte meg Lukács György —, „de sohasem volt a restaurációs korszak reakciójának dölgkeselyűje“. (A fiatal Hegel. Bp., 1976. 466.)

Mi az a sajátos alapelv, amelyből Hegel kibontakoztatta egész filozófiáját?

Az objektív és szubjektív logikai azonosságából indított, ebből posztulálta a Világ lényegének racionalitását, és e gondolat belső logikája szerint fő elvnek és a fejlődés céljának, kiindulópontjának és eredményének a szellemi Abszolútumot tekintette. Az „igazi“ szubsztancia mint minden létezés lényege az abszolút gondolkodás. Ehhez képest minden — a természet és az emberi tudat egyaránt — csak mozzanat vagy tárgyasult „máslét“. Lényegében tehát csak gondolkodó szubsztancia van, csak az objektív (emberi tudatot megelőző) gondolat léteel bíró. Az igazi szubsztancia önkifejlődése — a hegeli rendszer egész belső tartalma — érthetően logikai önkifejlődés, mozgástörvényei pedig gondolkodástörvények.

Ha csak ez volna Hegelben, és semmi más, akkor nem volna érdemes szót vesztegetni rá. Hegel „racionális magva“, amelyre a marxizmus klasszikusai olyan szívesen és olyan gyakran hivatkoztak, két, voltaképpen egymással ellentétes mozzanat egysége.

Az első abból következik, hogy Hegel abszolútumának önkifejlődését a megismerés folyamatából, pontosabban az *emberi megismerés történelmi fejlődéséből* vezette le. Ezt az összefüggést egy cseppet sem titkolta, az *Enciklopédia*, a *Logika* és a *Fenomenológia* jegyzeteiben és függelékeiben gyakran utalt rá. Vagyis a hegeli idealizmus keretei között megtaláljuk az emberi megismerés belső folyamatának leírását. E szubjektív folyamatot a történelemben helyezte, s így a szellemi élet történetét is feltárta.

A második mozzanat az *azonosság* elvéből következik. Az „igazi“ szubsztancia megjelenési területei: a természeti és emberi-szellemi világ. A minőségileg végtelen Abszolútum ezekben mint lényeg érvényesül; rejtőzködve vagy nyilvánvalóan különböző fokozatokban és más-más minőségi oldalát megmutatva minden véges rendszerben *jelen van*. Mivel mindig valamilyen módon megjelenül, nincs külön szférája, vagyis Hegelnek nincs szüksége a transzcendens tényezőre. A természeti világ és az emberi-szellemi világ — amelyben az ember társadalmi és megismerő lényként egyaránt tételeződik — újra végigjárja ugyanazt az utat, amelyen az abszolút eszme „eredetileg“ végigment: az egyszerűtől a bonyolultig, az alacsony-

nyabb rendűtől a magasabb rendűig; vagyis az *Abszolútum minden változás hordozója*. Így vezet el bennünket Hegel az egész *Univerzum* mozgástörvényeinek megértéséhez, a végtelen sokféleségben az egységhez s — bár idealista alapokon — a *totalis monista magyarázó elvhez*.

Az abszolút fogalmat, amelyet Hegel a *Logikában* végeredményül kapott, egy különös tárgyra, a történelemre alkalmazta. A történelem fejlődése olyan folyamat, amelyben a „szellem” feloldódik, az emberi tudatban és cselekvésben feltárulkozik, pusztá magánvaló objektivitásból magáértvalóvá válik. Önlétrehozásának eredménye a *világtörténelem*.

Mi a helye itt az egyéneknek? Az ember értelmes lény, különös akaratként és célként van meghatározva: saját célkitűzéseit cselekedetei útján valósítja meg a tárgyi közegben. De tevékenységének eredményeként mást is létrehoz, mint ami eredetileg szándékában állott. A különös tevékenységek közös nevezőjeként létrejön egy általános mű: a *társadalmi tevékenység*, amely annak ellenére, hogy csak a különösen és a különös közreműködésével alakulhatott ki, nincs kiszolgáltatva az egyes emberek önkényének, hanem *szükségyszerűsége van*, az egyes akaratokat meghaladó *objektív törvényei vannak*. Ha az emberek tudatosan részt kérnek a történelem alakításában, ezt a szükségyszerűséget kell felismerniük és megvalósítaniuk. Így válik az önmagáért lévő abszolútum megvalósulása az emberi közösségekre vonatkoztatva felismert szükségyszerűséggé — *szabadsággá*.

Az erkölcsi jelenségek magyarázata ebbe az általános keretbe illeszkedik: az erkölcs sem csak a szubjektumba zárt érzület vagy egyéni magatartás, hanem a reális viszonyok egyik immanens mozzanata. Az erkölcs mint viszony a történelmileg kialakult, objektív együttélési formákban testesül meg: a családban, a családok sokaságában — a polgári társadalomban, a népben és a népszellemben, hogy legtekélyesebb formáját az államiságban érje el.

Az értékes cselekedetek és döntések modellje Hegel szerint nem a szubjektumban van, hanem éppen ezeztől a külső viszonyrendszerektől meghatározott. Csakhogy Hegel szerint a szükségyszerűség a cselekvő ember számára mindig a lehetőségek formájában jelentkezik. Van tehát mód a többféle választásra és cselekvésre. Az *En* választását nemcsak a külső objektivációs rendszerek, hanem a szubjektum tulajdonságai is meghatározzák. Az, hogy mit választ ki a cselekvő a lehetőségek közül, az *En* autonómiájához tartozik, hogy mi a cselekedet tartalma és minősége, a kiválasztott lehetőség (lehetőségek) jellegzetességétől meghatározott. Az egyén ezzel kockázatot vállal, mivel „annak az ellentmondásnak a fejlődése, amelyet a végesnek a szükségyszerűsége tartalmaz, a létezésben épp a szükségyszerűség átcsapása az esetlegességbe, és fordítva. Cselekedni ennél fogva [...] annyi, mint kiszolgáltatni magát ennek a törvénynek.” (*A jogfilozófia alapvonalai*, 136.)

Az elmondottak után talán nem kell bizonyítanom, hogy a moralitás problémájának helye van a hegeli filozófiában.

Mindenképpen téves az az elképzelés, hogy Hegel megkerülte Kantot, amikor a szubjektum világot vizsgálta. A „reflexió” tudat problémakörének feltárását Kant érdemének tartotta, olyan eredménynek, amelyből érdemes kiindulni. A kanti vizsgálat módszerével és az ebből fakadó elméleti következményekkel viszont nem értett egyet. Bár meg kell jegyeznünk, hogy a két német szellemóriás más-más malomban örölt. Kantnál a szubjektum mindig az individuum belső világa, Hegelnél pedig olyan egyéniségekről van szó, akik tudatosan „részt kérnek” a valóság alakításából. *Hegel szubjektuma történelmi szubjektum*.

A *Jogfilozófiában* — amelyben összefoglalta az erkölccsel kapcsolatos nézeteit — a moralitás szférája egyrészt a társadalmiságon felülemelkedőként jelentkezik, másrészt pedig — elvont egyoldalúsága miatt — alatta maradó szerepet mutat. A tagadás és a megkülönböztettség mozzanata az, amely a pusztá jog elvont rendszerét összeköti a népelet erkölcsiségének konkrét totalitásával.

Ha Hegel a moralitás kérdését a joggal és államisággal kapcsolatban vizsgálta, ez azt jelzi, hogy nem fogadta el a moralitás és legalitás — Kantra jellemző — szétválasztását. A törvények tisztelete és betartása nem feltétlenül ellentétes morális hajlamainkkal. Az embert elvben és elvontan meg lehet különböztetni mint állampolgárt és mint morális szubjektumot — ezt maga Hegel is megtette —, de az élő, reális ember nem szétszaggatott, hanem jogi személy, állampolgár és morális lény együttesen, mint ahogy tudattényeinek és cselekedeteinek egysege. Bizonyos körülmények között ugyan ezek az egymást feltételező mozzanatok ki is zárhatják egymást. Vannak olyan helyzetek és korszakok, „amikor az, ami mint helyes és jó érvényes a valóságban és erkölcsben, nem tudja kielégíteni a jobb akaratot [...], a szabadság létező világa hűtlen lett a jobb akarathoz”. Ilyenkor a személyiség a jog és erkölcs szabályait kénytelen „elpárolgattatni” önmagából, és magában kell keresnie, magából kell tudnia, mi a helyes és a jó. Hegel a sztoikusok-

kat és Szókratészt hozta fel példának, de közben a kortársakhoz is beszélt: „A mi korunkban is megtörténik többé vagy kevésbé, hogy a tisztelet a fennálló helyzet iránt már nincs meg, s hogy az ember az érvényest mint az ő akaratát, mint tőle elismert akaratát.” (I. m. 155—156.)

Világos, hogy itt nemcsak egyszerűen a legalitás és moralitás ellentétéről van szó, hanem az erkölcsi lény és a társadalom feszültségéről.

A Kanttal való vitában filozófiai szempontból a teljes és szétszaggatott ember ellentéte a lényeges. Mint láttuk, Hegel nem zárta ki a lehetőségét annak, hogy ez a szétszaggatottság lehetséges, de szerinte Kant abszolutizálta a modern polgári szétszaggatottság egyes mozzanatait, valamilyen megszüntethetetlen formában örök-kévalóvá tette. Amikor Hegel a szétszaggatottság elvével vitatkozott, nem maradt meg a legalitás—moralitás feszültségénél. A kérdés mélyebb elméleti gyökere abban rejlik, hogy Kant és Fichte — az ismeretelméletben és etikában egyaránt — az ember érzéki és szellemi tulajdonságainak merev szembeállításából indult ki. Ily módon a polgári társadalom ellentmondásai az érzéki embernek (homo phaenomenon) és az értelmes erkölcsi lénynek (homo noumenon) összeütközésére szűkültek. Ebből az következik, hogy az ember az ésszerű imperatívuszokhoz alkalmazkodva kötelességét csak egyéni hajlamai ellenére teljesítheti, ahogy Schiller gúnyosan megfogalmazta: „undorral tedd, amit a kötelesség parancsol!” Hegel sem éppen finomkodó, amikor visszautasítja ezt a felfogást. Pszichológiai komornyikoknak nevezni azokat, akik tagadják, hogy az egyéni hajlam és a szenvedély mindig csak rosszat szül. Az embernek különös célja szerint is joga van az erkölcsi kielégülésre, annál inkább, mert érzéki hajlamai szerint is akarhatja mások számára a nagyot, s közben maga számára is óhajthat tiszteletet, hírnevet vagy kiemelkedést. De a szándék és akarás önmagában még semmi. A jót vagy rosszat, a nagyot vagy alantást mindig a cselekedet valósítja meg: „Az ember akarja a nagyot, de kell, hogy végre is tudja hajtani [...] a pusztá akarás babérai száraz levelek, amelyek sohasem zöldellnek.” (I. m. 142—143.)

Az emberi tevékenység akkor valójában cselekedet (Handlung), ha az ember tudatosan azonosul belső (szubjektív) és külső (objektív) adottságaival, megválasztja önmagát és külső lehetőségeit egyaránt, szemben az egyszerű tettel (Tat), amely tevékenységében csak a „halott” — fel nem ismert — szükségességű megnyilvánulása, s a különös hajlam és akarat „néma” marad.

Az emberi szétszaggatottság valóban örökkévalóvá válik, ha a külsőt és belsőt, a kötelességet és a hajlamot mereven szembeállítjuk egymással. Ez a merevítés nemcsak hogy megakadályozza a valóságos megoldást, hanem Hegel szerint ráadásul egyfajta embertelenséghez vezet, s mint látszatmegoldásnak mindössze annyi a következménye, hogy az élet egyéb gyarlóságaihoz ráadásnak megkapjuk a morális képmutatást is.

Hegel moralitásfogalmának magva cselekvőlegességünk, s e tevékenységben a szubjektum különös akaratának, valamint külső kötelességeinek egyaránt függvénye. Ez a meglátás vezet el Hegelt az akarat szabadsága, a kötelesség, a szándék—következmény összefüggés metafizikus determinizmustól és Kanttól eltérő értelmezéséig.

Hegel szerint a gondolkodás és az akarat, az elméleti és gyakorlati ész szétfejtése nemcsak Kantra jellemző, hanem a dogmatikus (metafizikus) deterministákra is. A francia gondolkodóknak a fatalizmus határait súroló determinizmusa az egyik oldalon, Kant akarat szabadsága a másikon: lényegében két különböző és mégis összefüggő mozzanat merev szembeállításából következett. Ezt a kettéválasztást Hegel elvileg elvetette, s az akarat és gondolkodás egységéből indult ki. Nem lehet az embernek akarat, ha nem tud gondolkodni, az akarat cselekvésben, a tárgyiasághoz való gyakorlati viszonyban benne foglaltatik már a tárgy értelmi megragadása, azaz a tárgyhöz való elméleti viszony. Az akarat a gondolkodás „legközelebbi igazsága”, a gondolkodás különös módja: a gondolkodás, amint áttevődik a létezésbe.

Eppúgy, mint a testnek a nehézkedés, az akaratnak az alapp meghatározása a szabadság. Az „azonosság” elve alapján az akaratnak Hegel szerint általános és különös oldala van. Az „általános” akarat tulajdonképpen csak az Abszolútum tulajdonsága, de áttevődik az emberi akaratra is. Ez lenne az emberi tudatnak az a képessége, hogy el tud vonatkoztatni akaratának minden meghatározottságától, minden különös tartalmától és befolyásolásától: az *En tiszta elgondolása*. Hegel itt hallgatólagosan visszatér Kanthoz, bár azt is hozzáfűzi, hogy a minden meghatározottól való elvonatkoztatás csak az értelem szabadsága; a szabadságról való elképzelés az üresség szabadsága. Az életben ilyen egyoldalúan belsőbe vonult szabadságképzés a vallásos fanatizmusban és a politikai rémuralmak korszakában figyelhető meg.

Sokkal nagyobb gondot fordít Hegel az akarat különösségére, amely valami meghatározott, az, amire az akarat irányul; nemcsak egyszerűen akarok, hanem valamit akarok. A különös akarat többszakaszos fejlődésében Hegel szembeállítja az „önkényt” az igazi szabadsággal. A természetes akaratnak vagy a szükségszerűségnek a túlfeszítése, minden objektív véletlen tagadása egyaránt „önkényhez” vezethet. Az „önkény” az akaratnak az a negatív képessége, hogy választhat a különböző, tisztán külső befolyások vagy a tisztán belső, természetes vágyak és ösztönök között. Ha az utóbbiakat választja, kialakul az az illúzió, hogy „azt teszek, amit akarok!”. Hegel a gondolati műveltség teljes hiányának tekinti ezt a magatartást, amely a szubjektumot nemcsak azzal fenyegeti, hogy indulatainak rabjává válik, hanem az egyéni célok megvalósítása elveszíti biztonságát — legfeljebb valószínűvé válik —, mivel állandóan beleütközik a valóság szükségszerű közegének ellenállásába.

De „önkény” a személyiség formális önállósága akkor is, amikor az egyén nem választja vagy nem választhatja meg saját énjét, cselekedeteibe nem épül bele szubjektív minősége, vagyis ha csak a külső-idegen pozitívitás tartalmi határozzák meg akaratát.

Mindkét változatnak Hegel szerint közös az alapja: mindkettőben az egyén „elkülönültsége” (elidegenedése) s a reá jellemző *sajátosságok* jutnak kifejezésre: az elsőben csak az Énre való vonatkozás — az egoizmus biztos alapja —, a másodikban a személyiség teljes feladása. Ezek nemcsak egyoldalú, hanem egyenesen torz megnyilvánulásai a magatartásnak, s általában rossz tartalmú cselekedetek és képmutatás a következménye.

Az emberi akarat legmagasabb rendű formája Hegelnél feloldódik a szükségszerűség felismerésében — a hegeli értelemben vett szabadságban: az igazi szabad akarat a *gondolkodó intelligencia*, az az akarat, amelynek tudatos célja az ésszerűség. Hegel tulajdonképpen az akaratszabadság hagyományos fogalmát ezzel megszüntette, de megmentett belőle annyit, hogy biztosíthassa a szubjektum öntevékenységet, azt, hogy az ember cselekedetei során át megvalósíthassa a történelmileg észszerűt és saját személyiségét egyaránt. Vagyis Hegel embere nemcsak mozog a társadalmi közegben, hanem feltétlenül mozgatja is azt.

Az öntevékeny szubjektum a szükségszerűség ésszerű lehetőségeit *kötelességek*ként önmagába építi. Igazat ad Kantnak abban, hogy „a kötelességet önmagáért kell teljesítenem, s igaz értelemben vett saját objektivitásom az, amelyet kötelességben megvalósítok: amikor ezt teszem, önmagamnál vagyok és szabad. A kantfi filozófia érdeme és magas álláspontja az etikában az volt, hogy kiemelte a kötelesség e jelentőségét.” (I. m. 150.)

Amikor viszont a kötelesség mibenlétét boncolgatja, Kanttól merőben eltérő megoldást nyújt. E fogalom meghatározása nem lehet csupán a moralitás belátása. A szubjektum elképzelése csak elvont, s nem konkrét-valóságos jót eredményezhet. „Ebben az elvont jóban eltűnik a jó és rossz különbsége s minden igazi kötelesség. Ezért az, hogy az ember pusztán a jót akarja és cselekedetét a jószándék vezeti: ez inkább rossz, amennyiben a jót csak ebben az absztrakcióban akarja, s ezzel annak *meghatározását* a szubjektum önkényének tartja fenn.” (I. m. 130.)

Ahhoz, hogy tudjuk, mi a jó — nemcsak számunkra, hanem mások számára is jó —, Hegel szerint ismernünk kell azokat az erkölcsi körülményeket, amelyekben kifejtjük cselekedeteinket. Ez már újra kivezet bennünket a szubjektivitás köréből az objektív viszonyokhoz. A kötelesség tartalma mindig társadalmi elvárásoktól meghatározott, a szubjektum ezeket a tartalmakat mint saját meggyőződését és belső „kellést” fogja fel. A kötelesség azonban nemcsak felfogás kérdése. A belső indíték és „kellés” — amelyet a személyiség a külső körülményekből merített — önmagában még nem elég, a cselekvés segítségével meg kell valósítania, csak úgy válik valóban erkölcsi értéké. A cselekedet ugyanis jó vagy rossz következményben objektiválódik, és újra visszaépül az emberek együttélési viszonyaiba. Ami ebből a folyamatból csak a szubjektumra tartozik: a választás képessége, az eltökéltség és a szándék, valamint a lelkiismeret.

Az eltökéltség és a szándék tulajdonképpen az elhatározó akarat mozzanatai, a moralitás kiválasztja a cselekvés számára azt az általános értéket, amelyet sajátjává alakít és megvalósít. A lelkiismeret biztosítja a karakter erejét, melynek segítségével a szubjektum véghez is viszi tettét, és tudatosan vállalja annak következményeit.

Az erkölcsi szubjektumnak nemcsak általában kell számot vetnie a körülményekkel, hanem tudnia kell, hogy a véges szükségszerűsége ellentmondásokat tartalmaz. Ezeknek a következménye az, hogy maguk a kötelességek nem egyértelműek, ennél fogva szükségszerűen konfliktusba kerülnek egymással. Ez az összeütközés nem szűkíthető le a pusztá érzékiség és ésszerű moralitás harcára, hanem

magának az életnek a gazdagságát és sokrétűségét tükrözi. Hegel ezt a problémát is a történelmi fejlődéssel hozza összefüggésbe: amilyen mértékben a társadalom összetettebb és bonyolultabb válik, úgy nő az életnek az az ellentmondásossága, amely a kötelességek feszültségének szükségszerű alapja. Egyrészt minden korszak más-más tartalmat adott a kötelességeinek, ennek alapján az elvárások és normák is módosulnak, tehát az imperatívuszok és a kötelességek nem örök érvényűek, mint ahogy az emberek viszonya a külső tartalmakhoz szintén történelmileg változó. Másrészt minden adott, egy és ugyanazon időben létező társadalomban a kötelességek és az ebből fakadó elvárások konfliktusba kerülhetnek egymással. Ebből adódik, hogy a szándék és a következmény nem mindig felel meg egymásnak, vagyis a jó szándék nem mindig eredményez jó következményt.

Hegel szerint minden ember — ha felnőtt és beszámítható — különbséget tud tenni jó és rossz között, mivel minden korszak kitermeli az adottságainak megfelelő erkölcsi okosságot. A döntés mégsem problémamentes, mivel nemcsak a jó és a rossz, hanem a különböző jó tartalmú kötelességek is ellentmondhatnak egymásnak. Antigoné-dilemmának nevezi ezt Hegel.

Mindaz, amit ezzel kapcsolatban elmond, nagyon igaz: a kötelességek valóban feszültségbe kerülhetnek egymással, s ennek okai elsősorban a társadalom ellentmondásaiban keresendők. Ezek közül az ellentmondások közül sokat le is írt, de a leglényegesebbet megkerülte: az osztályellentmondásokat. Legfeljebb a rendek közötti eltérések megállapításához jutott el, s ezek is a legtökéletesebb egységen — az államiságon — belül egymást feltételező különbségek. Érthető tehát, hogy az Antigoné-dilemmát — a moralitás és a Törvény konfliktusát — határesetnek tartja. A lényeges érdekfeszültségek háttérben maradása nem teszi elég meggyőzővé Hegel vitáját Kanttal. Végeredményben ő is visszakanyarodik a megismerő értelemez. Jobban mondva el sem hagyta, mert az objektív gondolat szubsztanciaként mindenütt jelen van, és a megismerő értelem lényegét is meghatározza, ezért ismeri fel és alakíthatja át az abszolútumot saját szabadságává.

Befejezésül sorakoztassuk fel úgy, ahogy Hegel tette, a szubjektív akarat és az objektivitás „jogát” a cselekedet vonatkozásában.

A szubjektív akarat jogai:

1. Tettében csak azt ismerje el magáénak, és csak azért vállalja a felelősséget, ami eltökéltségében benne volt, amiről mint célja megvalósításának előfeltevéséről tudomása volt. Ez a tudás joga.

2. Az okozat és a szándék joga az a követelmény, hogy a cselekedet általános minősége — társadalmi értéksége — tudatos legyen a cselekvőben, és csak azt ismerje el a magáénak ebből az általános minőségből, amit céljai megvalósítására felhasznál.

3. Az okozat joga, hogy aszerint ismerje el jónak vagy rossznak a saját cselekedetét, és aszerint vállalja érte a felelősséget, amennyire ismerte cselekedetének objektív erkölcsi értékét.

„Mivel a cselekedet olyan változás, amelynek a valóságos világban kell léteznie, tehát ebben el akar ismertetni, azért általában meg kell felelnie annak, ami abban érvényes. Aki ebben a valóságban cselekedni akar, az épp ezzel alávetette magát törvényeinek, s elismerte az objektivitás jogát.” (I. m. 148.)

Az objektivitás joga:

1. A cselekedet meghatározott változásokat idéz elő az objektív, a maga saját törvényszerűségeivel bíró reális világban. Az objektivitás joga abban áll, hogy az, aki ebben a világban valamit cselekedni akar, tudatosan aláveti magát a valóság törvényeinek.

2. Csak az a tett ismerhető el cselekedetnek, amelyet *gondolkodó egyén* hajtott végre, olyan ember, aki képes felismerni cselekedetének általános minőségét és a cselekedet sokféle kapcsolatát a környező világgal.

3. Csak az a tett ismerhető el cselekedetnek, amelynek az objektív világban erkölcsi értéksége van — akár negatív, akár pozitív értelemben —, és amelyet a cselekvő felismer.

Kétségtelenül nem a mindennapi ember világa ez, hanem az egyéniségeké, olyanoké, akik nemcsak tartalmazzák a nembeliséget és partikularitásukat, hanem ezekhez tudatos és vállalt viszonyuk van.

Már említettük, hogy Hegel szerint az erkölcsi eszmény az államiságban valósul meg a legtökéletesebben. Az állam mozzanatként tartalmazza az elvont jogot, moralitást és morált úgy, hogy megvalósítja egyensúlyukat. Hegel úgy gondolja, hogy ezzel minden ellentmondás megoldódik, és megteremtődik a legalitás—moralitás, a moralitás és a külső lehetőségek szép harmóniája.

Szép illúzió!

Kájoni János, a humanista muzsikus

1909-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain napvilágot látott Seprődi Jánosnak, az akkori Kolozsvári Református Kollégium magyar és latin szakos tanárának, a népzene forrásai és a zenetörténet írásos dokumentumai iránt érdeklődést tanúsító szakembernek a Kájoni-kódexről szóló alapvető tanulmánya. A kódex története és filológiai leírása mellett ismertette Kájoni életét, munkásságát, a kódex úgynevezett tabulatúra hangjegyírását s ennek megfejtését. Ezt oly tudományos pontossággal alkalmazta a kódexben található és abból közlésre kiszemelt anyagra, hogy megfejtése napjainkig tökéletesnek bizonyult. Ugyanitt közzétett a szóban forgó kódex anyagából 25 zeneművet. Ezek alapján jellemezte a kódex anyagát, szövege a magyar és a magyar vonatkozású dallamokról, s meghatározta a kódex helyét a magyar zene történetében.¹

Miért fontos ezt előrebocsátani egy Kájoniról szóló megemlékezésben? Azért, mert e tanulmány megjelenése fordulópontot jelentett a róla szóló irodalomban: itt kezdődik a muzsikus igazi értékelése, ez a tanulmány a Kájoni-renaisszánsz elindítója. Kájoniról ma, a huszadik század utolsó negyedében sem lehet úgy szólni vagy írni, hogy Seprődi megállapításaira, közlésére ne lehetne, vagy éppen séggel ne kellene hivatkozni. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy Fabó Bertalan-nak a magyar népdalról írott köteté — s benne Kájoniról szóló passzusa — 1908-ban, tehát Seprődi tanulmánya előtt jelent meg. A Kájoni-példákat Seprődi juttatta el Fabóhoz, akinek megfejtései azonban csak kellő kritikával hasznosíthatók.²

Mit tudott a zenei világ — s általában a művelődéstörténet — Kájoniról, Seprődi tanulmányának megjelenése előtt? Szórványos utalások jeleztek létét, mint például Simonchicz Ince *Dissertatiójában*, 1754-ből — a székely ábécé kapcsán. Toldy Ferenc említette nevét a *Cantionale* révén, 1867-ben. Viszonylag bővebben szövege róla 1870-ben Bartalus István, *Organo Missale* című gyűjteményéből közölve is részleteket. A századforduló táján felbukkant neve egy-egy írásban, egy-egy lexikonban — Rupp Kornél, Négyesy László, Dankó József, Fischer Károly Antal aláírásával. A századforduló előtt olyan alapvető könyvészeti munkákban olvasható róla summázó cikk, mint a Szinyei Józsefé, Szabó Károlyé vagy Petrik Gézáé. Kéziratok munkái szerzetestársainak szűk körében őrizték meg nevét, tartották fenn emlékét. Igen vázlatos életrajzát, saját festésű arcképének másával Simon Jukundián népszerűsítette elsősorban ismerősei körében a múlt század utolsó negyedében.³

1903-ban Ráduly Simon — akit Seprődi ferences szerzetesként, Jenáki Ferenc egyházmegyei áldozópapként, Domokos Pál Péter csiksomlyói paptanárként említ — a kolozsvári egyetemen szinte ötfélszáz negyedrét-oldal terjedelmű dolgozatot nyújtott be a tanárvizsgáló bizottságnak. Ez az arányaiban és adatgazdagságában egyaránt imponáló szakvizsga-dolgozat felkeltette Széchy Károly egyetemi tanár érdeklődését, s kiadásra javasolta a munkát. Ráduly váratlanul távozott az élők sorából, mielőtt sajtó alá rendezhette volna munkáját, mely egyúttal a XVII. századi erdélyi művelődéstörténetről is részletes képet festett. Nemsokára meghalt Széchy Károly is, aki Ráduly után elvégezhetette volna ezt a teendőt. Seprődi Széchy révén ismerte meg Ráduly dolgozatát, s fel is használta az irodalmi tekintetben szakavatott munkát: Kájoni műveinek jegyzékét ennek alapján állította össze és tette közzé említett tanulmányában. Bár Seprődi külön is felhívta a figyelmet a kiselejtés veszélyére, Ráduly kéziratának nyoma veszett.⁴ Művelődéstörténetünk nagy szerencséjére Seprődi átmentette és közzé is tette a kódexre és Kájoni életére, munkásságára vonatkozó fontosabb adatait.

Seprődi említett tanulmánya után fél évtizeddel Kájoni énekeskönyveinek forrásait mutatta ki Jenáki Ferenc.⁵ A következő évtizedek mindegyike gazdagította egy-egy részletkérdés megoldásával a Kájoni-irodalmat. A harmadik évtizedben a kódex első íróit mutatta be Boros Fortunát.⁶ Ugyanettől az időtől kezdve népszerűsítette rokonszenves alakját, értékes munkásságát — magyar és idegen nyelvű lexikoncímzavak keretében és széles körben ismertté vált jelentős tanulmányokban — Szabolcsi Bence.⁷ A csíki énekeskönyvek kapcsán Kájoni munkásságáról is szólt Domokos Pál Péter, majd ismertette az általa felfedezett, csikcsobotfalvi kézira-

Elhangzott 1980. november 14-én a Kolozsvári Esték keretében, Kájoni születésének 350. évfordulója alkalmából.

tot.⁸ Bartha Dénes Erdély zenetörténetébe szerves mozzanatként illesztette be szerzteágzó tevékenységét.⁹ Vele egyidőben George Simonis tanulmánya a kódexről készített fényképekkel bővítette a róla szóló irodalmat.¹⁰ Marțian Negrea Seprődihez képest néhány új művel — balettekkel s egy Schütz-töredékkel — gyarapította a kódex zenei anyagára vonatkozó ismereteinket, s először utalt a román anyag bővebb voltára. Munkájának fontosságát George Breazu is hangsúlyozta a kótexről szóló recenzióban.¹¹ Az ötödik évtizedben Papp Géza tette közzé Kájoni másik zenei gyűjteményének, az *Organo Missalénak* tematikus jegyzékét.¹²

A hatodik évtizedtől kezdve a kódex korábról ismert anyaga újabb közlésekben tűnt fel — Lakatos István és Gheorghe Merișescu közös tanulmányában, Romeo Ghircioașiu román zenetörténeti adalékaiban, Octavian Lazăr Cosma zenei krónikájában, Petre Brâncuși kompendiumában, zenetörténeti összefoglalóiban, Vasile Mocanu kötetében, legutóbb pedig Gheorghe Ciobanunak a román zene forrásait bemutató kötetében.¹³ Ghircioașiu és László Ferencnek a kódexről, Sigismund Toduțának magáról Kájoniról szóló írása, Seprődi és Szabolcsi tanulmányainak újraközlése, Viorel Cosma két változatban is közölt lexikoncímiszava, Doru Popovici írása és összegező megállapításai, Benkő Andrásnak a kódex táncanyaga néhány stílusvonását nyomon követő dolgozata, s végül az utóbbi esztendő legjelentősebb mozzanataként a *Cantionalénak* Domokos Pál Péter gondozásában való megjelenése Domokos gyűjtötte dallamokkal s az általa új adalékokkal gazdagított Kájoni-portré jelzi a Kájoni-irodalom fontosabb zenei állomásait.¹⁴

Kájoninak azonban nemcsak zenei munkásságát tartja számon a művelődéstörténet. Általános vonatkozásban Karácsonyi János (1921), Boros Fortunát (1922, 1924, 1926), Németh Gellért (1926), Nicolae Drăganu (1927), Nicolae Grigoraș (1934), Valeriu Bologa (1955), újabban pedig Antal Imre (1968), Papp Ferenc (1972), Bálint András (1976), Spielmann József (1976), Spielmann Mihály és Miklóssy V. Vilmos (1977—1979) idézte alakját, munkásságát. E vázlatos, adatszertű számbavételből is kitűnik a Kájoni-irodalom két — az 1909 előtti és utáni — szakaszának minőségi különbsége, a Ráduly, illetőleg Seprődi elindította folyamat tetőzése.

Az újabb és gazdag irodalom ellenére a Kájoni-kutatás nem tekinthető lezártnak. Életének és munkásságának két- vagy többféleképpen értelmezett mozzanatai várnak eldöntésre, fehér foltjai pedig felderítésre. És kérdés, előkerül-e a második világháború forgatagában eltűnt vagy elveszett kódex, s így törleszthető-e Kájonival szembeni legsúlyosabb adósságunk: e kéziratának teljes, tudományos feldolgozása és közzététele.

Ráduly nyomán úgy tudjuk, hogy születésének helye a Kolozs megyei Jegenyé; születésének éve a legtöbb forrásban 1629, Seprődi 1629 végére vagy 1630 elejére teszi, s két adattal meg is indokolja. Szülei a kiskájoni Haller-birtokról Jegenyére került és katolikus vallásra tért románok. Kájoni maga román származását több alkalommal is jelezte. Alsóbb tanulmányait egyesek szerint Csíksomlyón, mások szerint a születési helyéhez közelebb eső Kolozsmonostoron végezte. Tizenhét éves korától biztosabb talajon jár a kutatás. 1647-től Csíksomlyón találjuk próbaéven a ferenceseknél, majd 1648 szeptemberében tette le a szerzetesi fogadalmat ugyanott. Innen Nagyszombatba került, ahol teológiai tanulmányait végezte, s 1655 szeptemberében szentelték pappá. 1661-től rendi tanácsos, 1675-től — választás alapján — többször is a custodia őre, illetőleg a rendház főnöke Csíksomlyón, Mikházán és Szárhegyen. 1676 decemberében általános püspöki helynök — utódlási joggal —, s két esztendő múlva a püspöki szék elfoglalására kapott utasítást Rómából. Ezt a magas tisztséget azonban áskálódások miatt nem fogadta el, megmaradt továbbra is a rend keretében, az egyszerű szerzetesi életforma keretei között. Az 1661-es tatárdúlás után templomot, iskolát építtetett újjá, helyreállította a rend pénzügyeit. 1675-ben az ő kezdeményezésére épült fel a csíksomlyói nyomda, s kezdte meg munkáját Kassai Andrással, a képzett betűvésővel és másokkal. E kézisajtó révén sok értékes munkával ajándékozta meg az erdélyi és a moldvai szellemi életet.

Halála időpontját Seprődi — Simon Jukundián és Ráduly nyomán — 1687. április 23-ában állapította meg. Ezt Jenáki április 25-ére módosította, s a harmadnapra való temetés valóban Jenákit igazolja. Mocanu tizenegy esztendővel későbbre teszi halálát, s véleménye szerint az 1687—1698 közötti időszakot részben Bákóban, részben Esztelneken és Csíksomlyón töltötte volna.

A Kájoni-irodalom 23-24 címet tart nyilván kéziratossá és nyomtatásban megjelent munkáiból. Tartalmi szempontból találunk köztük egyházi irodalmat (predikációkat), világi irodalmat (latin—magyar versgyűjteményt, fordításokat), kolostori rendtartást, két kalendáriumot, székely ábécét, két herbáriumot, történelmet (az ún. *Fekete könyv* a custodia története 1650—1684-ig). A többi — a címjegyzék fele — zenei vagy zenei vonatkozásokat is tartalmazó munka. A zenei címek ön-

magukban is széles körű érdeklődésre vullanak, köztük a *Cantionale Catholicum* (szépen csengő régies címmel), az *Organo Missale* (több értékes magyar litánia-dallammal, így a Kájoni szerezte *Missá Siculorummal* s a Kájoni által három szólamra feldolgozott *Dies irae*val), a *Sacri Concentus* (Viadana-másolatokkal) s a *Kájoni-kóde*x címmel ismertté vált nagy zenegyűjtemény — részben népi táncdallamokkal egyszerű virginálátiratban, 1634—1671-ből.

Kájoni életműve sokoldalúságról, polihisztor-beállítottaságról tanúskodik. A zenéirás különös előszeretettel emlegeti muzsikus mivoltát, s nem alaptalanul. Az eddigi, fennebb jelzett, Kájoniról szóló irodalom tekintélyesebb része a muzsikus Kájoni alakjához és munkásságához kapcsolódik, ezek közül nem egy önálló kötet. Muzsikus mivoltát ő maga hangsúlyozta (a *Hortulus Devotionis*, *Organo Missale*, *Sacri Concentus*, *Antiphonae de Sanctis Ordinis Minorum* lapjain). A kor gyakorlata szerint a hangszeres muzsikus hangszerének javítója, ritkább esetben készítője, építője is. Kájoni az utóbbi csoportba sorolható, hiszen már fiatal korában — 1647-ben — a rendi vezetők orgonavásárlás feladatával bízzák meg, a megvásárolt és felszerelt prázsmári orgona mintájára újjáépítette a tatárok által 1661-ben felgyújtott somlyói orgonát, felépítette a szárhegyit, a mikházit, a székelyudvarhelyit, sőt egyesek szerint a bákóit is. 1656-ban virginált is készített.

Gyakorló muzsikusként orgonistákat is nevelt a rend keretén belül. A feljegyzések szerint többek között Alfalvi Pétert és Ferenczi Miklóst vezette be az orgonajáték művészetébe. E munkájában tananyagként használhatta a másolt orgonadarabokat. A *Cantionalé*ban szűkszávú zeneelméletet is közölt kántorok és muzsikusok számára. Ez a néhány pontba sűrített anyag hosszú időn át szolgált kezdő fokón a zenei ismeretek megalapozására.

Gyűjtő-, rendszerező- és szerkesztőmunkájának a gyümölcse mindenekelőtt a nyomtatásban is megjelent, 820 egyházi énekszöveget tartalmazó *Cantionale*. Ez az énekeskönyv századokon át széles földrajzi körben nyújtott értékes anyagot az anyanyelvű énekléshez. Őszinte csodálatra készítet az a tekintélyes irodalom, amely a *Himnuszgyűjteményben*, az *Organo Missalé*ban, a *Sacri Concentus*ban, a nevét viselő kódexben s a többször említett *Cantionalé*ban együtt áll.

A muzsikus Kájoni egyéniségének humanista vonásait talán egyetlen gyűjteménye sem tükrözi világosabban, mint a kódex. Mint ismeretes, e gyűjtemény Kájoninak két szerzetestársa — Seregély Mátyás és Tasnádi Bálint — kezdte írni-másolni. Kájoni Mikó Istvántól kapta ajándékba 1652-ben, s az üresen maradt helyekre illesztette be az általa másolt darabokat. Ma a kódexből csak azt ismerjük, amit Seprődi, Negra, Szabolcsi megfajított és közzétett, s ami hármójuk, valamint a Simonis, illetőleg Domokos által mutatványként közölt fényképről leolvasható. Péter Kájoni egyéni használatra, művészi szórakozására egyházi énekeket, műveket rögzített — a *Messias iam venitet*, a *Stabat matert*, a *Gazdag siralmát*, a *Schütz-kórus* részletét s még ki tudja, hány egyéb darabot. Ezek mellett azonban a szerzetesi cella csendjében a páter virginálján megszólalt Balassi Bálint könyörgése: *Bocsásd meg Úristen*, elhangzott *A nyúlének*, *Lupul vajdáné éneke*, *Tegnap groff halála*, a *Kánai menyegző* s ami még meglepőbb — egész sor egyszerűen táncnak, choreának nevezett, egyik-másik esetben címmel is ellátott darab (például *Pajkos*, *Lapockás*, *Változó*, *Nyiri*, *Román*, *Román kettős* vagy *Mikes Kelemen*, *Apor István*, *Apor Lázár* tánca). Lejegyzett két szöveges, úgynevezett *madrigál zingaricát* is. A kelet-európai, pontosabban: erdélyi táncanyag mellett számos darab képviseli a korabeli Nyugat-Európa világi zenéjét — *baletthé*, *ricercare*-ok, *corante*-ok, *laufok*, *allemande*-ok *paüanák*, *volták*, *gagliardák*, *passamezzók*, *sarabande*-ok és *branle*-ok. Ha a nyugat-európai anyag szerzőinek e kódexben fellelhető tekintélyes során végigfutunk, elcsodálkozhatunk azon, hogy Kájoni, a kor szűk információs lehetőségei ellenére, milyen tájékozott. Korábbi és kortárs zeneszerzők művei egyaránt jelen vannak itt. Jacob Handl (alias Gallus, 1550—1591) képviseli az egyik pólust, Andreas Hammerschmidt (1611—1675) a másikat. A századnyi időszakot rajtuk kívül Hieronymus Praetorius (1560—1629), Lodovico Grossi da Viadana (1564—1645), Hans Leo Hassler (1564—1612), Alessandro Grandi (?—1630), Adriano Banchieri (1568—1634), Giovanni Valentini (1582/3—1649), Melchior Franck (1580?—1639), Gasparo Casati (?—1643), Giovanni Rovetta (1596?—1668), Heinrich Schütz (1585—1672) és Orazio Tarditi (1602—1677) tölti ki.

Seprődi még úgy vélte, hogy több kisebb-nagyobb darab Kájoni műve, Szabolcsi Bence ezek egyikét-másikat korábban keletkezettnek minősítette.

Az erdélyi dallamokat Kájoni a barokk általános szokásához híven két szólamban rögzítette: az énekszólam, illetőleg a táncdallam alá a kíséret basszusát helyezte (de számokkal itt nem utal a kísérő akkordokra). Így Daniel Speer és mások mellett az elsők között dolgozott fel a kor ízlésének megfelelően ilyen anyagot. Ismerve a barokk gyakorlatot, feltételezhetjük, hogy Kájoni lejegyzett dallamai

nem ebben az egyszerű formában hangzottak el, hanem színesebben, kiegészített harmóniákkal.

Hogyan sáfárkodik az utókor Kájoni zenei hagyatékával?

Kétszáz éven át csak egészen szűk kör ismerte tevékenységét. Ez azzal magyarázható, hogy halála után a hivatalos felfogás háttérbe szorította; Luther, Szegedi, Sztárai és Geleji Katona énekeinek, Szenci Molnár fordításainak felhasználása miatt az eretnekség gyanújával is illette, s így kizárta a szélesebb érdeklődés köréből. Mindössze nélkülözhetetlen énekeskönyve — a *Cantionale Catholicum* — látott napvilágot, módosításokkal, szinte fél század múltán (1719). Harmadik kiadásáig (1805) több mint egy évszázadnak kellett eltelnie. Három századnak és néhány esztendőnek míg Domokos Pál Péter hosszas és elmélyült kutatómunka nyomán feloldotta Kájoni nótaulásait, s a legvalószínűbb dallamok megállapításával adta az olvasók-éneklők kezébe.¹⁵

Furcsa paradoxon: a zene világában Kájoninak, az egykori ferences szerzetesnek, neve a kódexben megőrzött és különböző összetételű együttesek számára feldolgozott dalok és táncok révén hangzik el egyre gyakrabban. E dallamoknak mintegy tucatnyi feldolgozásáról tud a zenetörténet. Ezek sorát Siklós Albert indította el századunk harmadik évtizedében hegedű-zongorasvitjével (1925) és zenekari rapszodiájával (1929). Három évtized múlva lépett nyomába Farkas Ferenc fúvóskvintette (1953) és ugyancsak hegedűre és zongorára alkalmazott modernebb sorozatával (1958). Az utóbbi évtizedekben tovább gazdagodott ez az irodalom egyrészt újszerűbb értelmezésű, másrészt a régi zene légkörét korabeli hangszerek színével üdítően felfrissítő átírásokkal. Így látott napvilágot és hangzott el Eisikovits Mihály *Régi erdélyi táncok* című, zongorára komponált sorozata (1960), Bács Lajos fúvós-, Doru Popovici vonózenekari ciklusa (1968, 1970). A Fancsali János vezette Consort-együttes 1973 óta szólaltat meg az ország különböző városai-ban a kódex vokális és hangszeres darabjaiból. Ifjabb Kostyák Imre a vonósnégyes hangszínekészletét választotta alapul táncszvitjében (1974). Szabó Csabának a *Missae Sicularum* Kyrie témájára írott *Passacagliája* 1975-ben hangzott el először a Marosvásárhelyi Rádióban. Szegő Péter a kolozsvári *Musica Antiqua* sajtós, a csőr-fuvola-család nyújtotta lehetőségekhez alkalmazta feldolgozásait (1979). Legutóbb Constantin Răpa vegyeskarra írta át a kódex három darabját (1980).

Születésének három és fél százados évfordulója alkalmából emlékezünk Kájoni-ra, a XVII. századi Erdélynek csendes, szerény, befelé forduló, széles látókörű szülöttjére, aki következetes szorgalommal, kemény munkával, nehéz körülmények között igyekezett elsajátítani mindent, amire alkalma nyílt. Érdeklődési köre magas szinten ölelt fel egyházi tudományt, természetismeretet, történelmet, költészetet, egyházi és világi zenét, nyomdatechnikát és hangszerépítést. A megszerzett tudást szűkebb vagy tágabb értelemben vett közösségének szolgálatába állította ő is, mint az Apáczaiak, a Pápai Páriz Ferencek, a Misztótfalusi Kis Miklóskok, Mihael Halici-ók. E népszolgálatban nem utasított vissza semmilyen feladatot, ha értelmét látta. Ha a sors úgy hozta, kevésbé tetszetős, fényes kimenetellel nem kecsegtető, de — a segítség reményében, embertársa érdekében — felelősségteljes misszió elől sem zárkózott el. Vállalta származását akkor is, amikor elhallgathatta volna, de szorgalmi óhajtotta szélesebb körben is azt a közösséget, amelynek fontos szerepköröket betöltő tagja lett: nyomtatott énekeskönyvének előszavában a szülőföld iránti szeretetét és a hazához való ragaszkodását is megfogalmazta.

A képzett elméleti és gyakorlati muzsikuss éleslátásával figyelt fel az együttélő népek szellemi, művészi értékeire — népdalaira, néptáncaira. Egyformán becsülte azokat, és azonos szinten, azonos módon gyümölcsoztette, így építette be saját zenekultúrájába. Az egyházi férfi meglátta a világi értéket, a katolikus énekköltészet kiemelkedő tudósa elfogulatlanul ismerte fel a protestáns éneknagy helyét és hatását. Az értékek válogatásánál és a jövő számára való átmentésénél a forrásokat hitelesen használta fel, az ezeknek kijáró tisztelettel, amely a Kájoni-portrénak külön is figyelemreméltó vonása.

Kájoni példája azt mutatja, hogy a szűk szerzetesi cella nem zárta el a világot a tudni és látni vágyó elől; így humanista mivolta, reneszánsz típusú európaisága révén közvetíthetett a nyugati zenekultúra eredményeiből, stilizált feldolgozásaival kísérletezhetett a délkelet-európai népdalnak és főleg a néptáncnak nyugat-európai keretben való szintézisével. Életművének, emberi magatartásának kicsengése: benne élni korunkban, a valóság talaján állva feladatot vállalni a közösség szolgálatában, vállalni kötelezettségeink teljesítése közben megismerve, tisztelve és kölcsönösen megbecsülve egymást. Kájoni emberként, tudósként és nem utolsósorban muzsikusként érdemelte ki az őt igazán ismerők ragaszkodását. Példamutató egyénisége, életművének jelenünket is gazdagító értékei méltán állítják az egyre hálásabb utókor érdeklődési körébe, hogy ne csak időnként méltassa figye-

lemre, hanem szeresse, tisztelje, éljen az általa örökre hagyott kincssel, és vonja le, hasznosítsa a felkínált tanulságokat.

JEGYZETEK

1. *A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 129—146., 282—301., 385—424. Újraközlés: *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése.* Buk., 1974. 187—252. Továbbiakban: *Seprődi 1974.* — Uő: *A Kájoni-codex dallamai.* Akadémiai Értesítő, 1909. 61—70.
2. *A magyar népdal zenei fejlődése.* Bp., 1908. 207—212. — *Sprődi 1974.* 113—120.
3. *Seprődi 1974.* 187., 192—193.
4. *I. m.* 193—194.
5. *Kájoni János énekes könyve és forrásai.* Kvár, 1914.
6. Boros Fortunát: *A Kájoni-kódex első írói.* Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 261—262.
7. Szabolcsi Bence: *A régi magyar zenetörténet problémái.* Budapesti Szemle, 1924. 285—302., ill. ennek német nyelvű változata (*Probleme der alten ungarischen Musikgeschichte.* Zeitschrift für Musikwissenschaft, 1924/25. 647—654., 1925/26. 140—145., 342—360., 485—498.). — Uő: *A magyar zenetörténet kézikönyve.* Bp., 1947. (és újabb kiadásai). — Uő: *A XVII. század magyar világi dallamai.* Bp., [1950.], ill. *A magyar zene évszázadai I.* Bp., 1959. 281—372. — Szabolcsi Bence—Tóth Aladár: *Zenei Lexikon I.* Bp., 1930. 529—530., ill. 1965. II. 291. — Fr. Blume (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart VII.* Kassel—Basel, 1958. 434. stb.
8. Csiki énekeskönyvek. In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.* Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 102—112. — Uő: *A csíkcsofotfalvi Kájoni Kézirat.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1929. 209—214., ill. *Zenei Szemle I.* 1929. 25—30.
9. *Erdély zenetörténete.* Bp., 1936. 13—14., 42—44.
10. *Din începuturile muzicii românești.* Ioan Căianu. Craiova, 1936. (Victoria Dragoș-Ursu recenziojával. In: *Muzică și poezie*, 1937. 3: 30.)
11. Marțian Negrea: *Un compozitor român ardelean din secolul al XVII-lea.* Ioan Căiani. Craiova, [1940]. — George Breazu: *Pagini din istoria muzicii românești IV.* Buc., 1977. 263—264.
12. *Kájoni János orgonakönyve.* Bp., 1942. Különnyomat a *Magyar Zenei Szemle* 5. számából (133—155.).
13. Lakatos István—Merișescu Gheorghe: *Román—magyar zenei kapcsolatok a múltban*, ill. *Legături muzicale româno-maghiare dealungul veacurilor.* Cluj-Kvár, 1957. 11—15., ill. 14—18. — Romeo Ghircolașu: *Contribuții la istoria muzicii românești I.* Buc., 1963. 202—207. — Uő: *Les mélodies roumaines du XVIe—XVIIIe siècles.* Musica Antiqua Europae Orientalis I. Warszawa, 1966. 431—439. — Petre Brâncuși: *Istoria muzicii românești.* Buc., 1969. 64—67. — Uő: *Muzica românească și marile ei primeniri I.* Buc., 1978. 199—207. — Vasile Mocanu: *Ioan Căian.* Buc., 1973. — Octavian Lazăr Cosma: *Hronical muzicii românești I.* Buc., 1973. 291—305. — Gheorghe Ciobanu: *Izvoare ale muzicii românești II.* Buc., 1978. 49—51.
14. Sigismund Toduță: *Indemnul lui Ioan Căiani.* Tribuna, 1958. 6:10. — R. Chircolașu: *Codex Căiani.* Steaua, 1958. 8:92—95. Viorel Cosma: *Compozitori și muzicologi români.* Buc., 1965. 66., ill. *Muzicienii români. Compozitori și muzicologi.* Buc., 1970. 108—109. — Doru Popovici: *Muzica corală românească.* Buc., 1966. 11—12. — Uő: *Începuturile muzicii culte românești.* Buc., [1967.] 12—13. — Uő: *Cercetînd vechi codice muzicale românești.* Astra, 1968. 7. 16—17.; László Ferenc: *300. Hargita Kalendárium*, 1976. 60—61. — Miklóssy V. Vilmos: *Mikor virginat csináló valemek.* Muzsika, 1978. 2:44., ill. *Hargita Kalendárium*, 1978. 82. (ez utóbbi Zepezčaner Jenővel). — Benkő András: *Elemente structurale în unele dansuri din „Codicele Căiani”.* Cu ocazia împlinirii a 350 de ani de la nașterea muzicianului. *Lucrări de muzicologie XII—XIII.* 1979. 23—38. — Kájoni János: *Cantionale Catholicum.* Domokos Pál Péter gondozásában és gyűjtött kottáival kiegészítve. „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Bp., 1979. 151—1291. — Domokos Pál Péter: *Kájoni János. I. m.* 99—149.
15. Wilhelm András: *Egy életmű summája.* Muzsika, 1979. 11:41—43.

Délkelet-Európa-kutatások Romániában

KEZESSÉG

Délkelet-Európát az Égei-, az Adriai- és a Fekete-tenger öleli körül; a szárazföldön közvetlenül kapcsolódik Közép- és Kelet-Európaéhoz. Kisázsiaától a szűk Boszporuszi-szoros, Itáliától pedig a könnyen áthajózható Adriai-tenger választja el. Földrajzi fekvése évezredek óta Kelet és Nyugat összekötő hídjául jelölte ki, melyen a keletről nyugatra, északról délre és az ellenkező irányban áramló művelődési hatások, anyagi és szellemi kultúrák keresztettk egymást, s fűzték össze a területet a közel-keleti, az ún. mediterrán és a szárazföldi civilizációkkal. Lényegében a Balkán-félszigetet foglalja magában, de mivel az Al-Duna északi vidéke, vagyis hazánk is hozzá tartozik, s mivel a Balkán elnevezés — nem földrajzi értelemben használva — bizonyos fokig pejoratív, nálunk a Délkelet-Európa elnevezés vált általánossá. Románia mellett e területen öt állam alakult ki: Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Görögország és részben Törökország.

E térség népei az európai civilizáció fejlődésének keretében — a helyi vonások és színek számos sajátossága mellett — olyan hasonlóságokat alakítottak ki, amelyeket a közös történelmi alap és a szüntelenül érvényesülő kölcsönhatások határoznak meg, s olyan egységet és érdekazonosságot, amely a különbségekben is megmutatkozik.

Talán a sajátos történelmi múlt teszi lehetővé, hogy az itt létrejött népek és államok ma tudatosan a béke és egyetértés, a kölcsönös bizalom kialakításán munkálkodnak, s arra törekcsenek, hogy Európának ez a térsége az egymást kölcsönösen megbecsülő nemzetek lakóhelye legyen, amelyek sokoldalú kapcsolataik révén példás nemzetközi harmóniát hoznak létre. Az egyre szorosabb gazdasági, politikai, kulturális és tudományos kapcsolatok mind ezt a közös célt szolgálják.

Túlzás nélkül mondható, hogy hazánk jelentős részt vállal e baráti együttműködésből. A tudományos és kulturális kapcsolatok ápolását ma már külön intézmény, a *Délkelet-európai Tudományos Intézet* (Institutul de Studii Sud-est European) biztosítja. Igaz, az együttműködés szükségességét már korábban felismerték. Ennek tulajdonítható, hogy a neves román történész és államférfi, Nicolae Iorga 1914-ben egy azonos nevű intézetet alapított, amely később, 1937—1947 között, Victor Papacostea vezetésével *Balkáni Tudományos- és Kutatóintézet* (Institutul de Studii și Cercetări Balcanice) néven működött.

Az 1963-ban újonnan alapított intézet azonban mind felépítésében, mind célkitűzésében koncepciózusabb — bár kétségtelen, hogy a korábbi hagyományokat folytatja. Célja nyomon követni a román nép kapcsolatait Délkelet-Európa többi népével, s tanulmányozni az e térségben létrejött társadalmi és kulturális élet formáit. Az intézet meghatározott időközökben tudományos ülésszakokat és előadásokat tart — hazai és külföldi tudósok, kutatók közreműködésével — a történelem, a művelődéstörténet, a nyelvészet, az etnográfia stb. köréből. Tevékenységét egy tizenöt tagból álló tudományos tanács irányítja, amelynek élén az igazgató áll. Formailag az intézet a Társadalom- és Politikatudományi Akadémiának, valamint a Bukaresti Egyetemnek alárendelt. A jelenleg betöltetlen igazgatói tisztt haláláig Mihail Berza jeles történész és egyetemi tanár viselte.

Más délkelet-európai tudományos intézményekkel karöltve az intézet időről időre megrendezi a balkáni és délkelet-európai tudományok kongresszusát, amely különböző történelmi, nyelvészeti, néprajzi stb. kérdéseket vitat meg. Eligazító az az elv, hogy a közös, összekötő hagyományok fontosabbak, mint a szétválasztó történelmi epizódok, s az előbbieket tanulmányozása az itt élő népek békés alkotómunkáját, gyümölcsöző együttműködését szolgálja. Az intézet kezdeményezésére megalapították a *Délkelet-európai Nemzetközi Egyesületet*, amely szélesebb keretek között munkálkodik ugyanazért a célért.

Az intézetben folyó alkotómunkáról elsősorban a kiadványok tanúskodnak. Az idegen, főként francia és angol nyelven megjelentetett tanulmányok, monográfiák száma túl nagy ahhoz, hogy akár csak felsorolásukra is vállalkozhatnánk. Két alapvető mű megemlítésétől azonban nem tekinthetünk el.

Az egyik a *Fontes Historiae Daco-Romaniae* (Románia történetének forrásai). Ennek első kötete a román tudományos akadémia, a második és a harmadik a szóban forgó intézet gondozásában jelent meg. Az első két kötet a Romániára vonatkozó ókori görög és latin forrásokat foglalja magában a legrégebbi időtől kezdve egészen a X. század első feléig, a harmadik a XI—XIV. századi bizánci írók hazánkra vonatkozó tudósításait közli. Mindhárom kötet anyagát alapos tudományos apparátus és megfelelő kommentárok kísérik, s felbecsülhetetlen értékű forrásgyűjteményét alkotják Románia és a szomszédos országok történetének.

A másik jelentős munka a XV—XVIII. századi török krónikáknak a román országokra vonatkozó részeit tartalmazza két kötetben (*Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase. Buc., 1966. és 1974). A bevezetők tudományos színvonalon értékelik a török krónikáirodalom hazai vonatkozásait, és kiemelik: e dokumentumok jelentősége abban áll, hogy a más történeti forrásokból nem vagy csak egyoldalúan ismert eseményekre és személyekre vetnek fényt. A Mihail Guboglu és Mustafa Mehemed összeállította forrásgyűjtemény huszonegy török krónikás művéből választja ki és közli a hazánkra vonatkozó szemelvényeket.

Az intézet legjelentősebb kiadványa a *Revue des Études Sud-est Européen* (Délkelet-európai tanulmányok) című folyóirat. Ez is egy korábbi hagyomány felújítása és folytatása. 1914-ben Nicolae Iorga és Vasile Pârvan a Délkelet-európai Intézet keretében kiadta a *Bulletin de l'Institut pour l'Europe Sud-orientale* című szemlét. Ez kezdetben különféle tudományos területekről közölt tanulmányokat, később azonban érdeklődése egyre inkább a történelem felé fordult, s ezért 1924-ben a tartalmát jobban kifejező *Revue Historique du Sud-est Européen* (Délkelet-európai történelmi szemle) címet vette fel. Kutatási területe kibővült, mert nemcsak Délkelet-Európával foglalkozott: egyre több teret szentelt az egyetemes történelem kérdéseinek. Munkatársai között ott találjuk D. M. Pippidit és Mihail Berzát; utóbbi a titkári teendőket is végezte. E folyóirat 1947-ben szűnt meg.

Ilyen előzmények után indult meg 1963-ban a *Revue des Études Sud-est Européen*, amelynek főszerkesztője Mihail Berza lett, a szerkesztő bizottság tagjai közül Emil Condurachi, D. M. Pippidi, Al. Rosetti, C. Murgescu, Emil Petrovici nevét említjük. A lapnak évente négy száma, több száz oldalon jelenik meg, és francia, angol, német, olasz vagy orosz nyelvű tanulmányokat közöl. Ez ideig 18 évfolyam látott napvilágot és a 19.-ből az első szám — vagyis összesen 73 szám. Célját az induláskor közölt előszó határozza meg, amely szerint a folyóirat a Délkelet-európai Intézet lapjaként e térség népeinek kölcsönös és sokoldalú megismerését kívánja szolgálni, a történelmi valóság tisztteletben tartása mellett. Az intézet kutatási területeinek megfelelően történelmi, művelődéstörténeti, néprajzi, jogi, művészettörténeti stb. jellegű tanulmányokat közöl.

Megjelenésének második évtizedétől kezdve a tanulmányokat bizonyos alapvető kérdéskörök, súlypontok köré csoportosítja. Ilyenek voltak például: kultúrkapcsolatok, keleti latinitás, művelődéstörténeti elméletek és módszerek, ideológia és társadalom, könyv és társadalom, hagyomány és újítás a képzőművészetben, politikai kapcsolatok.

Nincs szándékomban és nem is volna lehetséges az eddig megjelent 73 szám részletes ismertetése, csak néhány fontosnak tartott problémakört szeretnék kiragadni. A legtöbb tanulmány történelmi jellegű, és azt a sorsközösséget igyekszik bemutatni, amelyben a tájegység népei éltek a legrégebbi időktől kezdve. Így például Milutin V. Garašanin, a neves jugoszláv régész egyik tanulmánya a balkáni civilizációban jelentkező délkeleti hatásokat elemzi (1965. 1—2.); egy másikban pedig, amelyet I. Nestor professzorral együtt írt, Délkelet-Európa népeit tárgyalja a római hódítás előtti korszakban. Megállapítja, hogy az emberi civilizáció kezdetei az említett területen még nem elég tisztázottak, de máris kétségtelen, hogy az őskőkor és a középső kőkor nagyrészt az észak-afrikai és a nyugat-mediterráni hatások alatt fejlődött. Az újkőkor kezdetei viszont a legrégebbi közel-keleti neolitikus kultúrákhoz kapcsolódnak. Részletesen tárgyalja e korszak számos, területileg különböző sajátosságokat mutató kultúráját, azok bonyolult külső (trójai, mükénéi, krétai), valamint belső kapcsolatait, majd a fémkorszak megjelenését vázolja fel, megállapítja, hogy az i. e. III. évezredben a földművelő települések békés fejlődését megszakító új etnikum tűnt fel, amely a sztyeppek civilizációját hozta magával, nomád pásztorokodással foglalkozott, és kétségtelenül az indoeurópai törzsek csoportjához tartozott. Egyes kutatók úgy vélik, a jövevényeknek a földművelő őslakosokkal való keveredéséből alakultak ki a későbbi délkelet-európai ókori népek, mások viszont (például a bolgár Georgiev) azt tartják, hogy az indoeurópaiak már az újkőkorban jelen voltak a szóban forgó térségben. A tanulmány ezután nyomon követi a bronzkorszak helyi kultúráinak fejlődését, egymással való kapcsolatát és a mükénéi kultúra rájuk gyakorolt hatását. Az i. e. XIII. században Délkelet-Európában és

a szomszédos területeken alapvető változások következtek be, amelyek Kisásziában a hettita, Görögországban a mükénéi kultúra bukásához vezettek. E változások régészileg egész Délkelet-Európában kimutathatók. A vaskorszak kezdetén aztán a vándorlások elültek, és kialakult Délkelet-Európa ismert demográfiai arculata: délen a görögök, tőlük északnyugatra az illírek, északra a trákok, az Al-Duna bal partján a geta-dákok helyezkedtek el. Közöttük néhány más, kezdetől fogva beolvadásra ítélt népcsoport is élt — például a szkíták Erdélyben. Az i. e. III. században újabb külső támadások érik a térséget: északnyugat felől a kelták törnek be, akiknek egyes csoportjai, például a szkordiszkoszok, a Dráva és a Száva közén telepednek le, nyugat felől pedig a rómaiak támadnak, akik fokozatosan elfoglalják az egész Balkán-félszigetet.

Délkelet-Európa népeinek helyzetét a római uralom idején Radu Vulpe tanulmánya elemzi (a szófiai első délkelet-európai kongresszuson felolvasott írás Milutin V. Garašanin—I. Nestor tanulmányával együtt külön kiadásban is napvilágot látott). Benne a szerző végigkíséri a római hódításokat és ezek hatását a keleti rómaiság létrejöttében, ami a román nyelv és nép kialakulásához vezetett.

Róma után a terület sorsának irányítása Bizánc kezébe került; ez a város alapításától, 330-tól kezdve politikai, művelődési, vallási téren évszázadokon át rányomta bélyegét a szomszédos népek fejlődésére. Hogy a történetének mesteri bemutatását nyújtó angol Gibbon hasonlatát használjuk, a Nagy Konstantin alapította város mint égi magasságú világtórony fényt sugárzott nemcsak közvetlen szomszédságára, hanem a Balti-tengertől az Urálig, az Uráltól a Kaukázusig s le Iránig és Egyiptomig. Nem csoda, ha a folyóiratban aránylag sok tanulmányt olvashatunk Bizánc múltjáról (1963. 3—4.; 1964. 1—2.; 1972. 1. stb.), amelyek közül korunk egyik legkiválóbb bizantinológusa, Steven Runciman *Konstantinápoly — Isztambul* című értékes írását emeljük ki (1969. 1.).

Emil Condurachinak az első kongresszuson bemutatott összefoglaló tanulmánya Délkelet-Európa népeit és azok történelmi szerepét tárgyalja, s mindenekelőtt az e népeknél továbbélő római és bizánci hagyományokat hangsúlyozza (1967. 3—4.). Feltehető, hogy éppen ez a tanulmány és M. Berza egy későbbi, Délkelet-Európa történeti szerepének a mai historiográfiában való tükröződéséről szóló írása (1975. 1.) adott ösztönzést a Bukarestben tartott XV. Nemzetközi Történeti Kongresszus egyik „nagy témájához” (*Kelet-Európa mint a civilizációk konvergenciájának színtere*), amelyről éppen E. Condurachi és Rázvan Teodorescu értekezett.

Átböngészve a folyóiratot, megfigyelhető, hogy az őskori, ókori és a bizánci történeti kérdések aránylag nagy teret kapnak, talán azért, mert bennük a közös gyökerekről van szó; az ezekből fakadó hajtások, vagyis a későbbi korok problémái viszont több ellentmondást tartalmaznak, márpedig — mint jeleztem — a folyóirat célja nem az elválasztó, hanem a közelítő kapcsolatok tanulmányozása.

A görög, római és bizánci alapot jelentős mértékben befolyásolták a szlávok, akik behatolásuk után hozzájárultak a délkelet-európai hagyományok kibővítéséhez és a demográfiai kép megváltozásához. A szlávok behatolását a Balkán-félszigetre és a szárazföldi Görögországba, ezt a sokat vitatott kérdést elemzi I. Nestor figyelemreméltó tanulmánya, gazdag régészeti anyag felhasználásával (1963. 1—2.).

Nem kevés helyet foglalnak le a kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányok. Két kolozsvári egyetemi tanár, Mihail Dan és Samuil Goldenberg, a balkáni-levantei kereskedelem egyes mozzanatait tanulmányozza (1967. 1—2.). Írásukat P. Cernavodeanunak a XVII. század második felében és a XVIII. században kibontakozó levantei angol kereskedelemről szóló értékes tanulmánya egészíti ki (1967. 3—4.). D. Giurescu a Balkán-félszigetre irányuló feudalizmus kori román só-exportról ír (1963. 3—4.). Ugyancsak Goldenberg Szeben városának Délkelet-Európa kereskedelmében játszott szerepét elemzi (1964. 3—4.). Nem hagyhatjuk említés nélkül Francisc Pall tanulmányait Hunyadi János 1442—1443-ban vezetett hadjáratáról (1965. 3—4.), Szkender bégről és Hunyadi Jánosról (1968. 1—2.) s végül még egyszer Hunyadi Jánosról (1974. 1.).

Megfelelő helyet kapnak a gazdasági és társadalmi változásokkal foglalkozó stúdiumok is. Egyesek közülük a délkelet-európai modern államok kialakulásáért folytatott harcot (G. Florescu, 1963. 1—2.), mások a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet vizsgálják a török birodalom balkáni területén (N. Todorova, 1963. 1—2.).

Több írás a török birodalom és a délkelet-európai államok, közöttük a román országok kapcsolatát elemzi. Az ismert turkológus, M. Gubogu a XV—XVIII. századi török historiográfiának szentel alapvető tanulmányt (1965. 1—2.). Fontos történeti forrásul szolgálhatnak a Délkelet-Európában megfordult nyugati utazók feljegyzései. E vonatkozásban külön érdeklődésre tarthat számot P. Cernavodeanu szép dolgozata Lord Paget utazásáról Vallachiában és Erdélyben (1973. 2.). Egy

másik írás John Smith erdélyi útjával foglalkozik (1978. 2.). Itt említjük meg G. Gündisch beszámolóját is a bizánci császári családból származó Paleologus Jakab erdélyi tartózkodásáról (1966. 1—2.).

A folyóirat munkatársai között magyarországi kutatókat is találunk. Anonymus Bulgáriára és Görögországra vonatkozó feljegyzéseinek történeti forrásértékét és jelentőségét az ismert bizantinológus, Moravcsik Gyula mutatja be (1969. 1.), Klanczay Tibor irodalomtörténész pedig a középkori írók népi és nemzetiségi tudatát, hovatarozását vizsgálja, többek között Janus Pannonius vallomásai tükrében (1972. 3.).

A folyóirat rendszeresen foglalkozik a fontosabb történelmi évfordulókkal, sőt a jelentősebbeknek különszámot is szentel. Ilyen volt például a Dimitrie Cantemirnek, az 1877—1878-as függetlenségi háborúnak, a geta-dákok történetének és kultúrájának szentelt szám stb.

Az intézet feladatai közé tartozik a nyelvészettel való foglalkozás is. A román nyelv és nép kialakulásában eltúlozhatatlan szerepet játszik a keleti latinitás. E kérdésnek szentel értékes tanulmányt D. Tudor és H. Mihăescu (1973. 2.). H. Mihăescu e folyóirat lapjain jelentette meg a szakmai körökben gyakran idézett — bírált és elismert — tanulmányát a latin nyelv elterjedéséről Délkelet-Európában (1972. 1.; 1973. 2.). Több közlemény veti fel a nyelvi kölcsönhatások kérdését (1972. 1.; 1981. 1.), a balkáni ősnelvek etnogenezisét, az autochton román szókincselemek problémáját (Gr. Brîncuș, 1963. 3—4.), a latin—albán—román nyelvi kapcsolatokat (1966. 1—2.), a román eredetű szavakat a török nyelvben (1966. 1—2.) és több más hasonló nyelvészeti kérdést.

Ismert tény, hogy a délkelet-európai népek zenéjében rokon vonások fedezhetők fel, ami részint az „alpcivilizációk“ hatása, részint a természetes kölcsönhatások következménye. Gheorghe Ciolan a román és a bolgár zenében fellelhető ősi elemeket vizsgálja szakszerű tanulmányában (1964. 1—2.).

A folyóirat recenziói rendszeresen ismertetik a délkelet-európai államokban kiadott fontosabb közérdekű tanulmányokat, monográfiákat, könyveket. Beszámolnak a tudományos és művelődési megnyilvánulásokról. A legutolsó szám például két cikkben is foglalkozik a XV. Nemzetközi Történeti Kongresszussal. Míg az első számok szerzői a hazai kutatók mellett főként a szomszédos országok tudósai közül kerültek ki, az évek múltával angol, német, francia, olasz, amerikai, svéd, finn, sőt ausztráliai szerzőkkel bővült a munkatársak köre. Megállapítható, hogy a lap „kinötte“ a helyi kereteket, s ma a nemzetközi kutatás egyik fontos orgánusaként tartják számon.

A délkelet-európai nemzetközi tudományos egyesület kollokviumokat, kongresszusokat is szervez. Az első kongresszust 1966-ban Szófiában, a legutóbbit 1979-ben Ankarában tartották. Ezek mellett különböző művészeti és tudományos rendezvények, kiállítások erősítik a népeket összekötő kulturális szálakat. *A trákok és illírek* címmel nagyszabású régészeti kiállítást rendeztek Bukarestben és Belgrádban. A közös hagyományokat és a nevelés bonyolult problémáit vitatta meg a délkelet-európai egyetemek először 1966-ban rendezett összejövetele.

Mindez azt jelzi, hogy a délkelet-európai népek írástudói szakítottak a múlttal, amelyben a Balkánt Európa bármikor felrobbantható puskaporos hordójának tekintették, és igyekeznek a gazdasági és kulturális együttműködés területévé tenni e térséget.

KEZESSÉG

A bukás

Az ötvenes évek elején egy borús áprilisi estén megkopogtatta valaki Bordi Sándor nyugdíjas tanító lakásának ablakát. Hogy az ablakot kopogtatták meg s nem a kaput, talán még meg is nyugtatta volna a lefekvéshez készülődő két öreget — csak ismerősök szoktak a zárt kapu láttán az ablakon kéreznedni —, de az időpont és azok az események, amelyeknek sodrásában

éltek, megijesztette őket.

A félelem, a rettegés éveit voltak, senki nem tudta, mikor, miért kopognak rá, félt mindenki. Szomszéd szomszédtól, testvér testvértől is rettegett. A városokban, de faluhelyen is megszaporodtak a besúgók, a kapukat nemcsak éjszaka, fényes nappal is bezárták — néptelennek tűnő udvarok, lehúzott zsalugáterű házak ásitottak az utcákra.

A gazdálkodók, akik máskor csak virradat után indultak el, ki a földekre — hajnalban kivonultak; szekérszörgés, kutyaugatás töltötte meg már pirkadatkor a falut, s mindenki csak a késő esti órákban tért haza. Mintha így, ezzel védekezhetek volna a történetes események ellen.

Februártól ápriliséig még csak „békés módszerekkel“ dolgoztak a szervezők — bár az átutazók vagy a szekerességről hazatérők már márciusban egyre ijesztebb történeteket meséltek. Beszélték, hogy az egyik csíki faluban éppen egy innen származó, négy osztályt végzett volt juhászor ülteti forró kályhára a parasztokat — tény, hogy a sorozatos sikertelenség után felgyorsultak az események, következménye pedig az lett, hogy még inkább begubózott, meglapult mindenki.

„Csak csendben meghúzódni, ne hallani, ne látni“ — volt a jelszó. Átvészelni.

És magára hagyottan, egymagában rettegett mindenki, s ha éjszakánként hallottak is, hogy itt-ott megáll a „sátorfedelű“, reggel úgy tettek, mintha semmi sem történt volna; úgy gondolkoztak, mint a mesebeli strucc, azt hitték, ha nem vesznek tudomást az eseményekről, elkerüli őket is a baj.

Ezek után érthető talán, hogy miért rezzen össze a két öreg a sűrűsödő éjszakai csöndben, miért lopkodott félelem s valami tétova iszonyat az arcukra, miért merevedtek mozdulatlaná, akárha gyökeret eresztett volna a lábuk.

Álltak, hallgatóztak, vártak.

Álltak mozdulatlanul, dermedten, magukban átkozták a sorsot, hogy miért nem feküdtek hamarabb le — mintha a lefekvés megvédte volna a kopogtatástól —, tekintetük ijedt, sebzett madárként röpködött ide-oda a szobában.

— Valaki szomszéd lehet — suttogta Bordi Sándor —, más a kapun próbálkozna.

A kopogtatás megismétlődött rövid, sürgető, siettető, pattogó hangon: — Mit tegyünk? — kérdezte összevillanó tekintetük.

Tudták, a fény a zsalugáteren is átszűrődik, a falon is átszűrődik annak, aki ide indult.

— Én lefekszem, te tudd meg, ki az, s mit akar. Ha olyan, mondd, hogy alszom.

Eszter asszony ekkor már ott is állt az ablak mögött, de Bordi még nem vetkőzött le, így hát várt, s csak mikor látta, hogy a férje betakarózva a falnak fordult, szólalt meg.

— Ki az? Ki kopog? — szól anélkül, hogy az ablakot kinyitotta volna.

— Én vagyok, tanító néni. Sárdiné. Innen a szomszédából — hallotta meg a szomszédasszonya riadt, suttogó hangját.

— Mi történt, Mária?

— Nagy baj van, tanító néni — jött kívülről a halk, fojtott válasz —, tessék egy kicsit beengedni.

— Már lefeküdtünk, Mária. Olyan sürgős? Reggel nem ér rá?

— Nagyon sürgős — hallatszott kintről —, nagyon, nagyon sürgős. Beszélnem kell a tanító bácsival.

— Ő már alszik.

— Tudom. Ne tessék haragudni. Tudom.

Bordiné megfordult:

— Jól van. Megyek. Várjon egy percet.

És halkán odaszólt a férjének:

— Be kell engednem. Valami baj van.

Majd átment a nyárikonyhán, ki az udvarra.

— De hát mi történt, Mária, hogy ilyen későn kopog ránk? Valósággal megijesztett.

— Elhiszem, tanító néni. Elhiszem. Mi is hajnalban épp így megijedtünk.

— Hajnalban? Hisz este van, Mária?!

— Tudom — suttogta a sovány, szikár, meggyötört arcú asszony. — Hajnalban elvitték az uramat.

— Jössit? — szól riadt, rettegőn Bordiné. — Hova? Miért? — fűzte hozzá, mintha nem tudta volna.

— Hát tudjuk mi? Ki tudja? Már napok óta hol elvisznek egy-egy embert, hol hazaengednek.

Még ott álltak a kapunál, kint az éjszakában, a sötétség hirtelen megtelt, megsűrűsödött körülöttük a levegő, a kertek felől riadt neszek szálltak feléjük. A falu sötét volt, az utca kihalt, félelmetes a csend.

— Akkor menjünk be — mondta Bordiné —, jöjjön, Mária.

Lábuk alatt meg-megcsikordult a kavics, elmentek a hosszú tornác előtt, fel a lépcsőn. A nyitott ajtón át gyér, sápadt lámpafény áradt ki, elviselhetőbb lett a némaság.

Bordi Sándor úgy tett, mintha épp akkor ébredt volna fel, felkönyökölt az ágyban.

— Mária van itt, Sándor. Hozzád jött. Hajnalban elvitték az urát.

— Hogyhogy? Hova? — tett szemüveget Bordi Sándor, mintha nem látta jól a félhomályban.

— Nem tudom — suttogta félénken, sután a feketeruhás parasztasszony —, lehet, hogy csak ide. A községházára. De az is lehet, hogy már nincs itt. Ezért nem is jöttem hamarabb. Vártam, hátha hazajön. — Elhallgatott, majd egy sornyi szünet után: — A tanító bácsihoz jöttem. A tanító bácsit mindenki szereti, tiszteli, becsüli a faluban. Még „ő“ is. Mert hát ugye tanította. Hát, hogy szólna az érdeünkben. „Neki.“ Mert ugye négy gyermek van, négy apró gyermek, s mi lesz, ha Jössit elviszik valahová!

Ekkor már könnyek fojtogatták az asszonyt, fejkendője csücskével törülgetni kezdte a szemét.

— Mondják, beszélük, hogy máshonnan is vittek el embereket. Néhányat úgy, hogy nem jöttek vissza. Tavasz van, tanító bácsi. Kezdődik a mezei munka. A föld pedig nem vár, ugye? A földet elő kell készíteni, szántani kell, vetni, bár-hogy is lesz. Az élet nem áll meg. Nekünk meg, mindenki tudja, nincs sok földünk. Valami tévedés kell legyen a dologban, föl sem tudom fogni ésszel, hogy

miért esett a választás épp Józsira. Legalább húsz nagyobb gazda van a faluban. Akkor meg miért esett a választás épp őrá?

— Valahol nem mondott-e valamit az ura, Mária? — kérdezte Bordiné —, nem beszélt-e valakivel valamit? Ma még a füveknek, fáknak is fülük van — hogy az ajtófélfáról ne is beszéljünk —, nem beszélt-e valahol valamit?

— Elszaporodtak a besúgók — szólalt meg Bordi is —, ki tudja, nem mondott-e valahol valamit?

— Már hogy beszélt volna, tanító bácsi! Nem olyan az én emberem! Ismerik: nem kocsmázik, nem iszik, nem politizál, nem jár sehová. Soha, semmiben nem foglalt állást. Nem mondott véleményt semmiről.

— Néha a hallgatás is állásfoglalás, Mária! Adott esetben a hallgatás is állásfoglalás.

Sárdiné hallgatott. Gyűrögette a fejkendője csücskét. Látszott, megpróbál uralodni magán, de a sírás mindegyre kitört belőle.

— Nincs-e valaki ellenségük — töprengett tovább Bordi, a lehetőségeket latolgatva —, valaki elvetemedett, aki semmitől sem retten vissza, s kihasználja ezt a mostani alkalmat bosszúállásra?

Felült az ágyban. Majd felkelt. Járkálni kezdett.

— Mert hát mit ér az én szavam? Nem ér az én szavam semmit. Még felhívom magamra is a figyelmet! Még azt találják hinni, hogy nem értek egyet, aztán még engem is ott tartanak. Nem tudom, mit tehetnék. Ha legalább tudnám, miért hívták!

Sárdiné hallgatott, Bordiné szólalt meg.

— Hátha mondott mégis valahol valamit. Csak egy szót. Egy fél szót. Még a tekintet rezzenését is félreértik ezek, nemhogy a gondolatot. Még a ki nem mondott gondolatot is félreértik.

Bordi Sándor fel-alá járt a szobában, a hallgatás elmélyült közöttük, csak a léptek zaja hallatszott, pontosan ismétlődő időközökben, csak a padlódeszka nyikorogott ijesztően felerősödve bennük.

— Nem is úgy gondoltam, tanító bácsi — törte meg a léptek egymásutánját Sárdiné —, úgy gondoltam, Ákoshoz menne el. A lakására. Hisz tanította. S ott kérné meg, hogy engedné el Józsit. Nem másra gondoltam — fűzte tovább a mondatokat —, nem valami ellen kértem, hogy szóljon. Csak Józsiért. Mert hát elmúlnak ezek az évek, s akkor Ákos is majd itt kell éljen közöttünk.

— Ő már rég nem él itt közöttünk — szót sietve Bordi.

— Igen. Való igaz — kapott a szón Sárdiné —, nem él közöttünk. Korán elkerült innen. Bányász lett vagy mi a csuda, nem tudom. Ki gondolta volna, hogy épp a „Szegény Mózsi“ gyermeke fogja — már megbocsát ugye, de így hívták az apját, a tanító bácsi is tudja —, szóval ki hitte volna, hogy egyszer majd ő fogja a falu sorsát irányítani. Ő, aki életében nem szántott, nem vetett, nem kapált, nem aratott — aki azt sem tudja, mi a mezei munka —, és éppen ilyen válságos években. Mondják, beszélük — mert ugye sok mindent összebeszélnek az emberek —, hogy amikor megérkezett, azt mondta: — Megtanítja a nagygazdákat kesztyűbe dudálni!

— Pedig, itt a faluban, bárhogy is számolom, nincs senki nagygazda. Hisz hét hektárnál nagyobb birtoka nincs senkinek. Aztán meg — már megbocsássonak, hogy ilyen nyíltan beszélek — elég rosszindulatú gyermek volt Ákos, már iskolás korában. Józsi azt mondta, szinte napjában megverték, merthogy árulkodott. Aki olyan volt, milyen emberré cseperedhetett? Aki húsz év után azzal jön haza, hogy megtanítja a nagygazdákat kesztyűbe dudálni — milyen ember lehet?

— Miért nem lett az ő apja is „nagygazda“? Miért itta el a vagyonát, pisilte ki a kocsmá udvarán? S akkor most hazajön az ilyennek a fia azzal, hogy megtanítja, akiknek van valamijük, kesztyűbe dudálni! Hát akkor miért élünk, tanító

bácsi? Ha nem azért, hogy gyarapodjunk, akkor miért élünk? Igazítson el ebben a nagy tétováságban, mert nem látok tisztán. Hát már az is baj, ha dolgozunk? Igazítson el, mert nem látom a dolgok értelmét. Összezavarodott bennem minden.

De választ nem várt, folytatta:

— Csak arra kérném meg, hogy szóljon „neki“, tanító bácsi. Ha már el is kell végezze a munkáját, ne okozzon szomorúságot másoknak. Mert ha ő el is megy majd — ahogy a tanító bácsi is mondta —, a testvérei s a szülei továbbra is itt fognak élni. Szóljon neki, hogy végül is falujabeliek vagyunk. Hogy nem ellene — magunk mellett vagyunk. Mert, hogy mondhatnánk le a földről, ha nincs más élet? Világosítsa föl a szemünk, hogy lássunk. Hát ennyit.

Már nem is próbálta törölni könnyeit, hagyta végigfolyni az arcán.

— Ne haragudjanak, hogy megzavartam. Nem akartam kellemetlenséget maguknak. De ha én mennék oda, úgysem hallgatna meg. A tanító bácsi kívülálló. Tudná Ákos is, hogy nem a saját érdekében beszél. Mert hát a tanító bácsinak nincs földje, amit elvegyenek.

Hogy tőlük nincs amit elvegyenek, azt már többször megtárgyalták. A kerten kívül nem volt egyebük, csak néhány család méhük. Bordi — a hosszú nyári napokon — szeretett elpepecselni a méhek, virágok között, s esténként — ha már végzett a munkával — elüldögélni a kert legmagasabb pontján, honnan nemcsak a kertet, a falut is beláthatta, a karcsú templomtornyot, ahogy magasan ékesedik a falu fölé; a falu keleti oldalán fekvő hatalmas temetőt szépen sorakozó cserefakeresztjeivel. Gyönyörű temető volt — ha egy temető lehet egyáltalán gyönyörű —, nem volt egy vas- vagy kőkereszt, csak sárgálló cserefakereszt, erdőnyi erdő. Mögötte lapály húzódott a szomszéd faluig. Gyepű — ahogy a falusiak mondták —, amögött pedig vigyázón állt a „Naphegy“, mely fölött borostyánkő csillogással kúszott föl reggelente a Nap. Szeretett elüldögélni itt a sűrűsödő alkonyatban, várni, míg megkondulnak a harangok, szerette hallgatni a harangjátékot — három falu harangjait is hallotta egyszerre.

— Nekünk csak adhatnak — mondogatta Bordi —, elvenni nincs amit.

S ha ilyenkor Eszter asszony eszébe juttatta a méheket: — Méhész pedig, remélem, nincs köztük — kajánkodott kárörvendő csúfondárossággal Bordi.

Bordi Sándor — aki már rég nem figyelt —, mikor elhalt Sárdiné fojtott suttogása, megállt, megtorpant.

— Nem tudom, mit tehetnék a maguk érdekében, Mária. Nem tudom, mit tehetnék. De reggel megpróbálok beszélni vele. Bár, hangsúlyozom, nem tudom, mennyit ér az.

Magában pedig arra gondolt: Ebbe nem szabad belekeveredni semmiképp. Itt minden szó, minden mozdulat félreérthető. Ezt ki kell kerülni. Intézze mindenki a sorsát, ahogy tudja. Ó, Bordi Sándor, nem tehet róla, hogy ilyen idöket élnek.

Tudta, hogy nem fog beszélni, de azért hozzáfűzte: — Reggel meglátjuk, mit tehetünk.

Egyre nyugtalanabb lett: — De hát mit képzelsz? — gondolta dühösen —, mit képzelsz ez az asszony? Bélyegeztesse meg magát egy parasztert? Hát azt már nem. Mindenki mentse a bőrét, ahogy tudja.

— Isten áldja meg, tanító bácsi. A jó isten áldja meg — fordult még egyszer vissza az asszony az ajtóból —, és ne haragudjanak, hogy így magukra törtem.

Bordiné kikísérte a hálálkodó asszonyt, majd bezárta a kaput utána. A sötétség időközben még mélyebb, nesztelenebb lett. Mintha kihalt, elhagyott lenne a falu. Nem hallatszott még kutyaugatás se. Semmi. Párás, nedves tavaszi éjszaka ígérkezett, a Hold se látszott, eltűnt valahol a felhők mögött. A csillagok se látszottak. Mintha nem történe semmi. Mintha csak a boldogság nyújtózna a zárt ablakok mögött. Mintha a sóhajok, szerelmek, halk, lázas suttogások paradicsoma lenne a falu.

Visszaindult a szobába, honnan — ahogy közeledett — egyre élesebben hallotta meg újra a férje lépteit, s ez visszarántotta a rettegésbe, bizonytalanságba. — Mit lehet tenni — töprengett el ő is —, vajon lehet-e tenni valamit?

Lehetetlennek, megoldhatatlannak találta férje helyzetét, s ami a legrosszabb, nem látott kiutat se belőle. De még be sem ért a szobába, még fel sem tehetta a kérdést, szembe találta magát a férjével, aki, mintha csak az ő érkezésére várt volna, rá is csapott: — Na hallod, mit akarnak a parasztjaid?! — tört rá, dühös, izgatott hangon.

Bordi tanítócsaládból származott, idegenből került a faluba. Felesége egyszerű parasztlány volt, s amikor veszekedtek — és már nem volt más elfogadható érve —, mindig előhozakodott felesége származásával. Bár most a düh, a tehetetlenség mondatta ki vele ezeket a szavakat — és ahogy meglátta felesége eltorzuló arcát, rögtön meg is bánta —, akárha parazsat hintett volna, izzott fel az indulat fénye az asszony szemében. És az együttérzést, rettegést düh váltotta fel.

— Maga csak hallgasson — fordult szembe a férjével —, és ne kiabáljon a parasztjaimra. Mert valahányszor csak eljött az ős, hozzuk kopogott be mindig lóért, szekéért. Az én parasztjaim hozták a fát, ami mellett fűtözött, és szidta őket. Különbén is — folytatta a magázást, mert ahányszor csak veszekedtek, magázták egymást —, maga mindig kimaradt a játékból, Sándor. Mindig kimaradt, mert bele sem kezdett. És csak azt ne mondja, hogy tiszta ember volt. Mert tiszta ember-e, aki elnézi a gazemberséget? És végül — ha kimaradt mindenből, ha nem vállalt soha senkivel közösséget, akkor persze hogy könnyű volt tisztának maradni.

És Bordiné fogta a párnát, s anélkül, hogy Bordi dühtől, indulattól eltorzuló arcával, toporzékoló kiabálásával törődött volna, átvonult a másik szobába, magára zárta az ajtót.

Hosszú átvirrasztott éjszaka után sem tudott határozni Bordi Sándor. Pontosabban, nem tudta rávenni magát, hogy megváltoztassa elhatározását. Bánta, hogy összeszóalkozott feleségével. Kell beszéljen vele — gondolta —, meg kell magyarázza: nem gyávaságról van szó, egyszerűen: józanságról. Mert miért lenne gyávaság, ha az ember tisztán lát? Miért gyávaság, ha az ember föl tudja mérni az erőviszonyokat, s számol a lehetséges következményekkel? Miért tűnik gyávaságnak a józanság? Hol az átmenet, a határ az egyikből a másikba?

Vívódott egész éjszaka, szeretett volna szabadulni gondolataitól, de azok percnyi szünet nélkül gyötörték. Én kínzom, gyötöröm magam — villant az indulat, valahányszor csak a feleségére gondolt —, ő meg biztos nyugodtan alszik. Hisz csak nem gondolta komolyan, hogy vállalja Sárdiné kérését! Mert ha igen, akkor nem szabad komolyan venni! Azt, aki — a lehetőségek ismerete mellett — az embertől lehetetlent kér, nem szabad komolyan venni. És bármit is mond, igenis ő, Bordi Sándor tiszta ember volt.

Hogy is mondta? „Maga kimaradt mindig a játékból, Sándor! Kimaradt, mert bele sem kezdett! S ha kimaradt, nem vállalt soha senkivel közösséget, akkor könnyű volt tisztának maradni!”

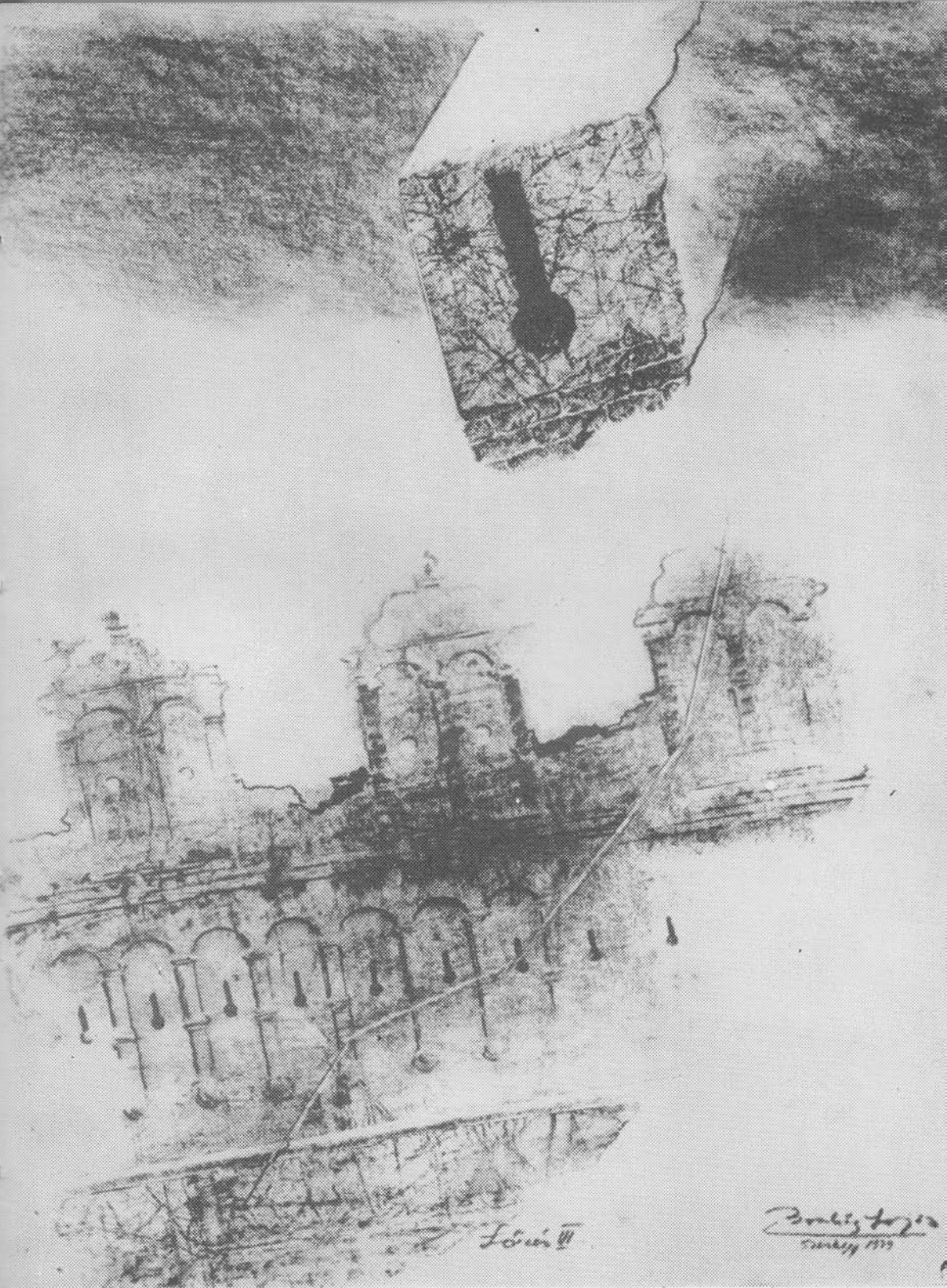
De hát mit tehetne? Menjen fejfel a falnak? Mert tegyük fel, felmegy, szóba áll Ákossal..., mi a garancia arra, hogy valamit is intéz? Alázkodjon meg? Könyörögjön? Alázkodjon meg, most, ősz fejfel, másért?!

A szomszéd szobából mocorgás, nesz hallatszott, felkényökölt az ágyban.

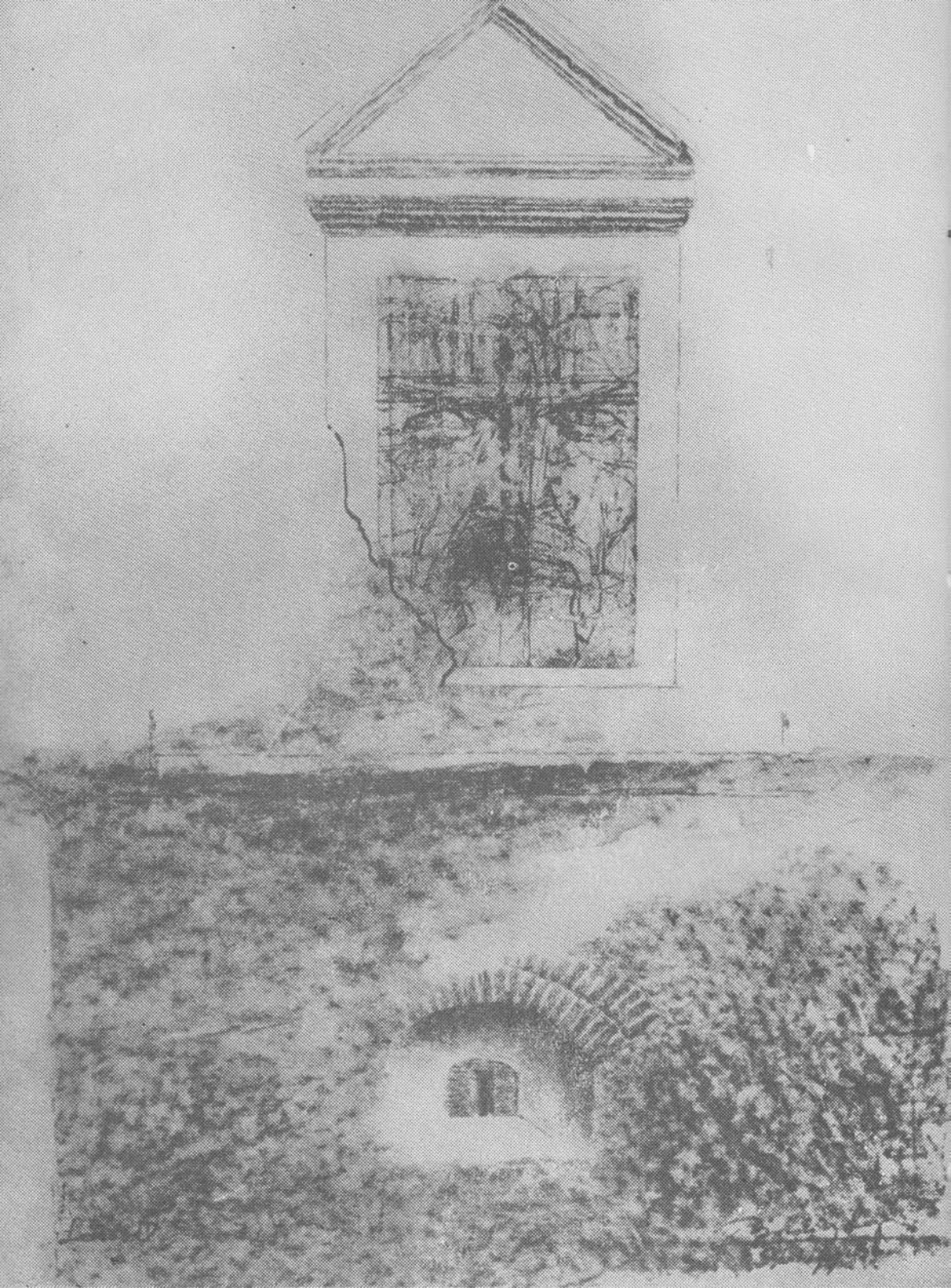
— Eszti? Eszter?

Válasz nem érkezett.

Fölkelt, belelépett félretaposott sarkú félcipőjébe, odament az ablakhoz, kinyitotta. Kint virradt. S bár még csend, mozdulatlanság ülte meg a tárgyakat, a kert fái közt átderengett a hajnal. Szemét többször is körbehordozta az ébredő tájon, a szomszédos házakon; Sárdiék házáról eszébe jutott lehetetlen helyzete. Fölvillant

BARDÓCZ LAJOS: KÉT KÉP A SZÁRHEGY SOROZATBÓL

CLASSICAL WINDOW AND THE BELL-TOWER

Sárdiné csökönyös tekintete, szikár, kemény arca, hallotta a hangját, ahogy megállíthatatlanul ömlik, ömlik belőle a szó, nem törődve a közbevetésekkel sem. — Ennek hiába magyaráznám, hogy nem tehetek semmit, ha nem teszek, egy életen át neheztelnének rám. Ha kivirrad, átmegyek B-be, megtárgyalom Kálmánnal, mit tehetnék — suhant át rajta. És ahogy eszébe villant ez a lehetőség, rögtön meg is könnyebbült, az estétől tartó szorongás feloldódott benne.

Bíró Kálmán nyugdíjas tanító volt szintén, de pár évvel idősebb Bordinál. Valamikor sokat mulattak ketten, nagy erejű, nagy mulató ember volt Bíró, jó énekes, jó táncú — ha énekelni kezdett, köréje gyűltek rögtön a cigányok —, és nemcsak azért, mert olyankor szórta a pénzt, de gyönyörű, mély hangja volt, bánatosan szomorú, az asszonyoknak, akikre éneklés közben ránézett, bepárasodott a tekintetük, olyanná vált, mint a kökény hóharmat után — talán azért sem nősült meg soha —, túl sok asszonynak párásodott be a tekintete, és nemcsak mulatozás közben.

Akaratos, kemény, szókimondó ember volt, aki bárhol, bármikor képes volt színt vallani — könnyű neki, mondták a kollégák, agglegény, nincs amit féltsen —, bár azt is tudta mindenki, hogy Bíró talán akkor is megmaradt volna annak, aki, ha tíz gyermek szaladt volna utána, várt volna otthon rá.

Az igazság az, hogy Bördi nemcsak szeretete Bíró — még idősebb korokban is gyermeki rajongással nézett fel rá. Volt valami megmagyarázhatatlan varázs benne, mellyel meghódított mindenkit, akivel kapcsolatba került.

Már a gondolattól felvillanyozódott, fellelkesült: — Hogy nem jutott hamarabb eszembe ez a lehetőség — villant át rajta —, nem kellett volna annyit töprengennem. Mert abban biztos volt, hogy bármit is mond, bármi is lesz Bírónak a véleménye, arra már lehet adni, el lehet indulni.

A virradat közben mind gazdagabb pászmban tört utat a házak, istállók, gyümölcsösök között; egy cinke játékosan ágról ágra röppent a ház előtti almafán, élessé, tisztává váltak a tárgyak körvonalai. Ébredt a falu is, távolról szekérszörgés hallatszott, valahol felugratott egy kutya, a csend széttört darabokra. Becsukta az ablakot, megmosakodott, aztán öltözni kezdett.

„Legalább egy kicsit kibeszéljük magunkat félelem nélkül“ — gondolta.

A feleségéhez nem is szólt be, úgy ment el otthonról. „Talán így egy kicsit elgondolkozik, meggondolja, ha kell, kétszer is meggondolja, mit beszél.“ Úgy osont ki a házból, mint aki lopni indul. Lábujjhegyen ment le a lépcsőn, vigyázva, hal-kan járt a ház előtti sétányon is, hogy talpa alatt ne zörrenjen a kavics. De a kapuból még visszánézett: megrezzen-e a függöny, figyel-e felesége a távozását?

A szomszéd falu két kilométernyi távolságra volt a főúton.

Ahogy kiért a faluból, langyos, lágy tavaszi szél simított végig az arcán. A fojtott, sötét szorongással átvirrasztott éjszaka után mindez üdítőleg hatott, felfrisült, kellemes ernyedtség áradt szét benne. Fiatalosan ment, ruganyos, gyors léptekkel, mintha nem is egy hosszú, ébren töltött éjszaka állna mögötte.

Az út két oldalán bevetésre váró szántók húzódtak, itt-ott trágyarakások párologtak kékesfehér füstöt eregetve, de párállott még a föld is, mintha élne, lélegzene. A határ zöldült, zsenge fű neszegett a sánc martján is. Néhol már — a korai óra ellenére — szántottak. Az emberek úgy dolgoztak a földeken, mintha semmi sem történe a világban, pedig voltak, akik kételkedve megkérdőjelezték, érdemes-e dolgozni, szántani, vetni. — Miért? Miért — suttogták —, miért dolgozzunk, hogy a termést más arassa le? De ennek ellenére mégis, ahogy elérkezett a tavasz, ugyanúgy nekikezdték a munkának, mint máskor, mint mindig, mióta csak élnek, halnak ezen a tájon, hol a szegénység sűrűerdő-bánatként nehezedett rájuk, ková-
kőbe fogva.

Vigasztalást nyomorúságukban csak a munka jelentett, hogy megtettek mindent, mindent, amit a föld kért, s a tehetségük megadott.

Elért a szomszéd falu első házsoráig, Bírora gondolt, látta csodálkozó, elképedt arcát, látta, ahogy rábámul, majd rászól: — Téged mi szél hozott ide, pajtás? — Tavaszi szél — kedélyeskedik majd ő is —, de Bordinak nem sikerült az ágyban lepnie meg Bírót, az már kinn volt a gyümölcsösben, a fákat pucolta egy drótkéfével, s még csak nem is ő vette észre, Bíró szólt rá, át a kertből, ki az utcára: — No nézd, megdöglik a macskám! Hát te mit keresel itt?

— Hozzád jöttem — mondta Bordi, inkább komoran, mint vidáman.

— No, gyere be. Megyek én is — vette át a szót Bíró, majd letette a kezét, lepallotta a nadrágját, s elindult a kertkapu felé.

A kerten végig már ágyások sorakoztak, bár még nem volt beültetve sehol — sötétén omló, gazdag, fekete föld.

— Mit innál? Törkölyt-e vagy fenyővizet? — kérdezte Bíró, miközben kezét szorítottak.

De Bordi tagadólag rázta meg a fejét. — Nem — mondta —, nem iszom. Halaszthatatlan ügyeim vannak. — És ahogy kimondta ezt a mondatot, egyből rátört újra az idegesség, a szorongás, a gondolatok vad rajzása kezdődött el az agyában, eszébe jutott nyomorúságos, lehetetlen helyzete, még a gyomra is fölkavarodott a nyugtalanságtól, megszűnt testében az úton tapasztalt zsbongó ernyedség, úgy érezte, kifeszül még a bőre is, pattanásig feszülnek idegei.

— No nézd, úgy beszélsz, mintha te lennél megbízva a kollektivizálással — csapott a hátára Bíró —, pedig azt még neked sem kívánom.

Bementek a lakásba, a szobában a rend ellenére is átsütött valami fagyos hidegség, ahogy ez már az agglégényeknél, özvegy férfiebbeknél lenni szokott — hidegség áradt nemcsak a tárgyakból, de még a lakás csendje is más volt.

— No beszélj. Könnyíts a lelkeden.

Bordi elmondta, mi történt, aztán várakozóan nézett Bíróra. Az tiltakozása ellenére töltött, majd anélkül, hogy az üveget letette volna a kezéből, megszólalt:

— Ijesztő időket élünk — mondta elgondolkozva —, itt is ugyanaz a helyzet. Az asszonyok sírnak, a férfiak várakozóan lapulnak és hallgatnak. Ami a legrosszabb, azt sem lehet tudni, meddig, meddig fog ez tartani!

Főlhajtotta az italát, újra töltött.

— De reméljük. Reménykedjük. Élünk mi már át eleget.

Szünetet tartott, gondolkozott, aztán folytatta:

A fogalmak összezavarása, a törvényesség lábball tiprása valóban a legjózanabbakat is elgondolkoztatja, a legjózanabbakban is a kételkedés, rettegés csíráit veti el. Mert hát, barátom, ki az, akinek nincs rejtegetnivalója, akinek nincs, soha sincs a hivatalostól eltérő gondolata? Kérdem én: a hitmagyarázók mindenben egyetértettek? Egyféleképpen magyarázták-e az isteni tanokat a tanítványok?

— Szóval, a legrettenetesebb az, hogy még azt sem tudhatjuk, hogy melyik hitnyomozó hogy értelmezi a rábizott passzust! Az, hogy bármikor, bárkire rá lehet fogni, hogy másképp értelmezi a történet eseményeket, mint ahogy elvárják azt. Mert ha — netán — a céllal egyetért is az ember, a módszerrel, úgy-e, azzal nem mindig lehet egyetérteni! A szenvedésből fakadó távlati cél — kérdem én — adhat-e örömet bárkinek? Van-e létjoga az öröme, ha az szenvedésből fakad? Nos, én az örömet nem láttam. A szenvedést igen. És ha valaki rámkérdezne valahogy így: — Hallottuk, nem mindenben ért egyet? — az általánost a konkrét elé helyezve, anélkül hogy megmagyarázná, hol, miben nem értek egyet — nem tudom, nem tudhatom, nem rezzenne-e össze a tekintetem, nem rezzennék össze magam is. Nem vagyok benne biztos, hogy nem felelnék-e — ha kérdeznének, és a feleletnek értelme van — egyértelműen. Éppen azért, hogy könnyebb legyen az eljövendő élet. Azért, hogy könnyebb legyen az eljövendő nemzedékeknek. — Agglégény vagy — mondhatnád erre —, könnyű neked, téged talán nem is fognak kérdezni, míg én nyakig vagyok a bajban. — Mondhatnád: „Tőlem ma vár feleletet az élet!”

— Én, ha ma kérdeznének rám, ha sor kerülne a feleletre, ma is csak egyenesen felelnék. Hogy ne zavarodhassak bele később. Mert meg kell fogalmazni az igazságot. Az igazságot, még, ha kell, szenvedés árán is! Azért, hogy minél kevesebb igazságtalanság maradjon megfogalmazhatatlan. Azért, mert a dolgok csak így terelődhetnek vissza a rendes medrükbe. Mert ha a törvényteleniség előtt fejet hajtunk — mint tesszük azt nap mint nap —, tapsolunk, nem nevezzük nevén azokat a kihágásokat, melyeket elkövetnek — akkor talán holnap még többet követnének el. Később talán úgy megszoknánk, hogy észre sem vennők a törvényteleniséget. Megszoknánk, hogy az lenne az érzésünk, úgy kell élni. És ami a legszomorúbb — ebbe nőnének bele az új nemzedékek is. Ezért kell szót emelni. S ezt valaki valahol el kell kezdje. S hogy most rajtad a sor — ez a te szerencséd vagy szerencsétlenséged. S te még ma — kívülállóként fogalmazhatod meg. S ha nem teszed meg ma, akkor, ha majd nem leszel kívülálló — talán késő lesz.

Bíró megtöltötte a poharát, kiitta, aztán oldalba ütötte Bordit.

— Végül is, mi boldogok kellene legyünk. Mert mi lenne, ha mi kellene — egy-két évvel a nyugdíj előtt — elvégezzük ezt! Ide, a szomszédomba a múlt héten hazajött egy egyetemista. Pontosabban: nem jött — küldték. Bejött ő is: — Haza-küldtek — mondta —, utasítottak, szervezzem be apámat. Mondja meg, tanító bácsi, hogy fogjak neki? Mit mondjak? Adjon tanácsot.

— Kérdem én: Milyen tanácsot lehet adni? Mit lehet erre mondani? A gyermek apjának még három fia van. Megharcolt mindenért: földért, lakásért. Itt élt, előttem élték le az életüket — éjszakákat egybetoldva hordta éveken át a fát, emelt, kínlódott, hogy a megtakarított pénzen földet vegyen. Éveken át szinte a semmiből éltek — a pénzből vették a földeket. Milyen tanácsot adhattam volna? Álljon be, hogy egy gyermekének biztosíthassa a jövőjét? Ne mondjon le?

— De ha nem mond le ma — le kell mondjon holnap, holnapután, vagy azután! És itt már nem is a földről volt szó — itt az elsősről volt szó. Ki törje meg a jeget? Ki lépjen be elsőnek! Erről volt szó.

— A fiú apja le is mondana, beszéltem vele, be is állna, mert mit tehetne. — De hát én kezdjem? — csodálkozott rám. — Én kezdjem, hogy aztán egy életen át szememre vessék, ujjal mutassanak rám, hogy én voltam az első?

— Beállok — mondta. — Beállok, tanító bácsi, csak nem elsőnek. — De ami a legszomorúbb, a fiút meghatározott időre küldték haza. Ha ez alatt az idő alatt az apja nem áll be — őt kirakják az egyetemről. Neki nem holnap, holnapután, esetleg azután kellene az apja beálljon: Ma.

— Hogy ezek után mit tegyél? Tégy belátásod szerint. Csak hidd, higgyed, hogy a lehető legjobb megoldást választottad. Hogy később nem kerülsz szembe önmagaddal.

Bíró töltött, felhajtotta.

— Ha úgy érzed, hogy a holnap meghasonlást jelent számodra, hogy ma nem azt tetted, amit elvártak tőled — tedd meg. Ha nem, akkor ne.

Bordi Sándort a beszélgetés nemhogy megnyugtatta, még jobban fölkavarta. Szótlatlan ült, szótlatlanul hallgatta végig barátját, s bár a látogatástól megnyugvást várt, zaklatottabb lett, nyugtalanabb.

— Szóval, azt mondod, beszéljek vele?

— Én azt nem mondtam — vette át Bíró a szót, látva Bordi nyugtalanágát, miközben újra megtöltötte a poharát —, azt nem mondtam egy fél szóval sem. Azt mondtam: tégy belátásod szerint. Viszont én — az én helyemben — fölmennék. Még akkor is, ha tudnám, nem lesz semmi kézzelfogható haszna a dolognak.

Bordi közben felállt, elsétált az ablakig. Úgy érezte, a szorongás már a szívét, agyát gyötri, megbénítja a félelem, tehetetlenség. Már bánta azt is, hogy átjött

Bíróhoz. — Kellett ez nekem? — gondolta. — Most majd nemcsak Eszter, Sárdiné, még Bíró előtt is kell szégyenkezniem. Minél kinnebb akartam kerülni a bajból, annál jobban belekeveredtem.

Fölhajtotta a feléje nyújtott italt, forró, égető melege átjárta, kissé megnyugtatta. — Akkor én mennék is — mondta, de nem nézett Bíróra. Tekintete elsuhanant Bíró válla fölött, a tárgyak most még hidegebb fényt árasztottak. — Megyek, hogy legyen időm felmenni hozzá. — Indult is volna, meg nem is, a szorongást tétova bizonytalanság váltotta fel.

— Még meginnék egy pohárral — szólalt meg kis szünet után.

— Az jól tesz, megnyugtat — válaszolta Bíró, aki szótlánul figyelte Bordi vívódását. — Végül is, ha nem akarsz, nem kell felmenned. Nem kell vállalnod. És nem te lennél az első, hisz olyan időket élünk, mikor mindenki félti a bőrét.

S mert meglátta Bordi színtelen, fakó arcát, gyorsan hozzáfűzte: — Mindezt nem rosszindulatból mondtam, ez az általános légkör. Ilyen a közhangulat. Emberek vagyunk.

Belenézett Bordi szemébe, megismételte:

— Emberek vagyunk. Félünk.

Hallgattak. Szótlánul hallgattak néhány percen át.

Bordi törte meg a csendet:

— Ne haragudj, hogy megzavartalak — motyogta szinte maga elé —, az ember annyira társtalan, bizonytalan, hogy nem tudja, mit tegyen. Lehet, igazad van — a közállapotokból ered. Ebből a lehetetlen helyzetből.

Elhallgatott. Arra gondolt, hiábavaló a töprengés, határoznia kell. Cselekedni. És minél hamarabb, annál jobb. Most, mert ha nem, összezsap a feje felett az ár. Minél tovább váraozik, annál megoldhatatlanabb helyzetbe sodródik. Fölhalmozódnak a megválaszolatlan kérdések.

— Isten áldjon — mondta. — Isten áldjon.

Kilépett a tornácra, ahonnan rozoga falépcső vitt le az udvarra.

— Hát akkor ne haragudj — mondta Bordi már a kapu között Bírónak, és kezet nyújtott. — Ne haragudj, hogy zavartalak.

Amikor becsukta maga mögött a kaput, már tudta, amit pár órával előbb még csak nem is sejtett, hogy ez után a beszélgetés után már nem dönthet úgy, ahogy pár órával előbb még határozhatott volna. Egy nappal előbb még úgy élt, élhetett, mintha az örökkévalóság vízében élne, önmaga elringató csendjében, az események fodrozásától távol, s mára sodrásba került, válaszúthoz érkezett. Tudta, nem lehet meg nem történtté tenni a látogatást, tudta, bárhogy is dönt, már nem élhet úgy, mint eddig. — „Az eseményektől távol könnyű volt tisztának maradni — doboltak halántékán az erek —, vállalni kell, ha semmit érő is a szó — hallotta Bíró hangját —, hogy közelebb kerüljünk az igazsághoz. Önmagunkhoz. Le kell hámozni életünkről a mázt — előbb-utóbb vállalni kell gondolatainkat.“

Nem a főúton, a két falut összekötő ösvényen indult haza, mely a községházához vitt. Ahogy kiért a rétre, játékos szellő kapott az arcába — simogatta. Lassan, nyugodtan ment, mint aki a bizonyosság felé megy, félelem nélkül. De amikor elért a néptanácsig, elért az ajtóig, amikor már csak rá kellett volna tegye a kezét a kilincsre, amikor már csak be kellett volna nyisson — megtorpant. Úgy érezte, nem bírná lenyomni a kilincset, nem volna ereje bemenni, nem volna ereje legyőzni a testében feszülő tehetetlen félelmet.

Nem bírt bemenni. És tudta, ha száz évig élne, akkor se tudná megtenni azt a néhány lépést, nem volna ereje legyőzni önmagát. Megfordult. Vert kutyaként somfordált el, vissza a kapu felé, sietve, hogy ne lássa senki. — Egy embert meg tudnék ölni — motyogta —, egy embert, ha kellene, inkább meg tudnék ölni.

Egy hétre rá, amikor felhívták a községházára, hogy mondjon le a harmadik szobáról — nekiszökött Dombinak, arcul akarta ütni, de az gyengéden megfogta, leültette egy székre.

— Még szerencse, hogy tanítóm volt — mondta Dombi. — Még szerencse, hogy nem látott senki.

— Vitess el. Ne nézd, hogy tanítottalak. Vitess el — mondta szinte zokogva Bordi Sándor.

— Már miért vitetném? — nézett rá csodálkozva Dombi.
— Nem történt itt semmi. Miért vitetném el?

**KORUNK
PRÓZÁJA**

HORVÁTH IMRE

VÁLLALÁS

A világ terhét a vállamra vettem.
Megtettem, mit tehet a tehetetlen!

NAPSZÁLLTAKOR

Futnék, mivel leszállt a Nap,
rémit az éj sötét tere,
de elkapja nadrágomat
a vakság vérebe.

JÖVENDŐMONDÁS

Jön a csend, mely összetör örökre,
s föltámasztja jóslatod dübörögve.
Jön a sötét, mely hírénel is hosszabb,
s tűzokádó sárkányként fölragyogtat.

BOGOS IDŐ

A mutató kaszállhat bőszen,
nem vágja át időm bogát.
Térdre roskadok elmenőben,
de utamon, mit fényből szőttem,
árnyékom imbolyog tovább.

KÍNOS KÉRDÉS

Torkunkig ért a tegnap moeska.
Tévedés, hogy nemzedékünk lemosta.
És a jelen szennyét — szerelmes ég! —
lemossa egy tisztultabb nemzedék?!

Horváth Béla — oldalnézetből

Halálhíre első pillanatban hihetetlennek, elképzelhetetlennek tűnt. Nemcsak azért, mert alig túl az ötvenen, alkotóerejének teljében távozott, hanem mert egészségi állapotáról, hozzá tartozóinak, barátainak mindennel számoló készenlétéről immár hosszabb ideje szállingóztak aggasztó, egyszer-másszor egyenesen riasztó hírek, ő meg röviddel azután frissen, kedélyét, optimizmusát megőrizve mutatkozott a színpadon vagy az utcán, egy-egy mosolyt röppentve tisztelői, ismerősei, barátai felé. Az utóbbi időben ráadásul, előző vészes lefogyását, természetellenes sápadtságát fedlertette, külső jelek szerint testi erejében megújulva járt-kelt, dolgozott. Írt, fordított, zenét szerzett, rendezői példányokat készített, vagy szerepekre készült.

Hogy a sokirányú tevékenység, a teremtés, alkotás, cselekvés hajszolása a betegséggel való számolás és az életbe való kétségbeesett kapaszkodás jele volt-e, vagy egészségi állapotának egyszerű semmibevevése? — ez már alighanem örökre az ő titka marad.

Barátságos viszonyban voltam Horváth Bélával, anélkül hogy barátomnak mondhattam volna őt. Másként képzeltek el az életet, másként ítéltük meg az embereket, izlésben is rengeteg különbség volt közöttünk. Miután barátai és hívei elsiratták, hadd szóljak hát egy-két szót arról: hogyan láttam őt oldalnézetből?

Szerepeket, rendezéseket próbálok felidézni: Figarója jut eszembe, akinek plebejusi igazságit kópésan elegáns formában nyilatkoztak meg, akinek magatartását urával szemben nem düh és elkeseredettség, nem is a végső elszántság indult, hanem a fölüny tudata jellemezte; követi őt *A kertész kutyájának* Tristanja, a behízsgősen szemtelen, ötletekben kifogyhatatlan tréfamester; kacagásorkánokat kiváltó Katz pátere a *Svejk*ben... igen, és Bicska Maxi. Bicska Maxi, akinek Horváth Béla a legelvetemültebb szövegeit is úgy tudta mondani, hogy báj és derű sugárzott belőlük, nem sejtett arányokat kölcsönözvén a figurának, bizonyítván, hogy az emberben sokkal nagyobb végletek férnek meg, s a jellemet alkotó vonások sokkal nagyobb változatosságban gomolyognak és forrnak egyggyé, mint ahogy általában gondolnók.

A komédiázó kedv sziporkáit idéző alakítások mellett töprengő, tépelődő, lelki válságokkal küszködő vagy különc alakok sora jut aztán eszembe. Peter Petrus, az *Ilyen nagy szerelemből*, Higgins a *Pygmalion*ból, a *Hatalom és igazság* méltatlanul meghurcolt értelmiségi figurája és sok-sok más társuk.

Rendezései közül a *Magyar Elektra*, a *Játék a sötétben*, a *Kakuk Marci* és ami számomra talán a legemlékezetesebb: Oscar Wilde *Bunburyje*.

Oldalnézet? Most veszem észre, hogy tulajdonképpen ugyanazokat az alakításokat és rendezéseket sorolom, amelyeket barátai és hívei is emlegetni szoktak, mindössze az operettalakításokat mellőztem, s mellőzöm is tudatosan. De ebben nincsen semmi különös. Mindössze annyit jelent, hogy hívekre és más fából faragottakra is az hatott, ami Horváth Béla művészetének legbensőbb, legtermészetesebb, legnyilvánvalóbb jegye volt: játékosága, derűje, elpusztíthatatlan optimizmusa. A különbség inkább abban mutatkozik, hogy a hívek határtalan sokoldalúságnak nézik azt, amit én — felsorolásom bizonyossága szerint is — két pólus nagyszámú változatának érzek; hogy ők teljesítményeinek mindegyikét vagy majdnem mindegyikét kitűnőnek, utolérhetetlennek mondják, én meg úgy látom: telitalálatról, emlékezetes teljesítményekről olyankor lehetett beszélni, amikor látszólag ellentétes előjelű tulajdonságokat, vonásokat kellett egységbe forrasztani. Ha a figura már-már túlságosan is intellektuális beállítottságú, túl hűvös, túlságosan Mont Blanc-i volt, Horváth Béla megtalálta a lehetőséget, hogy egy kis jó modort, finomságot, rejtett érzelmet érzékeltessen alakításában; ha túlságosan jól neveltnek mutatkozott, egy kis kajánságot vegyített hozzá, a fennköltet megajándékozta egy-két vágyakozó, sóvárgó pillantással vagy némi kis vagánysággal. A *Bunbury*ben is az tetszett, hogy a darab nem létező mélységeitől megszédülőkkel ellentétben merte az egészet józanul, kajánul, gunyorosan látni; a főúri gügyeségben fel tudta fedezni az ab-

szurditást vagy az abszurdummal határos jelenségeket. Túlhangsúlyozásoknak viszont — nézetem szerint — olyankor lehetünk tanúi, amikor az érzelmesség elragadta őt, vagy amikor a könnyekre rá akart duplázni.

Hogy miben látom a veszteséget? Annak megsemmisülésében, amiben másként, mint mi; agyának, szívének, idegrendszerének azokban a kapcsolódásaiban, amelyek utánozhatatlanok és megismételhetetlenek. Ma, amikor sokan a barátság, az együvé tartozás feltételének tekintik a feltétlen egyetértést az élet minden területén, én a barátság kritériumát embertársunk más mivoltának elismerésében és méltánylásában jelölém meg, s a különbségeken túli közös erkölcsi normákban keresném az alapot, melyre a barátságnak mégis szüksége van, amelyre épülhet.

Es hiányozni fog, természetesen, sokszor, nagyon sokszor fog hiányozni az ő végtelen és határtalan színház- és színpadszeretete.

Páll Árpád

Most még lehet!

G. bácsi cipőgyári munkás volt. Nem emlékszem pontosan, ki vezetett el első ízben Téglás utcai házacskájába annak idején, kilencszázötven-ötvenegy tájkán, de tény, hogy havonta egyszer-kétszer bekopogtam a konyhájába, hallgatni jóízű — ma már tudom, jellegzetesen külvárosi — szövegét, rácsodálkozni a kezére, amely félóra-óra alatt újjáalakította egy-egy félretaposott, formájából kivetkőzött cipő „állagát”, meg lemezt hallgatni régi, de jó hangú patefonján, belelapozni könyveibe vagy feltűrni harmincéves iparosmúltjának dobozba gyűjtött fénykép-émlékeit. Kiskamasz voltam, belvárosi családunkban a „nicht vor dem Kind” járta — Mester Zsolt *Koppantója* révén éltem újra akkori érzéseim —, ahol a viselkedési modellt a beamter-filozófia, a nyugalomba vonult ügyvéd-nagybácsi, a törzstiszt-nagybácsi és több ilyen rokon határozta meg, ahonnan lehetett bérlettel színházba, hangversenyre menni, de illetlennek minősült a Schneider Fáni — beismerem, valóban az volt —, és nemcsak azt nem illett megkérdezni, hogy ki kivel társalkodott az elmúlt hét végén, de azt sem, hogy egyáltalán társalkodott-e. Kirándulásaim tehát egy másik — természetes — világot nyitottak meg előttem, ahol mindennek oka és következménye volt, ahol a gyereket, ha nem is felnőttek, de legalább jövődöbéli embernek tekintették, ahol semmi emberi nem lehetett s nem volt idegen. Itt feloldódtam, mertem kérdezni, vitázni, ügyetlen lenni, vagy ellenkezőleg: rátapintani időnként a dolgok lényegére, s azt hiszem, kamaszkorom nem egy válságán épp a G. bácsi ravasz kás mosollyal adott tanácsai segítettek át. Persze, volt a G. bácsi életfilozófiájában sekélyes elem is, mint ahogy lemezgyűjteményében is keveredett a Caruso-felvétel Bartók-gyűjtésű Pátria lemezzel, amerikai szvinggel meg kabarékupléval. De ha nem így lett volna, talán nem is emlékeznék arra a házra. G. bácsi átlagmunkás volt, anyagiakban és szellemiekben egyaránt, státusának minden jó és kevésbé jó tulajdonságával, harmincéves szakszervezeti tagságával és szombat esti borozgatásával együtt. Részletes arcképe egy kort jellemezne, hogy miről mit gondolt, mit mondott, hogy házában mit tartott és mit nem, hogy ötvenes évek eleji magatartását milyen összetevők határozták meg, hiszen ő és korosztálya adta a viselkedési modellt azoknak, akik ma — ötven- és hatvanévesekként — leütik az alaphangot gyárban, utcán, akik az elmúlt harminc évben, a nagy társadalmi mozgás korában mintául szolgáltak az ingázó, majd beköltöző, faluról indult, felnőttkorban városiasodott rétegnek, még akkor is, ha az iskolába vetett hitünk szerint a városiasodás folyamatában döntő elemnek tűnik a tanteremben szerzett tudás. G. bácsi és társai közvetve és közvetlenül formálták a beköltözők tudatát: viselkedésük, ruházkodásuk, lakáskörülményeik, étkezési szokásaik, munkahelyi magatartásuk, társasági szokásaik megannyi fix pont volt a beköltözők szemében, akiket már nem kötött a falu, de még nem kötött a város. A G. bácsikra, kis- és nagyvárosaink hajdani munkás- és iparosrétegére tehát figyelnünk kellett volna, úgy, ahogy immár szerencsére évtizedek óta figyelünk a tünőben levő hagyományos paraszti társadalom itt-ott még élő, másutt már csak

nyomokban fellelhető maradványaira. A ma városlakójának lényét ugyanis nemcsak az a falu határozza meg, ahonnan jött, de az a hajdani város is, ahová az „ős” beköltözött, s amelynek hagyományai korántsem a belvárosokban rögződtek nemzedékek tudatába. Hogy a ház lakói koszorút küldenek lakótársuk temetésére, lehet véletlen divat vagy „kezdeményezés”. De mindjárt másként fest a dolog, ha tudjuk, hogy abban az utcában egy-két emberöltővel korábban még működött a Kalandostársaság, amelynek alapszabálya előírta, miszerint a halottas ház alsó és felső szomszédságának illik részt vennie a szomszéd temetésén, még akkor is, ha viszály dúlt közöttük. És kiderül, hogy egyetlen öreg bácsi, a tömbháznegyeddé vált hajdani utcasor utolsó élő reliktumja még emlékszik, miszerint gyermekkorában az utcabíró figyelmeztette kötelességére az arról megfélemezőt. Az írott kötelességből pedig napjainkra szokás, ha úgy tetszik, népszokás lett.

A városi néprajzkutatás szükségességére figyelmeztetnék tehát, s ha valaki nyitott kapu dőngetéseket értelmeznék, amit írok, utalva arra, amit nyelvészek, irodalomtörténészek, zenészek, történetészek tesznek ebben az értelemben — gondolok a kismesterségek szakszókincsének gyűjtőire, a munkásfolklor közléteire, munkásmozgalmi dokumentumok, tárgyi emlékek kutatóira —, akkor inkább úgy fogalmazok, hogy szórványos, alkalmi, széttagolt, rendszer és cél, általános vezérelv nélküli még mindig az, amit egykori városaink dolgozó rétegeinek néprajzi kutatása érdekében teszünk.

De hát van-e egyáltalán a városnak néprajza? Elvégre a városi lakosság többsége mindig is falusiként kezdte, összegyűlt konglomerátum, s azokért a maradék anyagi és tudati szórványleletecskéért, amelyek még kimutathatók, ugyan főlegesen lenne szakembert tartani. Csakhogy ez nem így igaz, a városokat fenntartó osztályok, rétegek beköltözésük pillanatától a parasztságtól eltérő anyagi és szellemi élet- és munkakörülmények, szokásrendszerek közé kerülve már egy nemzedék után minőségileg újat tudnak felmutatni mind tárgyi, mind szellemi tekintetben. Egy kalap alá vehető-e vajon a századforduló évtizede Nádas menti falusi emberének életmódja, anyagi létformája az onnan Kolozsvárra beköltözött gyári munkás életmódjával? De kételkedem abban is, hogy a kolozsvári munkások politikai szervezeten túli művelődési, szórakozási szokásai, formái, intézményei azonosak lettek volna a környékbeli falvak lakosainak ilyen jellegű intézményeivel, szokásaival. És ez még csak egy terület, mert kimutathatók izlésbeli, erkölcsi, felfogásbeli sajátosságok is, mint ahogy az akkori munkásházak berendezése különbözik — és jellemző módon tér el — a korabeli falusi házakétól. Véleményem szerint van tehát a néprajznak sajátos városi közegben is feladata elég, és az itt elérhető eredmények semmiben sem maradnak a hagyományos területeken elérhetőek mögött.

Vajon milyen rétegek hagyományaira lenne érdemes figyelnünk? A munkáshagyományok feltétlenül ilyenek, csakhogy miként a falusi néprajzi gyűjtőnek egyaránt kell figyelnie a falu gazdagabb és esetesebb rétegeinek művelődésére, ugyanúgy a városi néprajz kutatójának is ki kell terjesztenie vizsgálódásainak körét mind a hajdani „középréteg” — a művelődési és anyagi viselkedési modellek egyik forrása, a városi közizlés egyik meghatározó eleme —, mind pedig a periféria, a deklasszálódott, városszélre szorult vagy onnan befelé törekvő rétegek életére. A városi néprajz nem szűkíthető le csupán a hajdani bérből élő rétegek népi műveltségének kutatására, a szigorúan vett „munkáshagyományok” gyűjtésére; ez egyoldalúvá tenné a kutatást, számos jelenségnek elválná a „felfelé”, az írott művelődés felé vezető gyökereit, és a visszacsatolás vizsgálatát tenné lehetetlenné.

Vita tárgya lehetne a hagyományos néprajzi kutatás és a városnéprajz-kutatás viszonya, néprajz és művelődéstörténet kapcsolata a városi kutatások összefüggésében, alkalmazott módszerek, a vizsgálatokat segítő segédtudományok kérdése — és egyáltalán: a jelenségek jó része megközelíthető-e néprajzi irányból? A munkásdalok például néprajzi, történelmi és zenetudományi szempontból egyaránt megközelíthetők, s a vizsgálat alapszempontja határozza meg, hogy a három szaktudomány közül melyik lesz a domináns. Nézetem szerint azonban a városi népelet kutatásában a néprajzi szempontokat kell elsődlegesen érvényesítenünk, mert az itt élők, dolgozók ugyanannak a népnek a részei, amelynek falusi viszonylatait kutatva keres és kap választ a szakember létünk alapkérdéseire.

Mi tartozna a városi népelet kutatási területéhez? Tárgyi szempontból — a hagyományt követve — a táplálkozás, az öltözet, a lakás és a foglalkozások bizonyos körének vizsgálata, kezdve a paraszt és munkás közötti átmeneti rétegektől egészen a középosztályig. Részletezzem egyiket-másikat? Városainkban mind a mai napig kimutathatók a városképben — még ameddig — a hajdani munkásnegyedek, amelyek építész által feltárható konkrétumokig őrzik iparosodó erdélyi városaink munkáslakás-építési hagyományait. Vagy: nem lenne érdekes feltárni a külön-

féle munkásrétegek öltözködésének meghatározó elemeit még akkor is, ha ezek látószólag nem népi műveltségből fakadnak? Hát a munkahelyi öltözékek fejlődését ki kutassa? Vagy a városi étkezési szokások alakulását?

Az ötvenes évek elején gyűjtemény jelent meg munkásdalokból, folytatása azonban elmaradt; máig kutatatlan terület például, hogy a mozgalmi dalok mellett még mit énekeltek a város dolgozó rétegei, milyen volt a viszonyuk népdalhoz, koruk népies, illetve más műdalaihoz. És ki foglalkozott a munkások tánckultúrájával, hajdani munkásbálok rítusaival, a mesterségtáncokkal? Aztán: nem érdektelenek a szövegek sem, a majdnem-mesék, elbeszélések, történetek, anekdoták, rigmusok; mélyebb kutatásokat igényelne a szakmai szókincs — nem a kismestereké, hanem a hajdani gyári munkásoké —, a családi és közéleti szokásanyag, a munkába lépéshez kötődő különféle szokások — Marosán György emlékiratai tanulságosan szemléltetik, hogyan lépett be a felnőttek közé például a század eleji nagyváradai péklegény.

Szándékosan nem soroltam fel itt olyan kérdésköröket, amelyeknek vizsgálata kifejezetten történelemkutatási vagy művelődéstörténeti feladat; lévén velejárái a szervezett munkásmozgalomnak. Ezeket a kérdéseket az illető szaktudomány elsődleges szempontjai szerint lehet inkább megközelíteni. A városnéprajz-kutató viszont másodlagos hasznélvezője lehet mindannak, amit a művelődéstörténész vagy a munkásmozgalom történetének kutatója összehord, s forrásmunkaként használhatja az emlékiratokat, leveleket, a kor sajtótermékeit, fényképdokumentumait.

A városnéprajz aránylag új keletű ága a néprajzi kutatásnak. Első kézzelfogható hazai eredményei épp a *Korunk* irányította Hóstat-kutatás nyomán fognak kibontakozni. Az igazi városnéprajz-kutatás azonban nem szorítkozhat kizárólag a „városi falu“ feltárására. Ideje lenne hozzákezdenuk — az utolsó pillanatokban — megmenteni, amit még lehet preindusztriális városaink népéletével kapcsolatosan. Mert most még van mentenivalónk!

Kovács Neve

Mekkora a nagyvilág?

A helynévadás érdekességeiből

Kicsi a világ — mondjuk olykor a meglepődés örömeivel, ha a lakhelytől messze idegenben ismerőssel „összefutunk“, ki tudja, véletlenül-e, nem éppen az említett tapasztalati felismerés újabb igazolódása kedvéért? De ha nem moccanunk szűkebb pátriánkban, igazolja magát úgyis — az igazság. „Bejön“ hozzánk a nagyvilág. Miként bejött régente is, amikor a hír még csak „súlyomszárnyakon“ járt, nem úgy, mint ma, a mesén is túltevő tömegközlelési eszközök révén. Belopja és elfogadtatja magát a nagyvilág olyannak, amilyen; mindenfelé kiható történéseivel fűzi-fűzi kapcsolatait. S szüntelenül bizonygatja is, hogy nemcsak újságok ívnyi papírlapokon vagy dinnyényi gömbökön fér meg rajzolataiban, hanem terepvalóságában is.

Riporter útajaimon is bizonygatta a nagyvilág befogadtató-elfogadtató hatalmát. El egészen a névadásig, amely szuverén ügy szokott lenni egyébként. Csokornyai helynevet nyújtok itt Bihar megye északi részének toponimiájából. Bizonyosságul például arra, hogy (a) Nílus nemcsak Északkelet-Afrikában folyik. És bizonyosságul egyben arra, hogy vendéglátása tekintetében milyen nagy lehet egy aprócska tájtörédék, s hogy valóban milyen kicsi a világ, melynek porcikái összetartozóak.

A nevek:

Albis... Falu Margitta közelében. Etimológiája szerintem nincs kellőképpen tisztázva. Jakó Zsigmond az *Albert*ből eredezteti, e személynév kicsinyítő-becéző képzős származékának tekintve. Bunyitay Vince tudós könyvtárnok, a váradi püspökség történeti összefoglalójának a szerzője más utakon jár: „Albis lakosai egyikét képezheték azon szász gyarmatnak, amelynek nyomaival ama tájon több helyütt találkozunk [...], s igazuk lesz azoknak, kik a község nevét az Elba vagy más nevén Albis folyóval hozzák kapcsolatba. Mindenesetre feltűnő, hogy a hazánkban létező még egy Albis Brassó mellett, a szászok földjének közelében áll.“ (A Ko-

vászna megyei Kézdiabísról van szó.) Nem kívánok döntőbíró lenni, de elgondolkoztató, hogy az *Elba* nevét a 'folyás, folyó' jelentésű indoeurópai *althisra* vezetik vissza (Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1980).

Amerikás... Szántóföld neve Szalacson. A kivándorlás emlékét idézi, és József Attila híressé lett két sorát juttatja eszünkbe („S kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk.”); s eszünkbe juttatja még inkább Adyt, akinek úgy fájt véreinek messzibe szakadása, ahogy, a tárcanovellák vallomása szerint, a kortársak között talán senkinek. De a szalacsi Amerikás, ím, visszajött, méghozzá nem is rögeszmés-tébolyultan, mint a *Ha az Ér zavaros* kömüvese; hazatért és földet vett. És honvágya „elhozott” e tájra egy darab szántót ama világból...

Bécs... Szalacs egyik településrészét jelöli. A név keletkezését némelyek a hihetőleg a XII. században beköltözött germán népelemekkel hozzák kapcsolatba, ám azok nem az osztrák fővárosból vagy környékéről származtak, hanem Szászországból. Szabó T. Attila a magyar toponímiában előforduló külföldi városnevek között Bécsert is említi. A szalacsi Bécs korai keletű lehet, s etimológiailag mégiscsak összetartozik Ausztria fővárosának, sőt a magyarországi Pécsnek is a nevével; ezeket végső soron egyaránt a kikövetkeztetett 'kemence' jelentésű szláv *pečire*, illetve az ebből kölcsönzéssel alakult valamely régi török nyelvi '(boros)pince' értelmű *beçre* vezetik vissza. Ez utóbbi szó köznévként a románban *beci* (többes szám: *beciuri*) alakban és 'pince, börtön' jelentéssel ma is él, és a román szőféjtek eredetét a kumán (kun) — tehát ugyancsak török — nyelvből származtatják. (*Dictionarul limbii române moderne*. Buc., 1958.)

Burgatető... Szalacs dombra telepedett része. Mellette van a *Kisburga* és a *Nagyburga*. A már említett településtörténeti okoknál fogva a *burga* névelem halatán a német *Burg* (= város) főnévre is gondolni lehet, de ugyanúgy vagy még inkább Franciaország történelmi tartományára, *Burgundiára*, azaz *Bourgogne*-ra (ejsd: *Burgony*) és természetesen a burgonyára (krumplira), amit e tájon *burgundinak* is neveznek. Egyébként Szabó professzor a *Burga* ~ *Burgundia* helynevet a magyar toponímiában ugyancsak általánosabban meghonosodottként hozza fel.

Csólent utca... Érmihályfalva egyik településrészét hívják így, nem hivatalosan. A *csólent* (a héber *sólet*ből származik) babból füstölthússal készített (zsidó) étel(különlegesség). A névadás arra utal, hogy az utcát többnyire zsidók lakták. 1920-ban a községben 1430 zsidó élt (lásd Martinovici-Istrati: *Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj, 1921); 1930-ban pedig, a hivatalos népszámlálás adatai szerint, a 8085 lélek közül 1438 volt zsidó. Most értelmetlenül — s lehet, érthetetlenül — áll a zsinagóga, mert közben „bejött” a világ — a világ, ami, lám, kimaradni sohasem tudott —, s kényszerültünk megtanulni Auschwitz, Buchenwald, Birkenau, Treblinka nevét, s olvasni Nyiszlit, Jean Lafitte-ot, Simon Magdát — borzalommal.

Doberdó... Utca neve Kazinczy szülőfalujában, Érsemjénben. Már mellszobra is régen állt az írónak, nyelvújítónak, politikusnak, amikor az olaszországi meszkófensík neve „szétterült” a világban. Hogy miért, Zalka Máté jobban tudja... S hogy e félig-meddig homok borította, de teljesen kő nélküli vidéken is mi okból, annak igazi megmondható az első világegyéből megtért veteránok lehetnének.

Kánaán... Szántóföld Szalacs és Szilágypér határában. Más néven, magyarul: Ígéretföldje. Nem annyira vallási, mint inkább tréfás, sőt rosszalló névadás. A terület termőképességével nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A végső soron héber eredetű s nyelvünkbe a görögön át latin közvetítéssel jött szó az ókori Palesztina és Fönícia neve volt. Jelentése 'Bíborország'.

Kandia... Szabó T. Attila professzor e helynevet vidékünkön Bihardiószegen mutatta ki. Magam ezenkívül Albison, Ottományban és Székelyhídon jegyeztem föl mint utca- és településrésznevet. Elsődlegesen a Görögországhoz tartozó Kréta-sziget korábbi neve volt. A magyar nyelvterületre a silány földek, szegények lakta településrészek jelölőjeként plántálódott át. Szabó Károly írta: „Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova törökök a magyar foglyokat csapattal hurcolták, s melynek nevét a nép a régen közkézen forgott s vitézi énekekből is tanulhatta?” Magam adalékként ennyit fűzök hozzá: 1583-ban a portyázó törökök Biharnak ezen a részén hét falut égettek föl, s azokból 440 embert hurcoltak rab-ságba. Talán éppen Kréta szigetére...

Kisszerbia... Gálospetri egyik utcáját hívják így, s magyarázatként ezt mondják: „Ott, kérem, akaratos emberek laktak.” (De nem szerbek, hanem a falu lakóival azonos ajkúak.) Ugyancsak Szabó T. Attilától tudjuk, hogy Marosújváron Bosznia és Hercegovina névvel városrészt jelölnek. Én több helyen, így Szilágynagyfaluban, a Brazília névvel is találkoztam.

Nagyszion... Érmihályfalva határ része. Jakó Zsigmond a XV. század végéről Gálospetritől északra (tehát körülbelül éppen Érmihályfalva irányában) jelöl meg

egy Szion, illetve Szionhát nevű praediumot (= ingatlan, birtok, jószág). Lehet, azonos helyvel van dolgunk. A Szion ~ Sion hegy Jeruzsálem déli részén. Feltehető, hogy ennek az átvétele — bibliai ismeretek alapján — a mihályfalvi Nagyszion utótagja, s noha itt nincs hegy, csak homokdűne, az analógia bizonyos tekintetben mégis kézenfekvő: a végső soron héberből eredő Sion 'víztelen, vízben szegény' jelentésű volt. Ilyen a nevünk jelölte szántóföld is.

Nilus... Egy mesterségesen kialakított medrű vízfolyás viseli a nevet Paptamási falu mellett. A csatornát a harmincas években ásták, hektárok százai mentesültek általa a belvizektől. A középfokú ókortörténeti ismeretközlés egyik velős fogalmazása hangzott így: „Egyiptom a Nilus ajándéka.“ S itt van valahol az analógia kulcsa... Igaz, hogy a bihari Nilus hossza csupán 6-7 kilométer, az ősi folyamé 6700, tehát ezerszeres közöttük a nagyságbeli különbség, de hát mit számít e kis túlzás...

Velence... Bihardíószeg településrésze. Mint ahogy Váradé a XIII. század végétől datált Váradvelence. Mindkettő az olaszországi Velence (Venezia) városnév átvétele. S miként Váradon, Diószegen is telepített olaszok ülték meg a helyet, akik magukkal hozták a nevet az őshazából. (Különben Váradolaszi vagy Érolaszi településnév is nyilvánvalóan utal a befogadottak származására.) Az ilyen jelölésekre számtalan példát ismer a névtudomány. New Jersey (az USA egyik tagállama) nyilvánvalóan a Csatorna-szigetekhez tartozó Jersey New (= Új) előtaggal ellátott alakja. Létezett rövid ideig az USA Iowa államában egy New Buda ('Új-buda') nevű telep; ezt Ujházy László, az 1848—1849-es szabadságharc kormánybiztosa alapította, a forradalom bukása után emigrált magyar csoport telephelyeül. Vagy egészen közeli példa: a Szatmár megyei Piskolt községhez tartozó Scărișoara Nouă falu neve úgy keletkezett, hogy az első világháború után Scărișoara (Aranyosfő) faluból ide költöztek meg akarták őrizni — nevében is — a kibocsátó, ősi telephelyet.

Gy. Szabó Gyula

Kell a törődés

„A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője“ — vallotta Kazinczy Ferenc, a felvilágosodás és a polgári haladás eszméinek haláláig hű elkötelezettje, apostola. Irodalomszervező, költő, író, jeles műfordító, az ízlés- és stílusforradalom vezéralakja, a játékszíni mozgalom buzgó támogatója és nem utolsósorban a nyelvújítás lelke, olyannyira, hogy ha Kazinczyt emlegetjük, képzetársítással azonnal a nyelvújítás jut az eszünkbe — és fordítva: a nyelvújító mozgalom őt idézi emlékezetünkbe.

Hogy sokoldalú munkásságának jelentőségét felmérhessük, vessünk egy pillantást a korra, amelyben élt. Az 1795-ös Martinovics-féle összeesküvés vérbe fojtása után a Habsburg önkényuralom súlyos terrorja nehezedik Magyarországra. A nemesség nagyobbik része a régi dicsőség fényében sűtkérezik, s a forradalomtól való félelmében egyre inkább elzárkózik a társadalmi haladás gondolatai elől, s kulturális szomját a kalendáriummokkal oltogatja; az eszem-iszom életmódban elparlagiasodik. Van azonban már egy vékony nemesi réteg, amely a polgári értelmiségiek kis csoportjával együtt felismeri a reformok, a polgárosodás szükségességét, s fokozatosan rátalál a haladás lehetőségének az önkényuralomtól nyitva hagyott kapujára: az irodalmi nyelv megteremtésének feladata mint a polgárosodás fontos előfeltétele kerül érdeklődésük, majd tevékenységük középpontjába. Az irodalom és a nyelv megújításának lehetőségét szerencsére idejében felismeri a progresszió, hiszen közvetlen politikai cselekvésre a jakobinus mozgalom leverése után nincs mód.

A Reformátorok Társasága kátéjának terjesztéséért elszenvedett hétévi börtön után Kazinczy a szépirodalom és a nyelv esztétikai megújításának szenteli életét.

Eszménye az egyetemes emberi értékeket képviselő klasszicitás: a szépre, tökéletesre törekszik. A haladó polgári ízlés nevében hadakozik a maradiság, a feudális tudatú „napkeleti fejek” ellen. Az irodalmi műveltség gyarapítása és egy fejlettebb ízlés kialakítása érdekében fontos feladatnak tartja az antik klasszikusok mellett kora külföldi irodalmát megszólaltatni magyarul, hogy kortársait bekapcsolja ezzel is az európai vérkeringésbe, hogy oszlassa a szellemi sötétséget, enyhítse a százötven éves török hódoltság okozta elmaradottságot. A polgári európai irodalom szintjére akarja emelni a magyar irodalmat, amelynek nyelve ebben az időben — a XVIII. század végén, a XIX. elején — már megközelíti ugyan a mai köznyelvet, de az erősebb provincializmus sem ritka e korban; nagymértékű még a kifejezésbeli ingadozás.

Íme egy jellemző részlet Dessewffy Józsefnek 1808-ban Kazinczyhoz intézett egyik leveléből: „Hogy kell mondani: ösmerem, ismérnem, esmerem, esmérnem, vagy ösmérem Kazintzy Ferentz ékes pennáját?” Kazinczy válasza: „Legszokottabb az *esmerem* és *esmérnem*... Én magam némelly másokkal azért írom *ismérem* és *isméremnek*, mert e szóban: *lelküisméret* bizonyosan i hallatszik, nem e — osztán azért, mert nyelvünkben temérdek sok e vagon, s ahol lehet, jól tesszük, ha számát kevesítjük. — Egyéberánt nem iszonyodom azt *esmeremnek* mondani: de *ösmeremnek* soha mondani nem fogom, noha meg sem kövezem azt, aki úgy ejti.” Bölcs érvelés, ma is megállja a helyét, nagyfokú toleranciáról árulkodik. Az *ösmerem* túl provinciálisnak tűnhetett a szemében. Az irodalom nyelvéből mindig is gyomlálgatta a tájjellegű hangtani, alaktani elemeket. A következő idézetben is a túlzott nyelvjárásiaság ellen emelt szót: „Ha valaki a maga munkájában születése helyét s táját kitaláltja az olvasóval, az által még nem vét. De ha valaki azt épen hirdeti s egy szóval, ha munkáját nem a *könyvtírás* nyelvén, hanem a provinciájén írja, már akkor merném állítani, hogy vét.” A nyelvi változatokat kiegyenlítő, kiművelt, nagyjából egységesnek mondható irodalmi nyelvért száll síkra; az *egységes, de nem egyhangú* nyelvért. Sokszínű, változatos stílust kívánt, amely alkalmazkodik a tárgyhoz, műfajhoz, a szereplők egyéni sajátosságaihoz, lelkiállapothoz; olyan nyelvet, amely egyesíti magában a különféle stílusfajták, a nyelvet beszélők különböző csoportjai, rétegei beszédének jellegzetességeit, s így elég sokrétű ahhoz, hogy alkalmas legyen az élet gazdagságának hiteles nyelvi ábrázolására: „... a nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színében adhasson.”

E „sokszínű”, kiművelt, a korszerű tudomány és irodalom igényeinek megfelelő nyelv kialakításában a döntő szerep a nyelvújító mozgalomé, amely a maga tízezer szavával nagy szolgálatot tett az anyanyelvű kultúrának. Országos jellegére, a közérdeklődésre mutat az a hatalmas levelezésanyag, amely Kazinczy, az irodalmi vezér, a nyelvújítás legnagyobb egyénisége után maradt: huszonkét vaskos kötet (és két pótkötet). E levelek túlnyomó többsége valamilyen vonatkozásban érinti a nyelvhasználat, stílus kérdését. Ne mulasszuk el megjegyezni e levelekről, hogy Kazinczy kitűnő arányérzékéről, elvi szilárdságáról tanúskodnak. Ez az elvi szilárdság azonban olykor kérlelhetetlenségbe, főleg a stílus dolgában diktátorságba csap át. Egyesek szerint túl tágkeblűen értelmezi az írói szabadságot: „A nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez”; vagy: „Az aestheticus írónak nem kell azt kérdeni: szólnak-e így, és szóllott-e már így más, hanem ezt: lehet-e nekem úgy szóllani, hogy szóllásom elegáns, energicus, új zengésű szóllás legyen.”

Az újítók és maradiak szembenállása valóságos harcá fokozódik 1811-ben, Kazinczy támadó élű epigrammagyűjtéménye, a valóságos stílusforradalmat előidéző *Tövisek és virágok* megjelenése után. Szenvedélyesen csap össze a két tábor: a nyelvújítás hívei, a neológusok, és ellenzői, az orthológusok. A küzdelem elfajulásáról tanúskodik a Kazinczy személyében is vérig sértő, gúnyos kiadvány, az 1813-ban napvilágot látott *Mondolat*, ezt követi 1815-ben a neológusok válasza, a *Felelet a Mondolatra*. Végül 1819-ben a harc lezárul Kazinczy értékes tanulmányával (*Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*) — a neológusok javára: az újítás szelleme győzött. Az igazi győztes természetesen személyeken innen és túl a magyar kultúra, nyelv és irodalom.

Kazinczy ebben a tanulmányában megbékélésre törekszik — némi megalkuvásra is kényszerülve —, s a neológia újabb programját, a további tennivalókat így határozza meg: „Jól és szépen az ír, aki tüzes orthológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával. [...] S mi szabad az írónak [...]? A fentebb nembem mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi

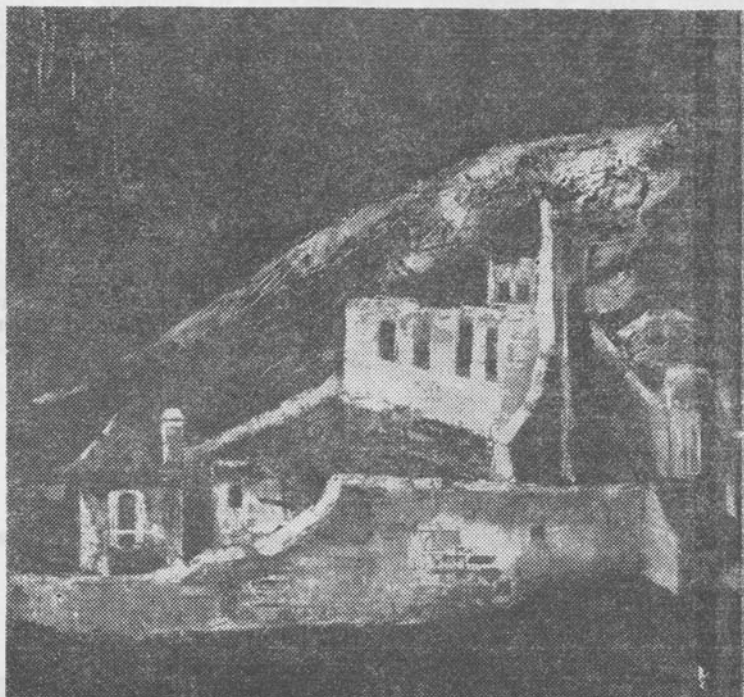

és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol.“

Vajon fel tudjuk-e mérni — százötven évvel a halála után —, hogy korában mit jelentett ez a bölcsesség és tisztánlátás? Kevés hozzá fogható „európai“ s egyben jó hazafi találtatott az akkori Magyarországon. Mai nyelvújításunk alapelveit ő rakta le — és megállapításainak érvényét nem kezdte ki az idő. A legméltóbban úgy tisztelgünk emléke előtt, ha mindent elkövetünk hosszú, fáradságos küzdelemben kivívott irodalmi nyelvünk ápolásáért, fejlesztéséért, hogy az utánunk jövőeknek megőrizzük olyanok, amilyenek ő látta, tudta:

*Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján; de szaladva, szökelve, sikamva,
Lángol keble, ajakán mély bánat keble sohajtoz.*

Szabó' Ilona

Barabás Éva: Szárhegyi romok

A szecesszió típusairól

Az építészettörténeti kutatás érdeklődésének előterébe került a századforduló művészete, melyet a magyar szóhasználat — több más elnevezés mellőzésével — szecesszióknak mond. Sok kérdésre kaptunk már megnyugtató feleletet, de jó néhányra választ várunk még. Ezúttal a szecesszió irányainak nem kevésbé vitatott problémájához kívánok hozzászólni.

Hogy miként támadt az építészetben az új iránti igény, mely a századfordulóra a szecessziót életre hívta? Csak úgy érthetjük meg, ha előzően megvizsgáljuk, hogyan vesztette erejét — hogy „halt meg” — a régi stílus, miért nem felelt már meg a társadalom igényeinek. Általános érvényűnek tekinthetjük:

1. Az adott társadalom hanyatlása következtében elapad a kifejeznievaló, a társadalom többé képtelen tartalommal telíteni a stílust — a kifejezőmódot.

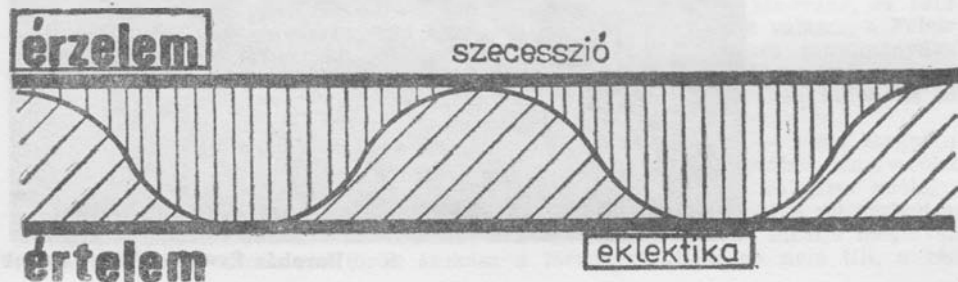
2. A kialakuló társadalom igényelte új tartalmat a régi stílus képtelen kifejezni.

Az ókor klasszikus stílusa az elsőként említett ok miatt apadt el annak idején Példa rá az egyiptomi, a görög vagy a római művészet.

A múlt század végén a polgári pragmatizmus eltette eklektika nem törte a fejét új kifejezési mód keresésén, hanem ezt is — mint minden mást — onnan vette, ahol az a legolcsóbb volt: felhasználta az azelőtti stílusok kifejezőképességmaradékát. De meddig tarthatott ez? Egy időn túl szegényesnek bizonyultak az eszközök a gyorsan fejlődő társadalom igényeinek kifejezésére. Az eklektika tehát a második pontunk értelmében szűnt meg, képtelen lévén az új tartalmat kifejezni.

Mi volt tehát az az új tartalom, melynek kifejezési szüksége az eklektikával szakító stílust, a szecessziót létrehozta? Az új stílusnak szolgálnia, kifejeznie kellett a rohamos fejlődésnek indult ipari társadalom sokrétű adottságait, a közép-rétegek felemelkedését és igényeit. Jelentkezik a tömegigény. A gyarapodó társadalom a saját ízlése szerinti szépet kívánta, és úgy, hogy az birtokolhatóan az övé legyen. Nem fukarul elzárt gyűjtemények, múzeumok mélyén, hanem az átlagember keze ügyében, házakon, bútorokon, könyveken, használati tárgyakon és mindenben, amit az ipar elszaporított és olcsóvá tett. Nyújtania kellett az új stílusnak mindazt, ami a társadalomból leginkább hiányzott: az emberi érzelmet. Hiszen az ember nemcsak értelmi, hanem ugyanolyan mértékben érzelmi lény is.

A történelem tanúsága szerint a társadalmi igény úgy ingadozott az értelem és az érzelem elsőbbsége között, mint a kísérleti inga a két elektromos pólus között. A bodzabél inga, ha nincs elektromos töltése, a hozzá közelebb lévő pólushoz vonzódik. Ha azt elérte, feltöltődik, és utána azonnal taszítani fogja az a pólus, és vonzani a másik. Ugyanílyen ingamozgást figyelhetünk meg a művészettörténetben. A rokokóban például tetőzik a barokk értelem-pólus, fellép az érzelem taszítása és az értelem vonzása, az ízlésigény átlendül a klasszicizmus értelem-pólusára, onnan vissza a romantika pólusára, majd megint vissza a pragmatikus eklektika értelem-pólusához. Az értelem taszítja, az érzelem vonzza az emberiség igényingáját. Grafikusan ábrázolva:

Új stílusok létrejötte többnyire elég hosszú folyamat eredménye. A szecesszió esetében e folyamatnak két szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakaszban a kifejezőeszközök már újak, de maga a stílus, a kifejezési mód még a régi. A második szakaszban viszont már új a kifejezési mód is. Mint láttuk, az eklektika nem azért évült el és szűnt meg, mintha módszere elégtelen lett volna, hanem mert kifejezőeszköz-készletei kimerültek. Ezért a szecesszió kezdeti szakaszára szintén a válogatás a jellemző. A különbség, vagyis az új abban áll, hogy a szecesszió onnan válogatta formakincsét, ahonnan az eklektika nem. A szecesszió — anélkül, hogy ország- vagy nyelvhathárokhöz mereven igazodott volna — három típusa alakult ki:

1. Azoknál a népeknél, melyeknél a korábbi művészettörténeti korok és stílusok kimerítették a hagyományos népi-történelmi kifejezőeszközöket, és ahol az érzelemigény nem vagy csak gyengén jelentkezett — ide tartozik Ausztria, Németország, Skócia —, a szecesszió kifejezőeszközeit, formaelemeit válogathatta volna mind a természeti, mind az absztrakt formák közül. De mivel hiányzott a természetkedvelő érzelemigény, csak az absztrakt formákhoz fordultak. Ezekből viszont *nem válogatni* lehetett, hanem újra kellett őket alkotni. Ez gyorsan (tehát rövid átmeneti, eklektikus szakasz után) meghozta az új stílust, az új gondolkodási és kifejezési módot. Ezt az elvont formákat, mértani elemeket használó irányt *absztrakt szecesszió*nak nevezhetjük (glasgowi iskola, bécsi szecesszió, Jugendstil).

2. A második csoportba azok a népek tartoznak, melyeknél a népi-történelmi formákat az előző korok már elhasználták ugyan, de az érzelemigény erőteljesen jelentkezett. Elutasították a rideg elvont formákat; a legkézhezállobb forrásból, a természetből válogattak. A francia, belga, spanyol és olasz iskola a *természeti szecesszió* kiteljesítője.

3. A népi-történelmi hagyományos formakincsüket még ki nem merítő angolok, magyarok, finnek, románok sajátos nemzeti művészet kialakításán fáradoztak, és elsősorban népi, hagyományos formákat és kifejezőeszköz-elemeket használva alkották meg a *népi-nemzeti szecesszió*nak nevezhető irányt.

Nem érdektelen egy pillantást vetnünk a szecesszió jövőjére is. Hogyan viszonyultak a szecesszió különböző irányai a XX. század művészetéhez?

Az *absztrakt szecesszió* esetében könnyen, természetesen történt az átmenet, hiszen a társadalmi-politikai tényezők hatására ebből fejlődött ki végül is a huszadik század uralkodó stílusa.

A *népi-nemzeti szecesszió*t a népi hagyományok tanulmányozása és megértése hozzásegítette ahhoz, hogy ne csak a formaelemeket, de a formaalkotó *módot* is átvehesse a néptől, és azt messzemenően hasznosítsa.

Leggyötrelmesebb utóélete a *természeti szecesszió*nak volt, legalábbis az építészetben. Itt érvényesült legszembetűnőbben az igényinga-szabály, ugyanis az érzelemigény kielégültével ez a típus közeledett leghatározottabban az absztrakt felé, és él tovább napjainkban az *organikus* építészeti irányzatban.

Dobai Almos

Röser Ferenc ötvöstála

Jövőkép, cselekvésrend, iskola

A társadalomtani és emberbölcséleti szempontokat érvényesítő összehasonlító művelődéstörténet a népek és társadalmi rendszerek művelődési törekvéseiből ki-szűrheti azt a törzsfogalmi hálót, amely a nagy váltások korát élő mai ember új arcú eszményrendjének tudományos-humanista erővonalait fogja egybe. Tegyük hozzá: mint olyan életmodell-elemet, mely a tudományos-műszaki forradalom kihívásaival szemben minden nép számára megfelelő alternatívának mutatkozik. A világ-szerte egymást követő, a társadalmi gyakorlat szükségletei talaján kidolgozott jövő-képek, előrejelzések, tanügyi kódexek és reformok zömmel a népek ide vezető útját sejtetik.

Társadalomtervezés, társadalmi eszmény, nevelési célrendszer

Mindenfajta társadalmi tervezés társadalmi eszményt feltételez; olyan csoport-tudati képletet, amely tagjai cselekvésrendjében szükséges és kívánatos célképzet-ként működik, s a legtökéletesebb társadalmi rendre, a társadalom egészének fejlődési távlatára — vagy annak alrendszeire: a társadalmi-gazdasági, politikai, erkölcsi, vallási, esztétikai stb. tevékenységre — vonatkozik. A kifejezésnek nem sok köze van az idealista értelemben használt eszmény fogalmához. Ugyanis létrejötté csakúgy, mint mozgása, társadalomontológiai indokoltságú.¹

Azt már a régebbi neveléstudomány is sejtette, hogy az egyén eszményrendje végső fokon környezeti és öröklési tényezők függvényeként alakul, s azt is, hogy a hátrányos helyzet csökkent értékű életmodell-formálódást eredményezhet.² Nap-jaink tudományos-műszaki és társadalmi forradalmainak körülményei között a ne-velői gyakorlatban érvényesülő előrelátás esélye, igénye és fontossága a személyi-ség megépülését, az eszményrend és életmodell gyakorlati megvalósulását illetően nagymértékben fokozódott. És nemcsak a tudományos információk rendszerszem-léletű problémakezeléssel hatékonyított felhasználása okán, de főként mert a társa-dalmi gyakorlat kihívására a nagytársadalmi (állami, államközi, társadalmi rendsze-rek közötti, planetáris, globális) méretekre szerkesztett tervek, előrejelzések és jövő-képek legbizonytalanabb rendszeremének — az értékrendileg kötött társadalmi szintű célhoz, eszményhez és világképhez viszonyítva — éppen az embereszmény és életmodell személyiségszintű kialakulása és gyakorlati érvényesítése bizonyul. Innen ered politikai síkon az ideológiai vezérlésű társadalmi, gazdasági tervezés mellett a művelődési, illetve tanügyi tervezésre történő összpontosítás, a művelődés-tervezésen belül pedig a pedagógiai vezetéstan, cél-, eszköz- és intézményrendszer kiemelt fontossága, nemkülönben a tanulás és munka, képesség és magatartás, ér-telmesség és meggyőződés stb. személyiségtényezők alapoktatásként történő, sok szempontú megközelítése. Az emberanyaggazdálkodás tervezhetőségének nagyfokú bizonytalansága nem érinti a képzés, ezen túlmenően pedig az egyéni eszmény-, illetve életmodell-nevelés rendszerdinamikai szerepértékét. Ezt ugyanis azok társa-dalomontológiai szerepköre határozza meg. S ilyen vonatkozásban nem zárható ki annak a megállapításnak az érvénye, mely szerint a sokoldalú tervrendszereken belül a különböző (gazdasági, egészségügyi, katonai, tanügyi stb.) tervek egymáshoz való viszonyításában átértékelődéssel állunk szemben. Egyre több előrejelzés értelmében ugyanis a gazdasági tervelem tekintetében a szerepsúly a képzés javára billen. E felfogás irányába mutatnak eltolódást a világmodellek sorában a legutóbbi változatok (A. Herrera, A. Pecei, J. W. Botkin), melyek deontikus jellegükben tér-nek el elődeiktől (D. H. Meadows, Mesarović-Pestel, H. Kahn, J. Tinbergen, W. Leon-tieff stb.), s az emberi lét optimálisan kielégíthető szükségleteire szabott planetáris normatív életmodellét kínálva, a képzést, nevelést és művelést történelem- és társa-dalomalakító tényezőként fogják fel. Más szavakkal: míg eddigi értékrendünkben

szükségképpen a gazdasági fejlődéstől függött a képzés fejlesztése, a jövőben a gazdaság további fejlődésére nézve a képzés vált elsőrendű kulcskérdéssé.³

A magunk részéről hozzátehetjük: a kulcskérdés kulcskérdésévé. A kihívó világhelyzet ugyanis nemcsak tudományos-műszaki, de társadalompolitikai jellegű kihívásként is hat. S erre megfelelő választ csak azok a társadalmak (államok, nemzetek, népek, nyelvközösségek) adhatnak, amelyek spontán és intézményesített oktató-nevelő-művelődési tevékenységükben a termelési objektumok mellett egyén és társadalom vonatkozásában a minőségi élet gyakorlatában kiteljesíthető, a forradalmi társadalompolitika és tudományos antropológia vívmányaihoz méltó célrendszer keretében minőségi életmodelleket dolgoznak ki.

Az életmodell nagytársadalmi (rendszerdinamikai) viselkedése

Az életmodell sokfajta és eltérő szintű (spontán és intézményes) pedagógiai közlésváltási alakzat terében és végső fokon nagytársadalmi változók függvényeként alakul. Alapvető a nagytársadalmi szerkezet, amelynek talaján alrendszerként munkamegosztás, foglalkozás, illetve tevékenység- és intézményrendszer jön létre. Mindezek gyakorlata a társadalomontológiai folytonosság előfeltételeként állandósult tanulási, nevelődési (művelődési) tevékenységrendet érvényesít, nemzedéki és nemzedékközi szinten a természetet, társadalmat, nyelvet, munkaeszközt, -tárgyat és -erőt használni, alakítani, kezelni vagy újraalkotni tudó képességet, készséget, magatartást és személyiségváltozatot működtet, emberi fejlődésünk kezdetein az ösztönösség, spontaneitás és alkalmyszerűség fokán, később kiegészítve ezt az intézményesített alakzatok sajátos történelmi formáival.

A mindennapi-spontán köznap és intézményes nevelés az uralkodó alapstruktúra társadalmi gyakorlata által igényelt munkaerőt életmodellként, mintegy előre mintázza meg a társadalmilag és történelmileg behatárolt rendszer, népcsoport, nemzet vagy nemzetiség foglalkozás-, státus-, szerep- és érdekszervezetisége távlatában. Társadalmi egyensúly esetén megfelelő viszony áll fenn a rendszer műszaki-gazdasági, illetve hatalmi-ideológiai gyakorlatában megfogalmazódó személyiségmodell-kereslet és az alrendszerként működő nevelői tevékenység eredményezte modellkínálat között. Azonban az ember élettani-lelki képességanyagának nagyméretű különbözősége, no meg a társadalom műszaki alapjának változékonysága és egyre gyorsuló fejlődése szintén állandósítja a nevelési-oktatási tartalom-, eszköz- és célrendszerek, illetve intézményrendszerek viszonylagos lemaradását. Ennek ellenére: a felettes rendszer folytonossága előfeltételeként a nevelői tevékenység tanítási-tanulási vonalon a múlt és a jelen értékeiből jövőt építő munkájával képességformáló és -erősítő gyakorlatként törekszik előmintázni a nagytársadalmi alapszerkezet emberanyag-szükségletét. Az ösztársadalmi gyakorlat pedig a nevelői munka életmodell-termelő teljesítményeit visszajelzés útján tartja nyilván, fogadja, javítja ki vagy utasítja el. Ez a folyamat a társadalmi lét alakzataiban (egyén, csoport; üzem, intézmény, testület; család, osztály, nemzet, nyelvközösség stb.) érvényesülő önszabályozás funkcionális rendszerében megy végbe, mint olyan mechanizmusban, amely e struktúrák létét, önmegvalósulását, önmegtartását vagy önmeghaladását az állandó változás (megváltoztatás) tartományaiban működteti.

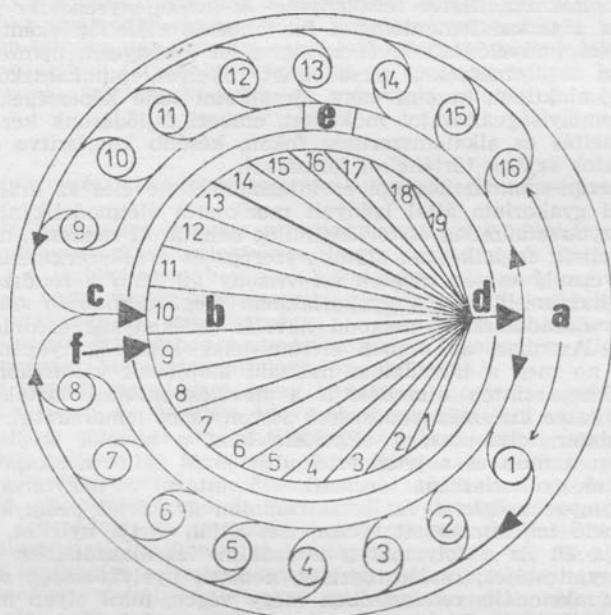
A túloldali vázlatból az életmodell rendszerdinamikai viselkedése olvasható ki. Kitűnik egyrészt, hogy az életmodell közvetlen forrásvidéke az iskola és a nevelői tevékenység sok más alakulata, s hogy ezek az alakulatok végső fokon a nagytársadalom alapstruktúrájának függvényei. Másrészt, hogy az egyénekben ható életmodell rendszerdinamikai szerepkörénél fogva nagytársadalmi vonatkozásokat is hordoz. Ugyanis szilárd, esetleg rendszerváltásra megérett vagy ezt megvalósított társadalmak számára soha nem lehet közömbös ez az életminőség-változatokat előmintázó személyiségképlet. Nem lehet közömbös egyéni életpályát, közösségi foglalkozásszerkezetiséget alakító hatása, személyközi, csoportszintű és csoportközi viselkedést szabályozó, nagy- és kistársadalmi rendszert építő, szilárdító vagy bontó ereje, történelmi változatainak társadalmi bázisa, változásának indítéka. S még kevésbé változatainak előfordulási aránya, távlati tervezhetősége vagy arculatának a korszerűség, a gyakorlati hatékonyság, a közösség érdek- és értékrend-kívánalmi szerint működő szabályozottsága.

Az életmodellét mint tudati alakzatként működő cselekvésszabályozó képletet állandó közlésváltás kapcsolja össze feltételező, differenciáló, de változó (társadalmi külső s egyéni belső) környezetével. Ilyen értelmű léthelyzetéből következik nyitottsága, módosulás nélküli megőrzésének lehetetlensége. A mindennapi gyakorlatba történő átvitele, tárgyiasulása is ezért esetleges. De egyaránt léthelyzetéből következik pozitív, illetve negatív értékirányultsága a pedagógiai szabályozás ré-

sein beáramló információk hatására. S innen esélye is az értesülések és értéktartalékok szervezett mozgósítására a haladó változás és változtatás mozgásvonalán.⁴

Jövőtudat, jövőtervezés, iskola

Az életmodelleket alakító, nevelő-oktató hatások csakúgy, mint a cselekvéseinket szabályozó életmodell, bizonyos felettes rendszerek (tanulók, nevelők, intézmények, irányító szervek, oktatási rendszer, osztársadalmi gyakorlat) jövőtudatának is függvényei. A jövőtudat és jövőtervezés nembeliségünk sajátos jegye. Cselekedeteit, munkáját, pályáját az ember előre megtervezheti, helyzet- és feladattudata hitellességi fokának arányában sikerrel végre is hajthatja. Kínálkozó magyarázata mindennek az, hogy emberi tevékenységrendünk munkaközpontú lévén, a munka pedig minden társadalmi gyakorlat, magatartás és történet modellje⁵, munkánk magában hordozhatja a biztos holnap esélyét. Minthogy pedig a nevelői tevékenység

Az életmodell rendszerdinamikai viselkedésvázlata. — a = nagytársadalmi szerkezet és működés: 1 = munkaerő; 2 = munkaeszköz; 3 = munkatárgy; 4 = munkatevékenység; 5 = foglalkozások, státusok, szerepek; 6 = termelési viszony; 7 = társadalmi rétegződés; 8 = népesedés, mobilitás, proxemikai viszonyok; 9 = képesség, tudás, alkalmasság; 10 = információáramlás, közlésváltás; 11 = gazdasági, művelődési, politikai-ideológiai stb. tevékenységek, cél- és eszményrendszerek; 12 = üzemek, szervezetek, intézmények; 13 = egyéb tárgyasulások; 14 = hatalom; 15 = szabályozás; 16 = életminőség. — b = a társadalmi gyakorlat emberanyagát mintázó alrendszer: 1 = család; 2 = iskola; 3 = munkahely; 4 = közművelődés (sajtó, mozi, színház, könyvtár stb.); 5 = politikai szervezet; 6 = szakszervezet; 7 = hadsereg; 8 = egyház; 9 = spontán nevelési alkalmak; 10 = nyelvi nevelés; 11 = értelmi, 12 = érzelmi és akarati, 13 = erkölcsi, 14 = társadalomismereti, 15 = természetismereti, 16 = irodalmi-művészeti, 17 = szexuális, 18 = testi, 19 = műszaki-szakmai nevelés. — c = a felettes rendszer személyiségmodell-kereslete, életmodell-szükséglete (bemenet). — d = a nevelési-oktatási-művelődési alrendszer személyiségmodell-kínálata, életmodell-termelése (kimenet). — e = a nevelői-oktatói-művelődési munka bevalásának ellenőrzése és javítása a gyakorlatban hatalmi-irányítási-döntési viszonyok függvényében. — f = információ- és közlésváltási hálózat nyelvközösségi szinten (nyelvi stb. jel- és jelentésrendszer).

a múlt és a jelen adottságaira, de a jövőnek épít, munkaközpontú jövőtudat nélkül nem lehet sem egyéni, sem csoportszintű eredményes nevelés.

A napjaink nagy- és kistársadalmi dimenzióira kivetített nevelésszociológiai, -filozófiai és -kulturológiai kutatások arra utalnak, hogy minden más nevelési bázishoz viszonyítva az iskola társadalmi szerepe elmélyülni és kiszélesedni látszik ugyan, de a felgyorsult tudományos-műszaki haladás és a szocialista eszmék jegyében bontakozó szabadságmozgalmak légkörében korszakváltó perceit éli, és pillanatnyilag a társadalmi gyakorlat igényeihez, a haladó törekvések eszményeihez mérten nagyfokú fáziskésése van⁹. Ezt ellensúlyozandó és felszámolandó, a nemzeti, nemzetiségi pedagógiai és művelődési törekvések széles fronton a bírálatok és javaslatok, kísérletek, újítások és követelések, elméletek, tervek és előrejelzések tömegével válaszolnak a tudományos-műszaki forradalom teremtette új helyzet kihívásaira. Napirenden van minden élni akaró közösség életében a pedagógia társadalomontológiailag kiváltott új önmeghatározásának feladata, tartalom-, eszköz-, cél- és intézményrendszerének kérdése. Ilyen erőmezőben nem minden tekintetben érthetetlen a társadalom „iskolátlanítását” hangoztató, részint anarchista, részint utópista magatartás sem, és jócskán megalapozott az egyes iskolarendszerek módszertani, tananyagbeli és intézményi-szervezeti elavultságával vagy elidegenítő légkörével, zűrzavaros célrendszerével, merev módszereivel, időszertei jogfosztó gyakorlatával szemben elhangzó tiltakozás. Nemkülönböztetve a művelődési esélyegyenlőtlenségek és a hátrányos helyzetű csoportok sérelmeinek osztály- vagy nemzetiségelvi feltárása. Vagy az a törekvés, hogy az iskola szerkezete vízszintes és függőleges irányban nyitott legyen, működésében pedig alkotó módon tudjon tanítani korunk tudományos-műszaki és társadalmi-nemzeti forradalmainak eszményei szerint. A probléma világméretű súlyát az is jelzi, hogy alakulását nemzetközi intézményrendszer tartja számon (Centre pour la Recherche de l'Innovation dans l'Enseignement = CRIE = Oktatásügyi Újítások Kutatóközpontja, Párizs; International Association for the Evaluation of Educational Achievement = IEA = Tanulmányi Teljesítmények Nemzetközi Értékelő Egyesülete, Hamburg—Stockholm). Az emberhez méltó holnapi élet pedagógiájának egyetemes előkészítéséről van szó. Mindezt nevelésszociológiai felmérésekkel, összehasonlító iskola- és művelődésgazdaságtani, művelődésfilozófiai elemzésekkel, tapasztalatok és kísérleti eredmények kicserélésével, az újítómunka megtervezéséhez szükséges szakmai ajánlásokkal és anyagi segítség útján kívánják előmozdítani. A világszervezeti keretben végzett megközelítések azonban csak vázlatos jelzései azoknak a problémáknak, amelyek megoldásával az elméleti és gyakorlati pedagógia próbálkozik a szocialista és a tőkés, fejlett, fejlődő és elmaradt berendezkedésű államok, nemzetek-nemzetiségek oktatásában⁷.

Az újabb polgári (strukturálista-funkcionalista, etnometodológiai, rendszerszemléletű és fenomenológiai) elméletek a nevelés válságáról is beszélnek, de válságon csak az alrendszerként kezelt nevelői tevékenység működését zavarát értik, a zavart pedig a felettes rendszer érdekeihez történő hozzáigazítással vélik megszüntetni. Szocialista megközelítések esetében vezérlő szempontként a szociológiai egészésvltség és a munkaközpontúság jegyében az osztálytársadalmi haladás vonalán sokoldalúan elkötelezett személységformálás elve érvényesül. Az alapvető társadalmi ellentmondások megszűnése nyomán és a mindinkább kiteljesedő esélyegyenlőség és társadalmi mobilitás folytán a köznapi és intézményes nevelőmunka nemcsak a munkaerőképzés és az alapszerkezet újratemelését, de annak a haladó változtatás vonalán mozgó, hatékony és alkotó továbbfejlesztési esélyét is jelenti. Azzal a megszorítással, hogy a jövőtudat különféle alakzatai (tudományos, köznapi, utópikus, tudományos-fantasztikus stb.) a kulturális környezettől függően a hitelességet és hatékonytápot kisebb-nagyobb mértékben lerontó tudatelemekkel (beidegződések, előítéletek, téveszmék, torzulások) is vegyülhetnek, a kialakított tervezés távlataiba beállított életmodellek és társadalmi eszmények pedig hordalékeszmék közegétől feketetten rejtett manipulációk hatására esetleg elvetélhetnek⁸.

Életmodell-termelésünk

Országunkban az egységes szocialista nevelési rendszer nemzeti-nemzetiségi változat formájában hat. Legfőbb szabályozó elve az oktató-nevelő tevékenységnek a termeléssel és tudományos kutatással történő egybekapcsolásában nyert megfogalmazást. Gyakorlati érvényesítése, a társadalmi praxis fejlődési ütemével összhangban, a szocialista eszményekhez képest észlelhető bizonyos fokú lemaradás fokozatos megszüntetését, az egész társadalom fejlődési ütemének gyorsítását célozza — az oktatói tevékenység makro- és mikrorendszerének feltárása, belső és külső ellentmondásainak tanulmányozása s az újítások kísérletezése által⁹.

Az oktatásgazdaságtani, iskola-, nevelés- és művelődésszociológiai megközelítések kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a termelőerőként működő nevelési tevékenység, illetve pedagógia személyiségközpontú életmodell-teremtő gyakorlata minden nép számára alapvető jövőformáló tényező. Jövőformáló, mert holnap egyéni és közösségi önmegvalósítása és teljesítménydinamikája (emberanyagának képességgazdálkodása, szakismerete és általános műveltsége, érték- és magatartásrendje, foglalkozás-, státus- és szerepszerkezete) a nevelés-oktatás folyamataiban nyerhet szilárd vagy kevésbé szilárd tartópilléreket. Abban az értelemben hangsúlyozzuk ezt, hogy a holnap konkrét embere a mai spontán és intézményes nevelés közlésváltási erőterében életmodell-változatokban programozódik. Más szóval: a ma alakuló egyéni életmodell a holnapot hordozza információtömbjeiben maga és közössége számára; felettes rendszerek függvényében holnapok gyakorlatát, élni tudását, sikerét vagy kudarcát, hanyatlását vagy emelkedését jelenti. Legyen szó ugyanis a korszerű iskola és pedagógia érdekében végzett bármilyen elméleti vagy gyakorlati, állami és egyéb hozzáállásról — nevelésfilozófiáról, célrendszertanról, tantárgy- és tantervkérdésről, oktatástechnológiáról, neveléstanról vagy didaktikáról, módszer-ről, újító kísérletről, felmérésről, reformról vagy iskolaszervezetéről —, közvetlenül vagy közvetve a holnap ember személyiségváltozatát, illetve annak életmodelljét érinti. Mint olyan képletet, amely betáplált információtömbjeiben az egyén és közösség érdekvonalán magába sűrítetheti a társadalom alapszerkezetének gyakorlati elvárásait és azok különböző szintű valóra váltásának esélyeit.

Nyelvközösségi létfolytonosságunk rendszerdinamikai előfeltétele, hogy társadalmunkban helyzetérzékeny és feladatvállaló, önmegvalósító és önmegvalló, megtartó és alkotó életmodell-változatok működjenek a tudományos-műszaki forradalom és a kiteljesedő demokratizálódás, az információ- és népesedésrobbanás, a vízszintes és függőleges népeségmozgás és városiasodás változó helyzetei, igényei, nyílt lehetőségei és rejtett csapdái által behatárolt térben és időben. Nemzetiségi társadalmunk számára ezekben a változó életmodell minősége, annak alakulása, hatékonysága és jövő idejű arculata. Az, hogy személyiségi szinten az információkat milyen minőségű minta vezérlése alatt dolgozzák fel, miként szerveződnek jelentéskötegekké, tárgyiasulnak cselekedetekben, tevékenységekben, tettekben, alkotásokban, státusokban és szerepekben, foglalkozásokban és hivatásokban. Fontos kérdés továbbá: megfelelően nyitottak-e ezek a formák az emberi alapértékek tekintetében egy öntevékeny, önfenntartó-önmegtartó, alkotó és önmegvalló életvitel számára? Eleget tesznek-e a korszerűség és a hatékonyság, a helyzet- és feladatérzékeny képesség követelményeinek? Mintáikba betáplálódottak-e, és milyen mértékben, a munka és az emberi együttélés magatartásértékeinek alapjai: a dolgoosság, becsületesség és feyelmezetttség, az önbecsülés és mások megbecsülése, az együttérzés, együttműködés, méltányosság és szervezethez való tartozás elvei? Utainak-e azonosultságra a nép, anyanyelv, szülőföld és otthon áthagyományozott pozitív értékeivel, s elkötelezettségre készítenek-e a haladó törekvésekkel, felelősségtudatra intézményeik, nemzedékük, népük, hazájuk, az emberiség sorskérdéseit iránt? Távlatilag ígérnek-e érzelmi-értelmi és akarati töltésükben egy munkaelvű és emberközpontú minőségi élethez méltó sajátosság szerkezetet s esélyt e sajátosságok tudati szinten történő megvallására, mások általi méltánylása elvárására, s ha kell, kikényszerítésére és megvédésére? Valószínűsítenek-e adott esetben minőségi életfelfogáshoz méltatlan sajátosság szerkezetet visszautasító „méltatlanságtudatot”? — Ezer és egy kérdés, amelyekre a választ egyéni síkon minden esetben a modell jellegét formáló minőségi tényezők mennyiségi jelenléte, közösségi vonatkozásban pedig a modell-változatok népeségi eloszlása adja meg. Mint (ember)termelési eredményét annak a munkának, melyet az intézményes és spontán nevelő-oktató tevékenység a helyzetek kihívásaira adott válaszképpen megvalósíthat jövőformáló döntések tudományos (praxeológiai) megalapozásával. Minőségi élet távlatában a haladó változás és alkotó változtatás vonalán az önvizsgálódás és önszabályozottság, szabadság és kötelekvállalás, a népek közötti nyílt közlésváltás jegyében¹⁰.

Műveltség és szabályozás

A minőségi élet alakulása egyéni és közösségi szinten jelentős mértékben függ attól, hogy egyén és társadalom csupán a verbalitás alkalmi helyzeteiben, avagy a köznapok gyakorlatában azonosul-e a korszerű életmodellekkel. Az elmélet és gyakorlat szétválása az életmodell-dinamika terén egyén és közösség számára csak tragikus kimenetelű lehet. Az oktatási rendszerek fejlődésében az iskolai képzés összekapcsolása a kísérlettel és a termeléssel — a holnap távlatában — ezért bizonyulhat gyökeres pályakiigazításnak.

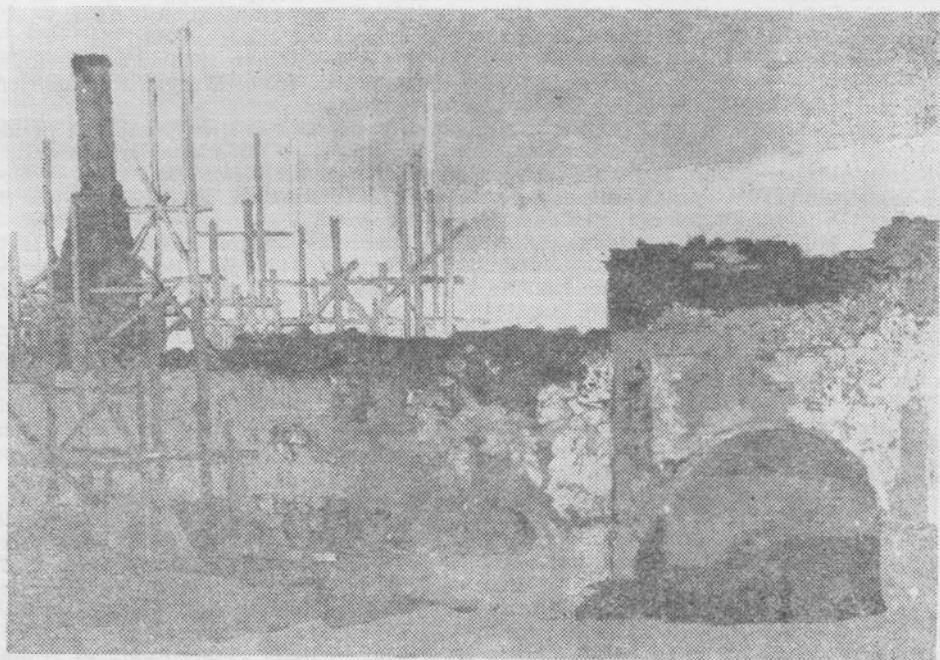
Az iskolai szintű modellettermelés tehát ígéretes. De nem problémamentes. Rendszerként értelmezve a társadalmi alakzatokat (család, népcsoport, nemzet, állam, társadalmi osztály, nyelvközösség stb.), művelődési szférájuk mint érdek- és értékrend kívánalmái szerint működő létani indokoltságú szabályozóberendezés fogható fel. S jöllehet a rendszerek magukértvalósága viszonylagos, másértvalóságuknak jól meghatározható tűrési határai vannak. E tűrési határok közeiben rendezettségi állapotuknak létani indokoltságú előfeltétele az önszabályozás, illetve önvezérlés. Mint olyan mechanizmus, mely ontikus és deontikus bekapcsoltságánál fogva szavatolhatja a rendszerbeli és rendszerközi egyensúly fennállását. Mindezek igazságát a neveléstörténet is messzemenően igazolni tudja. Az egyetemes emberi művelődés-, illetve neveléstörténet egyik legjelentősebb kérdésvonulatáról van szó. Arról a viszonyról, amely a történelem folyamán a népek s műveltségük tartalma, nyelvi formája, művelődésük célrendje, eszköztára, intézmény- és egész jelvilága között napjainkig fennállott. Mint olyan, a nép érdek- és törekvésrendjét szabályozó mechanizmus között, melynek intézményeit és eszközeit s jelentésrendjének objektívait, illetve jelrendszerét hatalmi erők, a tűrési határokat át lépve torzították, idegenítették el, vagy sajátították ki. De ösztársadalmi politikai gyakorlatuk nyomására változott formában és más szinten mindig újratermelték. Hogy aztán századunk társadalompolitikai forradalmi nyomán újra önmagukra találjanak majd abban a szocialista műveltségmodellben, melynek önszabályozott intézményes elcsajátítása hatékony válasz lehet mindenfajta kihívásra. Azonban nem problémátlan a népek művelődéstörténetének ez a szakasza sem. Éppen ezért szívlelendő meg a nevelésszociológia és oktatásgazdaságtan idevágó előrejelzése, mely szerint egy nép korunk forradalmi kihívásaira csak annyiban tud önmegtartó választ adni, amennyiben létérdekeit kifejező korszerű anyanyelvű műveltséganyag alapján szervezett és működtetett iskolai és iskolán kívüli intézményhálózat életmodell-termelése erre alkalmassá teszi. Nem kétséges: mindenekelőtt iskoláinkról és pedagógusainkról, azok munkájáról: holnapi létünk tartópilléreiről van szó¹¹.

Demény Dezső

IRODALOM

1. Ágh Attila: *Tudományos-technikai forradalom és művelődés*. Bp., 1977. — E. Markarjan: *A marxista kultúraelmélet alapvonalai*. Bp., 1971. — Széleányi Iván (szerk.): *Társadalmi tervezés és szociológia*. Bp., 1973. — L. N. Sztolovics: *A szép kategóriája és a társadalmi eszmény*. Bp., 1974. — T. Parsons: *The Structure of Social Action I—II*. New York, 1968.
2. A. Busemann (szerk.): *Handbuch der pädagogischen Milieukunde*. Halle, 1932. — Vértes O. József: *Milieu és gyermeki lélek*. Magyar Psychológiai Szemle, 1935. 1—6.
3. Jánosy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok*. Bp., 1967. — Kovács Géza: *Jövőkutatás és társadalmi tervezés*. Bp., 1979. — Tóth Imre Zoltán: *Szervezés és vezetéselmélet*. Bp., 1976. — Berend T. Iván: *Öt előadás gazdaságról és oktatásról*. Bp., 1978. — B. S. Bloom: *Taxonomy of Educational Objectives I—II*. New York, 1964. — Mihály Ottó: *A pedagógiai célelmélet nevelésfilozófiai alapjai*. Bp., 1974. — A. O. Herrera etc.: *Catastrofă sau o nouă societate?* Buc., 1981. — A. Peccei: *110 pages pour l'avenir*. Paris, 1981. — J. W. Botkin etc.: *Orizontul fără limită al învățării*. Buc., 1981.
4. Kallós Miklós—Roth Endre: *A társadalmi rendszer*. Buk., 1978. — Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról I*. Bp., 1976. — Nagy József: *Köznevelés és rendszerelmélet*. Veszprém, 1979. — Andor Csaba: *Jel, kultúra, kommunikáció*. Bp., 1980. — Kozma Tamás: *A nevelésszociológia alapjai*. Bp., 1977. — Gáspár László: *A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma*. Bp., 1977. — A. M. Moles: *Sociodynamique de la culture*. Paris, 1967.
5. Lukács György: *A munka*. In: *I. m.* II.
6. Kiss Árpád: *Műveltség és iskola*. Bp., 1969. — Marx György: *Gyorsuló idő*. Buk., 1972. — V. N. Turcsenko: *A tudományos-technikai forradalom és az oktatás forradalma*. Bp., 1975. — P. Apostol: *Viitorul*. Buc., 1977.
7. C. Birzea: *Reforme de învățămînt contemporane*. Buc., 1976. — Illés Lajosné: *Az európai szocialista országok közoktatási rendszerének továbbfejlesztési tendenciái*. Bp., 1977. — Mándi Péter: *Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban*. Bp., 1975. — Inkei Péter: *Célok és stratégiák a köznevelés fejlesztésében*. Bp., 1977. — CRIE: *Case Studies of Edu-*

- ational Innovation I—IV. Paris, 1973. — E. Faure etc.: *Tanuljunk meg élni*. Bp., 1972. — Bálint Mária etc.: *A polgári nevelés radikális alternatívái*. Bp., 1980. — Inkei Péter etc.: *Az ezredforduló iskolája*. Bp., 1980.
8. Ph. H. Coombs: *Az oktatás világválsága*. Bp., 1971 — Ágoston György: *A pedagógia alapelvei és a nevelési célrendszer*. Bp., 1976. — Frank Tibor—Hoppál Mihály: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I—II*. Bp., 1980.
9. L. Vlășceanu (coord.): *Învățămînt, producție, cercetare*. Buc., 1981. — A. Cazacu (coord.): *Integrarea învățămîntului cu cercetarea și activitatea productivă*. Buc., 1975.
10. *Embereszmények a pedagógiában*. Bp., 1974. — *A kommunisták munkája és élete, a szocialista etika és méltányosság elveinek és szabályainak törvénykönyve*. Buk., 1974. — Horváth György: *Személyiség és öntevékenység*. Bp., 1978. — Losonczi Ágnes: *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Bp., 1977. — Gáll Ernő: *A humanizmus viszontagságai*. Buk., 1972. — Uő: *Pandora visszatérése. A reményről és a méltóságról*. Buk., 1979. — Nagy József: *Pedagógiai célok és irányíthatóság*. In: Nagy József: *I. m.*
11. Rét Rózsa (szerk.): *Műveltségkép az ezredfordulón*. Bp., 1980. — Földes Éva: *Népoktatási, népnevelő törekvések a korai antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban*. Bp., 1964. — Pataki Ferenc: *A nemzetközi munkásmozgalom pedagógiai törekvései az imperializmus korában*. Bp., 1967. — Demény Dezső: *A nevelői munka és a társadalom I—II*. Népnevelés, 1946.; Új Erdélyi Iskola, 1947. — Mészáros István: *Az iskolaügy története ...* Bp., 1981. — Tarnócz Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978. — Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében*. Bp., 1935. — Vita Zsigmond: *Tudománnyal és cselekedettel*. Buk., 1968. — Benkő Samu: *Haladás és megmaradás*. Bp., 1979. — G. E. Marica: *Studii de istoria și sociologia culturii române ardălene din secolul al XIX-lea I*. Cluj-Napoca, 1977. — M. Malița: *A gondolkodás új útjain*. Buk., 1981.

Nagy Pál: Restaurálás (Gyergyószárhegy)

Petre Andrei, a román szociológia jeles képviselője

Negyven éve múlt 1980 októberében Petre Andrei professzor tragikus halálának, és ez év júniusában is emlékezhettünk rá, születése kilencvenedik évfordulóján. Mint a román szociológia jelentékeny képviselője, kora rangos közéleti szereplője, Petre Andrei tetemesen hozzájárult tudományosságunk, művelődési életünk fejlesztéséhez. Hazáját odaadóan szerette, aggódott sorsáért, erkölcsi elveiben megingathatatlanul következetes volt. Demokrata meggyőződésű társaival együtt szót emelt a fasizmus ellen, amelynek aztán áldozatául esett. Tudományos, kulturális és politikai tevékenységének értéke kiemelkedő helyet biztosít számára azoknak a személyiségeknek a sorában, akik a román nép haladó törekvéseit, demokratikus hagyományait követték.

Brailában született, 1891. június 29-én. Szülővárosában végezte elemi és középiskolai tanulmányait. Eminens tanuló volt; rendkívüli munkabírása már ekkor megmutatkozott. Jeles rendű érettségi bizonyítványa mellé, 1910-ben tanárai és osztálytársai javaslatára, a Nicolae Bălcescu Gimnázium öt tüntette ki „a legjobb bajtárs” címmel. Ez az elismerés nem csupán a kitűnő tanuló, hanem a nagyszerű emberi tulajdonságokkal rendelkező ifjú érdemeit is jutalmazta. Szerették és tisztelték tudásáért, komolyságáért, szerénységéért és mindig segíteni kész kollegialitásáért. Itt, az iskolában alakította ki szenvedélyesen kitartó munkastílusát, amely végigkíséri majd egész pályáját.

A középiskola elvégzése után a iași-i egyetem bölcsészkarára iratkozik be. Ezek az évek a tudás megszerzéséért vívott küzdelem kemény esztendei voltak. Korai árvaságra jutva, Petre Andreinak szakadatlanul küszködni kellett a megélhetésért. Minthogy másként nem folytathatta volna tanulmányait, tandíjmentességért folyamodik. 1913-ban ragyogó eredménnyel zárja egyetemi tanulmányait, kétszen arra, hogy minden erejét a tudományos kutatásnak szentelje.

Ebben az időszakban részt vesz D. Gusti és I. Petrovici iași-i professzorok, valamint a berlini vendégtanár, A. Riehl szemináriumain, majd ösztöndíjasként lehetőségére adódik, hogy két évig Berlin és Lipcse nagy könyvtárait látogassa, s olyan filozófusok előadásait hallgassa, mint W. Wundt és A. Riehl.

Az első világháború kitörése késlelteti doktori címének elnyerését. Bevonul, s kitünteti magát az ojtózi hadműveletekben. 1918-ban „magna cum laude” minősítéssel doktorál; *Értékelmélet* című dolgozatát referense, I. Petrovici mint olyan munkát ajánlja a bizottság figyelmébe, amely „megérdemli, mégpedig magas fokon, hogy doktori disszertációként elfogadtassék”.

Miközben a iași-i hadapródiskolában helyettesít, az egyetemi tanács egyhangú jóváhagyásával megkezdí az egyetemen szociológiai előadásorozatát. Előadásai, amelyekre más karokról is eljárnak a hallgatók, igen hamar megérdemelt népszerűséget szereznek számára. Miután Dimitrie Gusti Bukarestbe költözik, Petre Andrei — akit még mindig nem neveztek ki egyetemi tanárnak — megkezdí a bölcsészkaron kurzusát — *A filozófia története. Kant és kora* (1921) —, amelyet már ekkor áthat demokrata meggyőződése. Az eltávolítására működésbe lépő machináció szembe találja magát a diákság, de még a tanács egy részének is élénk tiltakozásával. Ezen nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük Petre Andrei rendkívüli adottságait, azt, hogy kiváló szónok volt, átfogó műveltségű szellem; az előadásaiból áradó logika és meggyőződés lebilincselte a tartózkodó modorú fiatal tanár hallgatóságát; nem volt nehéz felismerni benne a román társadalomtudomány alakuló nagy egyéniségét. 1922. október 30-án Garabet Ibrăileanu, a kar dékánja több tanár (A. Philippide, I. Petrovici, Tr. Bratu és mások) nevében írásban folyamodik a rektorhoz: hívja össze haladéktalanul az egyetemi tanácsot Petre Andrei nyilvános rendes tanárrá való kinevezése végett.

Kinevezését követően az új professzor haladó felfogása, humanista magatartása mind szélesebb körben válik ismertté. Már a következő tanévben azok között találjuk, akik az egyetemi tantestület anyagi helyzetének javításáért szállnak síkra, ugyancsak ő az, aki megbélyegzi a diákság egy részének nacionalista megnyilatkozásait. Petre Andrei egyike azoknak a tanároknak, akik azt vallották, hogy az egyetemen a komolyan felfogott stúdiumok emelkedett szellemének, egészséges együttműködésnek, a munka légkörének kell uralkodnia.

Irtózása a fasizmustól, amely az elkövetkező években mind erőteljesebben érvényesül, már ezekben az években megmutatkozik. Ha nem látta is világosan az okokat, amelyek a fasizmus megjelenéséhez vezettek, sem azt, hogyan lehetne hatékonyan szembeszegülni vele, így írt: „A fasizmus általában mint olyan veszedelmesen reakciós felfogás és mozgalom jelentkezik, amelyet az abszolutista önkényuralmi elv jellemez.”

1922-től Petre Andrei a szociológiai katedra professzori teendőit látja el; a művelődés iași-i fellegvárában megtalálja azokat a gazdag demokratikus hagyományokat, amelyeket a román kultúra és tudományosság olyan képviselői teremtettek meg és ápoltak, mint G. Philippide, C. I. Parhon, Tr. Bratu, A. C. Miller, V. Râșcanu és mások. Egyetemi pályafutása kezdetétől harcol az A. C. Cuza köré tömörült sovén, reakciós, romboló szándékú csoport ellen, amely arra törekedett, hogy megmérgezze az egyetem tisztességes, az építő munkának kedvező légkörét. A iași-i rendőrprefektus, Constantin Manciu halála, akit Corneliu Codreanu szélsőjobboldali beállítottságú diákok élén meggyilkolt, országszerte heves megdöbbenést keltett. Harmincnégy egyetemi tanár, köztük néhány európai hírű tudós, zaklatott hangulatban ült össze 1924. október 31-én, hogy a iași-i egyetem vezető testülete megvitassa egyetlen napirendi pontját, Manciu prefektus meggyilkolását Codreanu és cinkosai által. A vita szelleme érvényre juttatta az egyetemi város legjobb demokratikus hagyományait. A felszólalók közül itt mégis csupán Petre Andrei szavait idézzük, aki dr. A. Slătineanu, A. C. Cuza, dr. P. Bogdan, A. Myller, C. I. Parhon, Matei Cantacuzino felszólalása után ezeket mondta: „Miután az öregek szóltak, hadd beszéljek én is. Cuza úr, az ön szándékaival nem foglalkozom, harca eszközeivel pedig nem érthetünk egyet. Nap mint nap szuggerálta barátait az elveivel, s Zelea Codreanu az ön szellemi gyermeke. Kötelességemnek érzem kimondani: Cuza úr célzott, és Codreanu lőtt. Cuza úr szégyent hozott az összes egyetemi tanárokra, s ezért a diákok nem tisztelik többé professzoraikat. Valójában ön az erkölcsi tettes, ön táplálta Codreanu lelkét, gyilkosságot követett el.”

Petre Andrei elszánt és határozott magatartása, az a mód, ahogyan fenntartás nélkül elfélt az A. C. Cuza támogatását élvező deklaszálát, sovén elemeket, amelyek előbb csupán a iași-i egyetem légkörét, majd az egész ország életét háborgatták, olyan megbecsülést szerzett a fiatal szociológia professzornak, hogy helye a román tudomány és kultúra legjelesebbjeinek sorában elvitathatatlán. A legionáriusok nem is bocsátották meg rémtetteik megvesztegethetetlen leleplezését, s ez megpecsételi Petre Andrei sorsát, előrevetítve az 1940 végén bekövetkezett tragédiát.

Többször állást foglalt az elkövetkező években is mind az egyetemi tanácsban, mind pedig később a sajtóban, majd a parlament ülésein A. C. Cuza és követői ellen. Petre Andrei megingathatatlan következetességgel képviselte azt a demokrata értelmiségi magatartást, amely a tanári hivatás legnemesebb hagyományaiból táplálkozott; helyállásával központi szerepet vállalt a legionáriusok előőrsei ellen folytatott politikai küzdelemben, egészen addig, amíg lesújtott rá ellenfelei bosszúja.

Az érdem elismerése, a munka tisztellete: ezeket az alapelveket tartotta szem előtt, amikor — akárcsak I. G. Ibrăileanu, Tr. Bratu, I. Minea — egyengette tehetőséges, alapos tudású fiatal egyetemi tanerők pályáját. 1925-ben Petre Andrei az, akinek a támogatásával Mihai Raleát és Ioan Botezét kinevezik a lélektan és esztétika, illetve az angol nyelv és irodalom tanszékére. Szakadatlanul foglalkoztatta az egyetemi tanerők méltatlan anyagi helyzetét. Mély meggyőződéssel küzdött kartársai jogos követeléseinek kielégítéséért, velük együtt vett részt azokban az akciókban, amelyeket a tanári fizetések emeléséért indítottak. Kollégái képviselőtében egyike volt a tanári kar fizetésrendezése érdekében előterjesztett memorandum megszövegezőinek.

Felismerte a közélet megújításának szükségességét, részt kívánt venni elodázhatatlan reformok kidolgozásában és megvalósításában. Ezért csatlakozott a Nemzeti Parasztpárthoz. Számos értelmiségi társához hasonlóan Petre Andreit is megfélemlítették annak a pártnak a programja, amely az elveit kompromittáló liberálisok ellenzékeként az adott politikai konstellációban előremutónak számító polgári demokratikus jelszavakat hangoztatott. Az első világháborút követő évek politikai

erőviszonyai közepette az az értelmiségi csoport, amely Paul Bujort, C. I. Parhont, C. Sterét, dr. N. Luput követve belépett a parasztpártba, a balszárny magvát alkotta. Hozzájuk csatlakozik Petre Andrei is, azzal az új nemzedékkel — M. Ralea, Gh. Zane, M. Ghelmegeanu, D. Botez —, amely tényleges demokráciát, valóságos jogokat, haladást akart. Ez volt az az idő, amikor a parasztpárt vezetői felismerték annak az erkölcsi tőkének a jelentőségét, amelyet folttalan becsületű, neves értelmiségiek tekintélye jelenthet a párt számára.

Petre Andrei parlamenti szereplését ugyanazok az eszmék hatják át, amelyek írásaiból, egyetemi előadásaiból éppúgy kitűnnek, mint a már említett politikai kiállásaiból. Parlamenti felszólalásai tárgyának pusztja felsorolása is elég meggyőzően példázza, milyen értelmiségi ethosz irányította részvételét a közügyekben: a munkásszerződés, az oktatásügy, a közalkalmazottak fizetésének csökkentése, a nemzeti uszítás, az egyes iskolákban felbukkanó antiszemitizmus stb. Amint rádöbben a parasztpárt politikai manővereinek hátterére, és meggyőződik a vezető politikusok demagógiájáról, egyre inkább balra tolódik, előbb „lelkileg távolodik el” a Nemzeti Parasztpárttól, majd ki is lép belőle. Már 1930-ban hangoztatta, hogy „aki a társadalmi átalakulások útjába mer állni, s fékezni próbálja a társadalmi fejlődés folyamatát, annak vereséget kell szenvednie”. Petre Andrei nemhiába tanulmányozza és tanítja a korszerű társadalomtudományt; politikai döntését történeti távlatba helyezi. Lelki beállítottságának alapvető vonása az az igény, hogy bizakodják a közállapotok jobbra fordulásában. Az adott helyzetben kínálkozó alternatívák arra készítetik, hogy a fasiszmus legkövetkezetesebb ellenfele, a munkásmozgalom felé tájékozódják.

A hazaszeretet volt Petre Andrei felelősségtudatának, érzelmvilágának legfőbb motívuma. Minden cselekedetét ez irányította. De hogy mit értett hazán és hazafiasságon, az éppen egyik parlamenti felszólalásából derül ki a legfélreérthetlenebbül: „A hazafiasság nagyon jövedelmező áru, amellyel túlságosan is sokan spekuláltak ebben az országban, és itt az ideje, hogy véget vessünk a haszonelvű hazafiaskodás szólamainak, amelyek lealjasítják az egész országot.”

1936-ban, sokéves kitartó munka eredményeként megjelenik Petre Andrei *Általános szociológiája*, társadalomtudományi és filozófiai nézeteinek summája, amelyet „a román bölcséleti irodalom felbecsülhetetlen értékű kulturális eseményeként fogadtak. A mű tudományos érdemeit — amelyekre már megjelenésekor felfigyelték — a szerzőnek az az eredményes törekvése biztosította, hogy eredeti nézeteit a szociológiáról mint tudományról, a társadalmat és annak fejlődését vizsgáló elméletek szintézisébe ágyazza. Az élete főművének szentelt évek — 1933—1936 — után Petre Andrei ismét beleveti magát a politikai küzdelmekbe. Miközben a hitleri Németország mindinkább arra törekszik, hogy kiterjessze Romániára is expanziós terveit, a belpolitikai életben izmosodó profasiszta csoportosulások, mindekenélőtt a Vasgárda, nemzetellenes politikát folytatnak, veszélyeztetve az ország független állami létét. Kommunista pártja vezetésével a munkásosztály mozgósítja az ország haladó, hazafias erőit az ellen, hogy a náci terjeszkedés alárendelje Romániát a maga reakciós, népiértékeinek. Az antifasiszta népi megmozdulásokhoz csatlakozó értelmiségiek között ott van Petre Andrei is. Felismerve a népek békéjét, az országok függetlenségét fenyegető főveszélyt, jeles román értelmiségiek képviselhetik magukat azokon a nemzetközi kongresszusokon és tanácskozásokon, amelyeket a veszély tudatosításának, kivédése előmozdításának szándékával szerveznek. A brüsszeli kongresszuson 1936-ban megalakult Béke Világszövetség román résztvevői megalakítják a nemzetközi szervezet hazai bizottságát. Ezzel kapcsolatban írja a *Viața Românească* novemberi száma: „Aki Róma és Berlin barátja, az Romániának ellensége. A közvélemény tájékoztatására megalakult az Országos Békebizottság, amelynek tiszteletbeli elnöke N. Titulescu, elnöke dr. N. Lupu, alelnöke C. Rădulescu-Motru, főtitkárai Isabela Sadoveanu és Victor Eftimiu. Bűrójának tagjai — művelődési életünk más kiemelkedő személyiségei között — P. Andrei és M. Ralea professzor urak. A Békebizottság által kibocsátott kiáltvány a revizionista követelések által megsértett nemzeti méltóság manifesztuma.”

A hitlerista Németország és szövetségesei mind agresszívebb fellépése sürgető feladattá tette, hogy közös frontban tömörüljön minden társadalmi réteg, minden politikai erő, amely érdekelt az ország demokratikus fejlődésében, területi épsége, függetlensége megvédésében. Az 1936-os részleges parlamenti választásokon Mehedintji és Hunyad megyében a demokratikus, antifasiszta erők győztek a reakciós körök képviselői fölött. A választásokat megelőző tanácskozások aktív szereplői között találjuk Ilie Pintilie, Nicolae Cristea, Constantin Trandafirescu, Vasile Bigu, Mihai Macavei, dr. N. Lupu, M. Ghelmegeanu neve mellett a Petre Andreiét is, aki beszédeiben kifejezte azt a reményét, hogy a választásokon a demokrácia képviselői győznek, és megvalósítják politikai programjukba foglalt célkitűzéseiket.

Petre Andrei az Antifasiszta Hazafias Front lelkes hívének bizonyult. Állásfoglalása nyomán, amely megegyezett a dolgozó tömegek létérdekeivel, kiéleződnek azok az ellentétek, amelyek már addig is egyre inkább elidegenítették a Nemzeti Parasztpárt vezető köreitől. 1938 decemberében hosszas habozás után elfogadja a közoktatásügyi tárcát a Miron Cristea pátriárka vezette kormányban, majd annak halála után Armand Călinescu kabinetjében. Kinevezése a román oktatásügy élére az ország szellemi életének haladó köreiben kedvező visszhangot keltett. Mint olyan széles látókörű értelmiségi, aki kezdetől nyíltan vallott a fasiszta terrorakciók ellen, új hatáskörét is a rá jellemző tisztesség követelményei szerint igyekezett betölteni, hatalmas munkabírását, komolyságát és felelősségérzetét annak a román oktatásügynek a szolgálatába állítani, amelyet alapvetően, szerkezetében akart jobbra, korszerűbbé, hatékonyabbá tenni. 1938. december 5-től 1940. július 4-ig töltötte be az oktatásügyi miniszter tisztségét azzal a kompetenciával, hogy nem tévedünk, ha azt állítjuk, ebben az időszakban érezhető volt, milyen kaliberű ember áll a minisztérium élén. Tanügyi tapasztalatai, tudása lehetővé tették, hogy már az első napokban a minisztertanács elnöksége elé terjessze azt az átfogó programot, amelynek megvalósításához késedelem nélkül hozzá is látott. Hogy a tanügy átszervezésének tervét Petre Andreinak nem sikerült elképzelései szerint véghez vinnie, annak a reakciós elemek, nem utolsósorban maga II. Károly ellenállása volt az oka. Rövid ténykedése mégsem volt teljesen eredménytelen. Dokumentumok bizonyítják, hogy erőfeszítéseit éppen azok értették meg és értékelték, akiknek a boldogulását egész életével, minden tudásával és tehetségével szolgálni kívánta.

Petre Andrei miniszteri ténykedésében jelentékeny helyet foglalt el a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kultúrpolitikája. Haladó felfogása megmutatkozott azokban az utasításokban is, amelyekben felhívja a tanfelügyelőségek figyelmét, hogy „a nemzetiségi politika nem jelentheti senkinek az elnyomását, hanem tapintatot és tisztességtudást igényel, úgy, hogy minden állampolgár jogai tiszteletben tartassanak...” Petre Andrei elveinek gyakorlati alkalmazására jellemzőek azok a miniszteri határozatok, amelyek előírják egyes tantárgyak anyanyelvű oktatását.

A profasiszta színezetű Gigurtu-kormány uralomra kerülésével Petre Andrei végleg kiszorult a politikai életből. Élete legnehezebb szakasza következik: az 1940. szeptember 6-án uralomra jutott fasiszta katonai diktatúra nem bocsáthatta meg következetes antifasiszmusát. Többször kihallgatják, házkutatást tartanak nála, a legionáriusok halállal fenyegetik, korrupt politikusok rágalmaikkal, hogy megkárosította az államot. De még a legátlástanabb ellenségei sem tudták bizonyítani, hogy Petre Andrei miniszteri hatalmával visszaélve anyagi előnyökhöz jutott volna. Miután a szervezett hajsza 1940. október 4-én önkéntes halálba kergette, derült ki: a négy gyermekkel magára maradt özvegy alig tudta a temetés költségeit előteremteni...

Akárcsak Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Victor Iamandi, Petre Andrei is áldozatul esett a legionáriusok céltudatos irtóhadjáratának az ország lelkiismeretét képviselő legnemesebb szellemiségek ellen. Élete és halála válság volt arra az alternatívára, amely elé a rasszista, sovén korporatizmus állította az írástudókat. Tanári katedrájáról arra szólította fel tanítványait, hogy „ne csüggedjenek e mostoha korban, de egy homályos jövő csalóka ábrándjait se kövessék”.

Bár nem mentes bizonyos idealista korlátoktól, Petre Andrei társadalomfelfogására a szilárd elméleti megalapozottság és tudományos megbízhatóság a jellemző. Külön figyelmet érdemelnek a társadalom szerkezetére és alakulására vonatkozó nézetei, felfogása az egyén, valamint az osztályok szerepéről a revolutív és az evolutív társadalmi mozgásban, az a szerep, amelyet az emberi cselekvésnek tulajdonított a társadalom fejlődése szempontjából. Petre Andrei teoretikusként és politikusként egyaránt demokrata volt, s mint ilyen vált a két világháború közötti román szociológia kiemelkedő személyiségévé. Gondolkodása főirányát tekintve, a Petre Andrei élete és tevékenysége iránt napjainkban tapasztalható érdeklődés kétségtelenül indokolt.

Sz. J. fordítása

Leon Eşanu

A szárhegyi kastély

A Gyergyói-medence közepe táján, Szentmiklóstól északra kerül el Gyergyó-szárhegy, a Szármány-hegy fenyveseinek aljában. Ez a nagyközség négy, más-más korból származó műemléket mondhat magáénak: a késő gótikus (XV. század) plébániatemplomot és annak erődítményét, az ugyancsak XV. századi erdei kápolnát, a ferences kolostort (1669—1752) és a Lázár család ősi kastélyát.

Valamennyi eredeti és egyedi érték: sajátos, szinte legkeletibb építményei a korabeli nyugat-európai stílusirányzatoknak. Szerencsésen párosul bennük a klasszikus gótika, a reneszánsz és a barokk formavilága az egyszerűségre, funkcionálisra törekvő népi hagyománnyal — mind a természeti körülményekhez alkalmazkodó építészeti megoldásokat, mind a díszítéseiket illetően.

A négy műemlék közül megkülönböztetett figyelmet érdemel a Lázár-kastély mint ama nagyon kevés megmaradt erdélyi kastélyok egyike, amelyek őrzik Bethlen Gábor korának sajátos, pártázatos reneszánsz stílusát.

Mai alakja az egymást követő építkezések és renoválások, rombolások és újjáépítések, majd a végső elhanyagolás, leromlás „eredménye”. Az építkezések különböző mozzanataiban nyomon követhető a tulajdonosok múltja, s a kastély építési szakaszainak meghatározásában nélkülözhetetlen a családtörténet ismerete. A szárhegyi Lázár család igen-igen régi, őseik a székelyek kapitányai voltak, feltételezhetően a háromszéki Lázárfalváról származnak, és valószínűleg besenyő eredetűek. Az írott források elsőként a csíkszenttamási Lázár Bernátot (1406) említik. 1462-ben Lázár Bálint már Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék főkirálybírója és hadnagya. Mindezek alapján föltételezhető, hogy már abban az időben jelentős birtokaik voltak, mindenekelőtt Gyergyóban.

1456-ban a Lázár család megkapja V. Lajos magyar királytól a nemesi címet, s Lázár András (I.) 1505-től kezdve már mint „Gyergyói Lázár” írja alá a nevét, majd 1507 után mint „Gyergyói és Szárhegyi Lázár” vagy egyszerűen csak Szárhegyi Lázár — ezzel is utalva legfontosabb birtoktestére. 1549-ben Lázár István (I.) halála után a család két ágra szakad: a szentannaira és a szárhegyire. A kastély ez utóbbiaké lesz, s birtokukban marad a XIX. század végéig.

A műemléknek gazdag a könyvészete: Orbán Balázs után majdnem minden művészettörténész tanulmányozta, és a reneszánszsal, valamint a barokkal foglalkozó valamennyi munka leírja. Ennek ellenére tény, hogy átfogó és alapvető régészeti-építészeti-művészettörténeti kutatásokat csak 1963—1974 közt végeztek Szárhegyen. Ez idő tájt kezdődött meg az újjáépítés is, aminek eredménye a délnyugati és az északkeleti bástya, valamint a tömlöc helyreállítása. 1974—1977 közt a kutatást és a restaurálást átvette az azóta megszűnt Műemléki Bizottság: jelen tanulmány az akkor végzett munka eredményét foglalja össze.

Az 1974 előtti kutatások több építési szakaszból számoltak be: az első egy „1532 előtti lakótorony, amely egy kapuboltból, két földszinti és két-három emeleti helyiségből állt. A tornyot feltételezhetően melléképületek fogták közre.” A második nekirugaszkodás 1532-re tehető, amikor is „a lakótorony udvarházzá alakul négy földszinti és emeleti helyiség hozzátoldásával. Az épületegyüttest kőkerítés vette körül.” A harmadik fázis 1632-beli; ekkor „megkezdődik a négy sarokbástya építése, a kőkerítést emelik, és lőrészekkel látják el, az oromfalat freskóval díszítik, erdélyi reneszánsz stílusban”. Végül „1711 és 1742 között történnek meg az utolsó építkezések barokk stílusban. Ehhez az időszakhoz tartozik: a »Gyülésterem«, a főépület északi toldaléka, az udvar közepén található boltozatos pince”.

E vázlatosan ismertetett régebbi képtől eltérően az 1974 után végzett kutatások új ismereteket nyújtottak, s más képek a kialakulásához vezettek. Egyrészt bebizonyosodott, hogy a kastélyt jóval korábban kezdték építeni, másrészt több fejlesztési, bővítési szakaszra derült fény. Így például az ásatások során a kapufolyosóban előkerültek az első építkezés nyomai: két párhuzamos — keleti és nyugati — oldalfal alapozása s a két alap között apró vízikövekből rakott pavimentum. Az északi és a déli oldalon nem bukkantunk falazás nyomaira, a déli szakaszon azonban két kiugró falrész tűnt elő. Mindezek alapján arra következtettünk, hogy itt egykor a maihoz hasonló boltíves kapualj állt, egyszerű gerendás mennyezettel, tetőzettel. (Téves volt tehát az a korábbi feltevés, miszerint a jelenlegi kapu helyén lakótorony állhatott, és ebből fejlődött ki a későbbi udvarház, majd végül maga a kastély. A boltíves kapu két oldalán kezdődhetett a hajdani, fából épült kerítésfal. Valószínűleg ez a kerítés fogta közre a Lázár-uradalom egy-

kori lakóépületeit; alapjaikat talán a későbbi ásátások tárják majd föl, feltehetően a mai udvar bejáratával szemközti, északi részen.

A második építkezési szakasz hozta létre az első udvart. Ásátásaink során fölfedtük az első lebontott kapubejárat maradványait. A bontást követően a fakerítés helyébe kőfalat emeltek, aminek föllettük a délnyugati maradványait, s előttűnt egy kis méretű négyszögű torony a fal belső oldalán.

A délkeleti falszakasz tanulmányozása során kiderült, hogy a mai déli fal magában foglalta a korábbi kőkerítést. A front kiegyenesítésére melléfalazást alkalmaztak, aminek vastagsága a délkeleti bástya mellett több mint 40 cm. Az említett bástyától északra, a jelenlegi védőfalon kívül megtaláltuk az első kőkerítés folytatását. A további kutatások fölfedhetik tehát egy — a régi fal sarkán épült, a maihoz hasonló, de fölfelé épített — torony nyomait.

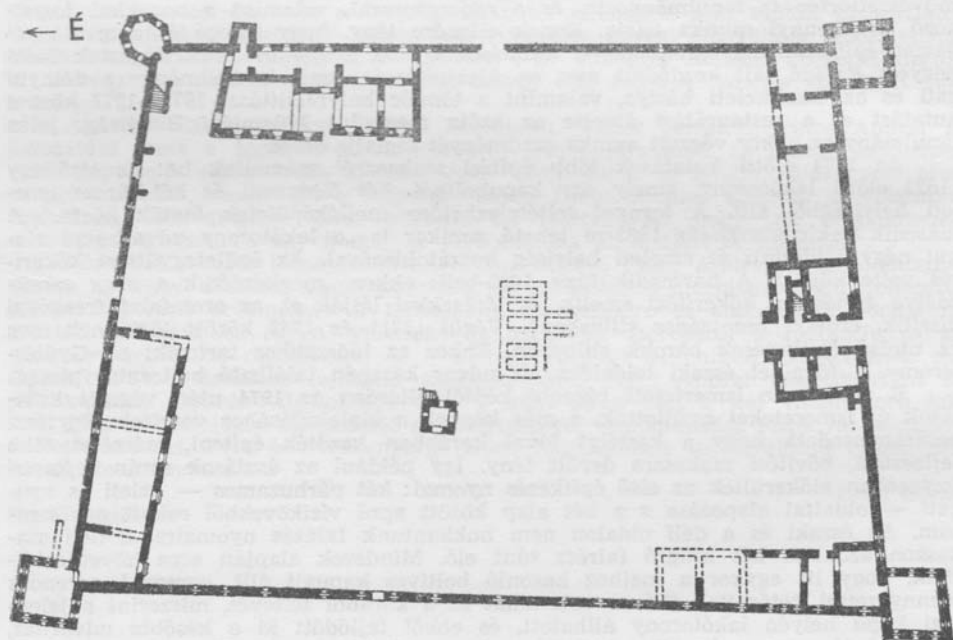
Délnyugaton is, a bástyától kezdődően fölfedtük a korábbi kőfalnak egy 10 méteres szakaszát. A mai fal ennek a folytatásaként épült. A keleti és északi részek teljes föltárása további munkálatokat kíván.

Három helyiség nyomaira bukkantunk a déli főépületben végzett ásátások és kutatások során. Az épület mai, nyugati szobájában újabb torony maradványai kerültek felszínre: 2,30×2,20 m-es, négyszög alakú; a falak magassága fél méter, vastagságuk 95 cm. Az északi oldalon, ahol a fal kiszélesedik, lépcső föltételezhető. A nyugati és a déli oldalon két, lőrészhez hasonló nyílás tűnt elő.

A délnyugati szoba falaiban egy másik, korábbi helyiség nyugati falát fedeztük föl, továbbá egy ehhez hasonlóknak az alapjait a mai kapuboltban. (A jelenlegi kapufalak metszik a régebbi alapokat.) Föltételezhető, hogy ez a két helyiség egykor egyetlen épületet alkotott, s a korábbi kapubejárat közöttük lehetett. A nyugati oldalon falhoz épített helyiségek nyomaira bukkantunk.

Az eddigi töredékekből elő lehet állítani az egykori várudvar majdnem szabályos négyszögű alapját, befelé irányított tornyaival. Ritka megoldása ez a XIV—XV. század erdélyi kastélyainak, s akár a terep határozta meg az alaprajzi elrendezést, akár az építő vagy az építtető, mindenképp korszerű védekezési elképzelésről tanúskodik. Hasonló alaprajzú, belső tornyos kastélyokat a szomszédos nyugati országokban is ritkán találni. Ilyen fölfogásban épült a XIV. századi diósgyőri vár, valamint a XV. századi várgesztesi, tatai és várpalotai. Erdélyben tudtommal az egyetlen hasonló építmény a XV. századból Diódváralja vára.

A szárhegyi első, belső tornyos kőerődítmény mint a második építési szakasz terméke valószínűleg a XV. század második felében készült el. Föltevésünket több

A gyergyószárhegyi Lázár-kastély alaprajza

A kastély déli homlokzata

tényező igazolja. Egyrészt ez az építmény a maig is fennmaradt, 1532-ben épült kapuboltnál korábbi, tehát XV. századi lehet. Hogy azonban a század második feléről van szó, azt a falhoz toldott helyiségekből előkerült, ebből az időszakból származó régészeti leletek igazolják. Figyelembe vettük azt az építészettörténeti tényt is, hogy a XV. század végén a tornyokat már többnyire a várfalon kívül építik, tehát a belső tornyos kastély korábbi keletű.

Újabb nagyméretű (harmadik) építési szakaszban készült el a mai várudvar. Az első munkálatok a mai bejárati részt érintették. A kapubolthoz hozzáépítik a jelenlegi két déli szobát, s föléjük emeletet raknak. Tehát az 1532-es évszám (a kapubejárat falán) kétségtelenül a befejezés idejét jelöli. Ezt követően a XVI. századi viszontagságos történelmi helyzet, a török-tatár veszély hatására szükségszerű munkálatok következnek a védőfalak korszerűsítése céljából.

Nyugati oldalán, valamint a régi falhoz épített helyiségekben föltárt régészeti leletek azt bizonyítják, hogy az első erődítést már a XVI. század elején lebontották, és kibővítették az udvart, amely ezzel elnyerte mai téglalap alakját. Főlépül az új jellegű lőrészekkel ellátott kőfal meg a külső sarokbástyák is. A régészeti leletek s az alaprajzi sajátságok ezúttal a XVI. század második felére utalnak. A kőfalon megfigyelhető megszakítások, valamint a különböző falszakaszokon vágott, egyre korszerűbb lőrészek arra engednek következtetni, hogy az építkezés igen hosszú ideig tartott, s az új erődítéshez a korábbi kőfal egyes részeit is fölhasználták.

Legvédtelenebb része a kastélynak a Szármány-hegy felőli, északi oldala. Ezért ide kettős falat és több tornyot emeltek. A terep legmagasabb pontján, az északnyugati sarkon állhatott az egykori legerősebb bástya is — napjainkra csak romjai maradtak meg. A második védőfal alapját, valamint a külső falhoz épített két korábbi torony nyomait az 1964—1973 között végzett ásások fedték föl. További kutatások feladata volna a rész teljes feltárása és a töredékben megjelenő maradványok pontos meghatározása. A tekintélyes várudvaron egykor még számos építmény állhatott, de minthogy fából készültek, csak alapjuk került elő. E kastély fontos erődjellegét igazolja az a történelmi tény is, hogy Bethlen Farkas halála után, 1590-ben özvegye, Lázár Druzsina itt keres menedéket fiaival: Bethlen Gáborral és Istvánnal, a későbbi fejedelmekkel.

Elsődleges erődjellegét a kastély változatlanul megőrzi a XVI. század első negyedéig. Ekkor kezdődik újabb bővítési szakasza. Lázár István (I.) rövid idő alatt elegáns nemesi kastéllá alakítja át. A komor várfalakra és a tornyokra ékes reneszánsz díszítés kerül; a változás okait mind a divatváltásban, mind a család igényeinek módosulásában kereshetjük. Ez idő tájt honosítja meg ugyanis Bethlen Gábor fejedelem Erdélyben a pártázatos („olaszfokos“) reneszánsz stílust. Ezt alkalmazzák az új építményeknél, s a régieket eszerint alakítják át. Az udvari nemesekkel együtt a fejedelem példáját követi Lázár István is. Kastélyát lengyel ízlésű pártázattal ékesíti; ez irányban befolyásolhatta lengyel származású felesége és a lengyel nemesekhez fűződő szoros kapcsolatai is.

Ezúttal is a déli oldalon kezdték az átalakítást. Az első befejezett rész a délkeleti torony (1632), majd a déli fal keleti szakasza. 1639-ben elkészül a délnyugati bástya is.

Miután védelmi jellegét az idők múltán elveszítette, a kastély nemesi lakhellyé alakul át. A hajdani őrut lassanként eltűnik, a lőrészeket betömik, ablakokká bővítik, vagy díszként tartják meg. Az udvarban, a falak mentén köröskörül újabb lakrészek, konyhák, cselédszállások, istállók jelennek meg. Lázár István mint Csík, Gyergyó és Kászón főkirálybírója saját udvarán épít tömlöcöt és gyülestermet (ez utóbbi az északi falhoz tapad, a bástyák és a második védőfal lebontása nyomán). Halála után készül el az északkeleti, dekoratív szerepű hétszögű bástya. A XVII. század vége tehát a kastély fénykora mind építészeti, mind csaldtörténeti szempontból.

A XVIII. század elején azonban a kuruc—labanc harcok idején két támadás is éri a kastélyt; összeomlik az északnyugati bástya és a déli fal egy része. Később tűzvész pusztít, s 1711-ben már csak egyetlen szoba marad lakható állapotban. Lázár Ferenc nevéhez fűződnek az újjáépítési munkálatok (1736), de kevésbé jelentősek; végül 1748-ban (újabb tűzvész után) csupán részleges tatarozásra kerül sor. Az elhanyagolt kastély tovább pusztul, s mai romos formájában találja már Kővári László (1853), majd Orbán Balázs (1862).

E jelentős műemlék tatarozásának első próbálkozásai 1965-ben kezdődtek, 1971-ig Keresztes Gyula marosvásárhelyi építész tervei alapján restaurálták az északkeleti és a délnyugati bástyát, valamint a tömlőcöt. Újjáépült a kapubejárat s annak ideiglenes fedése. 1973-ban, amikor a Műemléki Bizottság újra kezdte a kutatási, restaurálástervezési és kivitelezési munkálatokat, elkészült az egész épület-együttesre vonatkozó első átfogó helyreállítási terv.

Ennek kivitelezése igen komoly építészeti feladat. Az alapvető nehézség abból adódik, hogy a kastély — mint már részleteztük — különböző történelmi korok és építészeti szakaszok, irányzatok eredményeit összesíti, de mindez nagyjából csak romjaiban maradt meg. A helyreállításban bizonyos sürgősségi sorrendet kellett fölállítani részben az épületegyüttes megőrzése, részben a már erősen megviselt fontosabb értékek megmentése érdekében. Mindenekelőtt a beomlástól fenyegetett részeket kellett megerősíteni. Ezért a déli fal keleti szárnyát állásokkal vettük körül, s ezt befedve megmentettük a további rongálódástól a pártázatot és a festett falrészeket. A tulajdonképpeni restaurálás csak ezután következett.

A munkálatokat a déli részen kezdtük, ez lévén — mind történelmi, mind művészeti szempontból — a kastély legjelentősebb része. Itt maradtak meg az erdélyi viszonylatban igen ritka reneszánsz pártázat díszei.

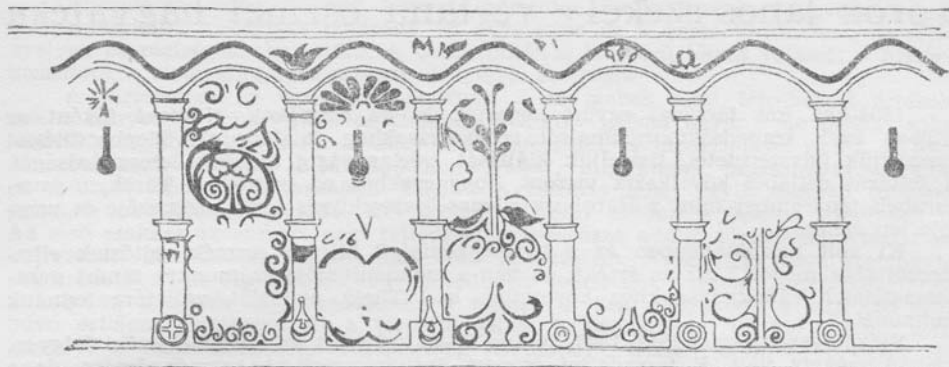
A több építési szakasz egymásra tevődése miatt szükségessé vált a különböző korokból származó jellegzetes elemek szétválasztása. Mivel a déli rész első alakjában erőd volt, a másodikban viszont lakóépület, a restaurálás során a belső oldalon a védelmi jelleget igyekeztünk hangsúlyozni, a külsőre vonatkozóan pedig javasoltuk a reneszánsz pártázat (később sorra kerülő) helyreállítását. A hajdani örüt visszaállítására szerencsés módon nem rontott a külső fal dekoratív hatásán, sőt a két különböző jelleg jelenléte révén egységes egészt alkot.

A homlokzat hiteles helyreállítása megkövetelte elsősorban a pártázat kiegészítését, ugyanakkor azonban stílusegységet kellett teremteni a bejárat főépület és a két saroktorony között. A keleti fal pártázata, sajnos, szinte teljes egészében elpusztult, a nyugatin is csupán töredékek maradtak fenn. A helyszínen talált és a kutatások révén föltárt elemek összeillesztése alapján azonban sikerült az attikás sort kiegészítenünk. Hogy a díszítés visszakapja lehetőleg hiteles, eredeti arculatát, a stilisztikai kiegészítéshez összehasonlításokat végeztünk Lengyelország, Csehszlovákia és Dél-Németország azonos jellegű épületeivel. A pártázat, a festett díszítmények, valamint az építészeti díszítőelemek (vakárkádor, rusztika, fülkék) megmaradt töredékeinek kiegészítésével sikerült a déli falat teljes egészében helyreállítanunk. Volumetriai szempontból a legnagyobb gondot a déli oldal épületeinek tetőzete adta. Az ikonográfiai anyag csak a főépület XIX. századi tetőzetét tünteti föl, a tornyok viszont fedetlenek. Ezúttal is szükségessé vált tehát a legjellegzetesebb korszak kiválasztása. Míg a főépület fedeléről pontos XVIII. századi leírást kaptunk (formája hasonló lehetett az előző században is), a tornyokon egyszerű sátoztatót említenek, noha ez főként a XV—XVI. századra jellemző. Megkíséreltük ezért fölvezetni a toronyfedések XVII. századi pártázatos — feltételezhető — megoldását magyar, lengyel, cseh és német példákban adódó hasonlóságok alapján. (Egyetlen hű támpontunk egy sgraffito-vázlat volt: a déli homlokzatot ábrázolja, s a délkeleti bástya falán találtunk rá.)

Sajnos, konkrét elemek hiányában, és mert az előzőleg restaurált délnyugati torony fölé egyszerű sátoztatót építettek, ezt a tetőformát kellett alkalmaznunk a délkeleti toronynál is. A főépületre is az 1742-es leltárban szereplő tetőformát javasoltuk, miután összevetettük Orbán Balázs 1862-ben készült fényképével. Ezt megelőzően azonban, akárcsak a bástyák esetében, stilisztikai szempontból itt is tanulmányoztuk az attikás megoldást. Az udvari homlokzat egyszerű alakot nyert, a fennmaradt nyomoknak megfelelően.

A belső beosztást illetően a régi falak megőrzésére s a későbbi toldások lebontására szorítkoztunk. Kinyitottuk a befalazott nyílásokat, majd a kutatások után, a későbbi funkcióknak megfelelően, a szükségteleneket befalaztuk. De valamennyi befalazott részt föltüntettünk.

Az erősen megrongálódott épület megerősítésére vasbeton oszlopokat és gerendákat is alkalmaztunk. Ezeket azonban beépítettük a falakba; a vakolás alatt el-tűntek, s az összképet nem rontják. Az emeleti földem szintén vasbeton.

Az attikás déli oromfal festett díszítésének részlete

Külön gondot jelentett a mennyezet korhű kialakítása. Az egykori mestergerendák nyomai még világosan kivehetők, és az 1742-es leírások alapján sikerült meghatározni a mennyezet textúráját (gerendák száma, elhelyezése, a köztük levő mező kidolgozása). Eszerint a földszinti födém az eredetinek megfelelően fából készült, az emeleten pedig úgy igyekeztünk a régi hatást kelteni, hogy a vasbeton gerendák közti mezőt deszkával burkoltuk.

A kutatóárkokból előkerült egykori padlómaradványok (sokszögű téglák), valamint az 1742-es leltár alapján készítettük el az új padlózatot. E leltár és az előkerült festett üvegcserépek szerint sikerült meghatározni az ablakok hajdani méreteit, s aszerint állítottuk vissza.

A délkeleti bástya két szintjének összekötését az örút révén oldottuk meg, külső lépcső segítségével, a korabeli leírások szerint. Megjegyzendő, hogy az előző restaurálás alkalmával a délnyugati bástya két szintjét belső lépcsővel kötötték össze.

Két torony és a főépület közt a déli falnak támaszkodó helyiségeket megerősített romok formájában tartottuk meg. Ezt a megoldást két szempont indokolta: egyrészt lehetetlen volt — adatok hiányában — eredeti formájukra következtetni, másrészt fontosabbnak tartottuk a régebbi védelmi sajátosság szemléltetését a falra visszaépített örút révén.

A többi épület visszaállítása (gyűlésterem, „asszonyok háza”) már nem okoz különösebb gondot. A jó állapotban levő falak és a részletes leírások nyomán mind-egyiket eredeti formájában lehet majd visszaállítani. Különben az összes elemek (lőrések, a gyilokút konzoljainak helyei) megtartását javasoltuk az épület belsejére vonatkozóan is. A több építkezési szakasz szemléltetése végett pedig tervbe vettük a régi alapmaradványok föltüntetését mind az udvaron, mind a belső helyiségek padlózatán.

A külső munkálatokra vonatkozóan az egykori lépési szint visszaállítását javasoltuk, valamint az esővíz előnyös elvezetésének módját, hogy a falakat megóvjuk a nedvességtől. Itt jegyzem meg, hogy a falfestés töredékeinek megóvásáért sürgős beavatkozásra volna szükség. Teljes restaurálásukra azonban csak az építészeti díszítmények helyreállítása után kerülhet sor.

Ismeretes, hogy az 1971—1974 között készült helyreállítási tervet csak részben váltotta valóra a közben megszűnt Műemléki Bizottság. A munkálatok folytatása a helyi szervekre vár. A restaurálás befejezésének rendkívüli jelentősége volna, hiszen kivételes értékű műemléket mentenénk meg, egyben pedig a helyreállított kastély eszményi hajlékot biztosítana múzeumok, kiállítások számára, alkotási ott-hon lehetne népi és hivatásos művészek, tanfolyamok, művelődési rendezvények részére.

Úgyanakkor folytatni kellene a régészeti, építészeti kutatásokat is, hogy választ kaphassunk számos, eddig csak részleteiben tisztázott kérdésre, s új leleteket fedezzünk föl ezen az ősi — a bronzkorig kimutathatóan lakott — emberi településen.

Stibli Sándor

Török János székely vértanú eszmei hagyatéka

1854-ben két társával együtt végezték ki az osztrákok. Nevével főként az 1850-es évek szabadságmozgalmairól szóló írásokban találkozunk. Megbecsüléssel szemléljük ügyszeretetét, tiszteljük kiállását, vértanúságig menő jellemzilárdságát. A feltárás céljából következik viszont, hogy ezekben az írásokban Török, a java-korabeli tanárember mint a Habsburg-ellenes összeesküvés egyik szervezője és vezetője lép előnk.

Ki volt tulajdonképpen ez a tanáregyéniség? Milyen eszmék rejtőztek elhatározottsága mögött? Mi az értéke, és van-e mondanivalója számunkra tanári munkásságának? Válaszadásunkhoz követünk kell Török életútját, vallatára fognunk életművét.

Százhetvenöt esztendeje, 1806. június 21-én született az udvarhelyszéki Bágyon. Szabad székely volt. E társadalmi csoport öntudatossága, hagyományörzése, de a kisközség közelében található vár romjai is valószínűleg már gyermekkorában megindították vonzódását és érdeklődését a történelem és — ezzel szoros összefüggésben — a korabeli társadalmi kérdések iránt.

Tízévesen lépett a székelyudvarhelyi kollégiumba, amely akkor kezdett felnőni a többi erdélyi kollégium színvonalára. Egyre több a kezdeményezés, általánosabb a törekvés az időszerűbb és gazdagabb ismeretszerzés biztosítására. Ebben a szellemen tanít Szigeti Gyula Mihály földrajzot és történelmet a gimnáziumi osztályokban, Utóda, Csorja P. Ferenc — Török János bölcsészettanára — első ízben jelentet meg szűkebb hazánkban bevezető „könyvecskét“ a történelmi stúdiumokba. Ide illeszkedett a városi előljárási intézkedése is a jogi szakirányítást elmélyítő tanszék felállításáról. E kezdeményezés egybeesett az önkény elleni küzdelem újjáéledésével, az általános társadalmi erjedéssel. Udvarhelyszék élen járt az ébredés mozgalmában. Állandó kapcsolatban volt a liberálisokkal, különösen Wesselényi Miklóssal és Szász Károllyal. A kollégiumi ifjúság is hallgatta őket, megvitatta eszméiket, törekvéseiket. Egyre szélesebb hullámveréssel terjedt a merevítés—változtatás ellentétében újrafogalmazott régebbi gondolat: „nem a fejedelem adott az országnak lentelt, hanem az ország a fejedelemnek.“

A mozgalom fellobbanásakor Török túl volt már a gimnáziumi osztályokon, a felső kurzusok vége felé tartott. Szorgalmas, tudni vágyó studiosus; társainál érettebb gondolkodású. Tanulmányi évei a nincstelen bentlakó megszokott hétköznapjaiból teltek ki; a klassziszokban szolgadiákként élt, a bölcsészeti és jogi tanfolyam alatt magántanítóságra szorult, a teológiai kurzus elvégzését már könyvtárossága biztosította. Ez utóbbi komolyságának és felkészültségének elismerését jelzi, valamint az is, hogy a deáki tanulmányok elvégzése után a gimnáziumi osztályok közül a legfelsőbbnek, az ún. logikai klasszisznak a vezetését bízták rá. Egyéb tárgyak mellett matematikai és politikai földrajzot, latin remekírókat (Iustinus, Nepos, Sallustius) és egyetemes históriát tanított ezen a fokon. A történelem keretében ki kellett térnie a korabeli eseményekre, közöttük a harmincas évek elején jelentkező újabb forradalmi hullámra is. Fejtegetését és értékelését ezekre vonatkozóan már csak kevésbé befolyásolhatta az előírt, maradibb jegyzetanyag (Csorja) és segédkönyv (Schröck). Sokkal inkább helyet kaphatott és érvényesülhetett a közszellemet világosítani akaró írók mérsékelt reformer álláspontja.

A nyilvános praeceptorátus bevezetőnek számított a tanítás gyakorlatába, egyben lehetővé tette számára az önálló továbbképzést. Ez a tevékenység a külföldi ösztöndíj elnyeréséhez igényelt ismeret bizonyításával zárult.

A kijelölt útvonal a berlini egyetemre vezetett. Ottani fenntartását azzal biztosította, hogy társával, Vajna Antallal újraérvényesítette a politikai okok miatt mintegy fél század óta használatlan két alapítványt, amelyet még Pápai Páriz Ferenc szerzett a porosz államtól. Berlini stúdiumáról keveset tudunk. A kis számú hátrahagyott (illetve meghagyott) jegyzetanyag arra enged következtetni, hogy első-sorban teológiával foglalkozott. Az időszak hagyományos gyakorlatát vesszük figyelembe, amidőn egyidejű kiegészítésként filozófiai és filológiai elmélyülést is feltételezünk. A históriáról írt fejtegetése éppenséggel történetbölcseleti képzettségről tanúskodik.

Hagyományt követett azzal is, hogy szorgalmi idejét peregrinációval töltötte meg. Ennek során inkább megfigyelhette a hazainál fejlettebb viszonyok közül előtört válságjelenségeket, a nyugati országok sajátos talajából fakadt polgári követelményeket, az alkotmányosságért folytatott küzdelem sokszínűségét. A magával hozott reformeszméket tovább érlelte benne a szintén erjedő német környezet.

Visszatérése után néhány hónapig püspöki titkár. Közben megválasztják a marosvásárhelyi kollégium tanárává, az egyetemes és a hazai történelem, az ókori nyelvek és régiségek oktatására. A beköszöntőhöz időszerű témát választ: a história hasznáról, a történelmi tudásszerzés előnyeiről értekezik.

A történelem az emberiség életének s az ember által létrehozott értékeknek a könyve — mutat rá a székfoglaló. E könyv „néma ugyan“, de mégis „sokat jelentő szavakban“ tárja fel a századokat. Ismeretet és tapasztalatot nyújt. A múlt ismerete segít „belátni a jövődő homályába“, míg annak tapasztalata a jelent „a múltnál okosabban használni utasít“. A história tehát egyik esetben tudáshoz juttat, a másikban tanácsadó. Két szempont, mely eldőnti a beszéd felépítését is. Az első szakasz az emberi nem fejlődését magyarázza addigi történelemoktatásunkból részint már ismert, részint újat hozó felfogásban. Az embert veszi szemügyre, aki eredetekor „a vég nélküli tökéletesedhetőség tehetségét“ nyerte. Innen következik a haladás, melynek fő mozgatóereje a munka s még mélyebben a mögötte megbúvó értelem. Sajátosan új a teremtő jelleg hangsúlyozása. Csakis ezáltal válik lehetővé a fenneblépés „a tökéletesség hágcsóján“. Hiszen „amiről az egyik kor nem is álmodott, a másik kitalálta, a harmadik és több következő nagyobb tökélyre emelte“. Ez érvényes a társadalom és a természet viszonyára — hangoztatja Török. A teremtő tevékenységnek köszönhető, hogy „az ember, ki vad módjára csellengett az erdő vadonjában, s egy gyümölcs megehetése által vágyát teljesítve érezte, most [...] határt szab a mennykőveknek, világosan fejtegeti a természeti jelenségeket [...], megméri a nagy úrban hömpölygő égitestek útjokat, s így ura a látható természetnek“. Igaz, hogy „magasztalásra indít“ már az ókor számos remekműve, illetőleg politikai téren Athén alkotmányi rendszere. De ezeknél is „magasabb felhevülésbe ragadnak“ az utóbbi századok kiváló festőinek, zeneszerzőinek, szépíróinak munkái s egyes államvezetők „alkotmányi teremtményei“, éppen úgy, mint „lényünk legfontosabb körülményei körüli vizsgálódások, a tudományok ezernyi ezer ágazatainak rendszeres és tisztább alakban lett megjelenése“.

Hasonlóképpen teremtő és a munkásság hozta létre a „felséges“ találmányokat — fejtegeti Török János. Herder csodálattal adózik annak a főnóciainak, aki „betűkbe láncolta a sebesen repülő idő szellemét“. De mit lehetne mondani — kérdi a székfoglaló professor — „az idő sebes reptét még gyorsabban haladni segítő sajtó remekelői“ —ről, az iránytű tökéletesítőjéről, a villámsebességgel haladó gőzhajó vagy gőzszekér feltalálóirol? A mindenkor haladást biztosította, hogy az ember „bíráló szemmel átnézte és tökéletesítette a múlt kor hozzá eljutott munkálatait, a nem célszerűeket félrevetette, a használhatókat az idő szelleméhez szabta és melléjük újabbakat teremtett“.

A fejlődésről ugyanakkor vallja, hogy az lassú és egyenetlen. Függ a társadalom korabeli feltételeitől, de az olyan törekvésektől is, melyek „a munkásság kezeiket mozgatták“. Jelentkezett a pásztori lét, a földművelés és az állattenyésztés közben vagy éppen az öldöklő fegyverek és hódítások során. Gazdagodott, amidőn az ember „keble hevülni kezdett az igaz, jó, szép és felséges iránt“. Így történt a Tigris, Eufrátesz, Nílus vidékén, majd a Földközi-tenger keleti részén. A görög példa „vágyat gerjeszte“ a rómaiakban, de a birodalom „zsarnoki önkénye, melyet a világ három részében meghódított tartományok lakosain gyakorla [...], a sebes közhaladást nagyobbára csak a császári városra“ korlátozta. Megakasztotta az előbbre jutást a népvándorlás politikai zűrzavara, fegyverzörgése, jajszava, és vérpataka. Fontos viszont, hogy összeomlott a zsarnoki önkény kolosszusa is. Darabjaiból számtalan független ország rendszere alakult ki, kedvező körülményeket teremtve „az ismereti közlekedésre“. De akár ezt, akár az ehhez hasonlókat „úgy lehet nézni, mint egy csendes éjszakát, melyben az elbágyadt lélek kinyugult, hogy annak idején annál erőteljesebben folytathassa teremtői munkáját“.

Lassan és időnként bár, de az ember „haladott a tökéletesség végpontja felé“. Vajon erkölcsileg is? Nem felesleges — mutat rá a professor — a história útján arra a közszárkon forgó állításra felelni, miszerint „a régebbi emberek jobbák, engedelmesebbek, erkölcsösebbek, vallásosabbak lettek volna, mint a maiak; s minthogy azon tulajdonok a valódi műveltség jelei, tehát az emberi nem nem elő, hanem hátra ment volna a műveltségben“. Szerinte a jelenben is láthatók példái mind az erkölcsnek, mind az elfajultságnak. Ha viszont felidézük „az annyira magasztalt óskor“ emberének ilyen cselekedeteit, „lehetetlen az említett vádat alaptalannak nem kiáltani“. Korántsem lehet cél szépíteni a mocskot — fejezi be a bizonyító példák elősorolását —, felkéri azonban a vádaskodókat, hogy „vizsgálják meg a jelen jó és rossz oldalait, körülállásosan, az azt mozgató rugó erőkkel együtt; olvassák meg a történeteket figyelmesen; szemeljék ki mindenütt az idő szellemét szerző okaival és következtetéseivel együtt; és úgy hasonlítsák össze“ ti. a régebbiekkel.

A második szakasz a haladás felfogásából eredő helyes cselekvésre, magatartásra ösztönöz. Mert a história — eleven példák révén — olyan tanulságokkal is szolgál, melyek ismeretében „a figyelmes ivadék [...] okosan munkálhat”. Ezen indítékok és példák közül az elsöre vonatkozólag találkozzunk polgári ösvényre irányító, új elemekkel, így például a zsarnokság elítélésével, az athéni demokrácia méltatásával vagy a műszaki találmányok (gőzhajó) kellő értékelésével.

Honnan a történelem közhasznú útmutatása? „Elővarázsolja minden idők és minden országok legnevezetesebb embereit, tetteit.” Kialakulásának okaival együtt megvilágítja a jelen helyzetet, egyben felhívja a figyelmet a jelenlegi körülmények közt „leginkább célirányos rendszerre”. Így tanácsol a helytelennek „mikori és mikénti orvoslására”.

Lényeges maga a feltétel. Angliai Erzsébetről jegyzi meg a történetíró Miller, hogy „mindent megtett, amit akart, de azt is utánaragasztja: mert mindenkor azt akarta, amit megtehetőnek látott. [...] Jól meg kell fontolnunk a helyet, ahol, a körülményt, amelyben, az időt, amikor tenni akarunk.” Múlt, jelen és jövőendő síkján lehet kimérni „mindennek a maga helyét, nem ragadván részrehajlásból sem az óhoz, sem az újhoz, sem a honihoz, sem a külföldihez”.

Körülmények és társadalom bemutatása hasznos hajtó bármely állapotban. Ez adja például „a törvényhozó testületnek azon nagy leckét, hogy nem tanácsos egy tökéletesebbre elkészült nemzetet százados megavult rendszerek szoros megtartásával hanyargatni”, vagy „egy még arra meg nem ért műveletlen népet, meg sem próbált újítványból, egy másikba [ti. rendszerbe] átvinni”.

A további, az elődöknel is fellelhető érvelés gondolatmenetéből a tettekben megnyilvánuló humánus megjelenítése készlet bennünket az egyik részlet kiemelésére. A história nevelő hatásáról van szó, melyet „a cselekvő emberek meghatározó tiszteletet és szeretetet parancsoló eleven festményei”-vel ér el. „S aki minden idők nagy és nemes embereinek ezen szent körébe lép, az emberi természet méltósága annak indulatját áthatja, érzelmét felemeli, és erejét a követésre lelkesíti.”

Bölcsen magasabbra törekedni — vonja le a történelem tanulságát. Ehhez kapcsolódik saját célkitűzése: csak jót [ti. hasznosat, értékeset] tenni a számára kimért körben, azaz mint kezdő tanár s a város új polgára.

Mi is lehet vajon a legfőbb jó, amit az említett tantárgyak oktatója nyújthat az ifjúságnak? Ehhez tartozik a kérdésekben eligazodó tájékoztatás, a világos látásmód s a minél szilárdabb elsajátítás elősegítése. A história tanítására nézve a végbevitelt cselekedetek értékelése és a tapasztalatok megvilágítása, a tényeknek olyan összefűzése, melynek alapján az ifjú nemzedék végül is a kor szellemének és követelményeinek a meglátásáig jut el. A székfoglalón kívül a szerzőnek három tan-könyve is megjelent; közülük ugyan csupán az egyik történelmi jellegű, kis formátumú, alig százöt oldalas írás, de a kibontandó gondolatot a magasabb fokon, elmélyültebben közvetített történetiszemlélet világosan tárja elénk. A Csorjáéltől eltérően az alapvetés csak az egyetemes történelemre tér ki; nem közli a kiadvány címét sem. A tárgy meghatározásából mégis gyaníthatjuk a törekvést egy új látásmód szélesebb körű terjesztésére: „a közönséges história olyan tan, melyben közönségesen az egész emberi nemnek érdekesebb történelmi hitellel méltólag előadatnak.” Sejtésünk inkább a hitellel méltó, az igazságnak megfelelő értelmezésből fakad. De melyek ezek a talán bennünk is figyelmet keltő „érdekesebb történetek”? Török János szerint a korai társadalmak kialakulásán belül a következő folyamattal találkozunk: a táplálkozás szükséglete → foglalkozások → letelepedés → az igazgatás megváltozása. Az új vezetésnek három formája ismeretes. Az első úgy keletkezett, hogy a letelepült családok „maguk közül egy közfőt választanak [...], s ebből lett az egy főjű igazgatás”. Másik forma a nemesi vagy családídfői kormányzat. A harmadik — amikor „mindnyájan belésczóltak az igazgatásba, s a többség akarata döntött el minden fontosabb tárgyat — a köztársasági kormányzás”.

Az ókori birodalmak — állapítja meg — kivétel nélkül jogtalan foglalások útján alakultak ki. Jellemzőjük a kegyetlenség és a belső elnyomás, egyben a viszálykodás s a hatalomért elkövetett gyilkosságok. Róma ravaszsága, vitézsége, mindenekfelett szerencséje által hódított. A görögök különböző „polgárzatokban” éltek; összefogásuk, együttes harcuk jelentette erejüket. Csupán a kínai császárokról jegyzi meg, hogy ők „az év első hónapja 15-ik napján az ekét fogva 19 fordulót szántani tartoztak”.

A középkor inkább Európában hozott változásokat. Igaz, hogy Nagy Károly birodalma ugyancsak foglaláson alapult, de helyreállt a műveltség is. A német hercegek uralkodása alatt viszont „a nemzet lassanként elvesztette azon jogát, hogy császárat válassza, ezt a jogot a három érsek és négy fejedelem ragadta magához”. A francia királyok közül „kevesen voltak olyanok, akik a nép boldogságát előmozdítani kívánták”, sokan pedig „a népet húzták, vonták, birtokuktól fosz-

togetták, akik egyszersmind az ily ragadományokból némely kedvelt embereiket elgazdagították oly célból, hogy azok védjék őket, ha szükség leend". Az angol-századok földje „jó törvények” alapján virágzó birodalom. Sanyargatás a normann hódítás után következett; eredménnyel járt az elnyomott nép felkelése János ellen. Sikeres volt a szicíliai s a helvéciai felkelés is. A magyaroknak István az, aki „egy polgári alkotmányi rendszert készített, melynél fogva az eredetileg egyforma szabad magyar nép közt különbség lett”. Utódai közül Péter és András alatt is „felkelt a nép a király ellen [...], s azt levette vagy jobb útra térni kényszerítette”. Az orosz, az arab meg a mongol birodalom esetében inkább a vezetők egymás közötti „szüntelen ellenségeskedését” emeli ki, a Balkánon a török elleni küzdelmet s a két román vajdaság megalapítását okadatulja.

Török az újkort három kisebb időszakra osztja, és Amerikáról szólva rámutat, hogy a foglalkozó az ottani embereket terhes munkák elvégzésére kötelezték azért, hogy „azoktól annál több aranyat és ezüstöt gyűjthessenek”. Minekutána pedig „a földek csaknem pusztákká lettek”, megindult „a szerencsésekkeli vagy rabszolgákkal gyalázatos kereskedés”. A telepededők egyben több „polgárzatos alapítottak”. Időközben számos európai népet is érintett a reformáció. Előnye, hogy az emberek inkább kezdték tanulni, s így az ismeretben és műveltségben előhaladni, de — ugyancsak a reformáció miatt — sok öldöklés és háború következett be. A protestánsok mellett küzdött a harmincéves háborúban Erdély is, melyet 1691-ben Leopold „egyezményi levélnél fogva hatalma alá hajt, s azután az és annak maradékai igazgatják”.

Az újkor közepén egy addig hallatlan cselekedet történt: az angol nemzet „méltó haragra gerjedt zsarnok királya ellen, s [...] hóhér keze által kivégeztette”. A korszak végén „egy Washington nevű, nemes lelkű, vitéz, bátor ember vezérlete alatt” az észak-amerikaiak kelték fel a szabadságért. Közben a szomszédok „jól megfészkeltek magukat” a lengyelek országában, és nagyszámú háború következményeként kialakult az öt nagyhatalom, az angol, francia, porosz királyok, az orosz cárok és a német császárok egysúlyhelyzete. II. József rendeleteinek célja a nép boldogítása volt, alattvalói mégis „megharagudtak reá, s felkeltek ellene azért inkább, mivel a sok újítást nem az országokkal egyetértve tette”.

Az újkor harmadik időegysége nem más, mint a forradalmak egymásutánja. Kezdődött a francia revolúcióval, midőn „az alnép merész lépését a nemesség és papság nagy része is” követte. „Nagyobb bátorságot kapott ő erre, [...] a királyt, majd a királynét lenyagakztatta, Franciaországot köztársasággá változtatta.” X. Károly alatt „sok régi rendtelenségek visszatértek és még újjak is tétettek”, ezt igyekezett megszüntetni a júliusi revolúció. A többi forradalom részben sikeres, részben nem. Függetlenséggel végződött az amerikaiak küzdelme a spanyol, a francia meg a portugál uralom ellen, vagy a görögöké a törökkel szemben. A megszerzett boldogság nem tartott hosszasan a spanyol, a portugál meg a nápolyi népnél, mert „a többi országok királyai megtámadták őket, s régi szerencsétlen állapotjaikba visszatették, és azokat keményen megbüntették, kik nékiel az ők feltámadásaikban vezetőjeik voltak”. Száműzött vagy hontalan vándor lett „a hazáért és szabadságért” háromszor is fegyvert ragadó lengyel hazafiak nagy része. Belső háborút élt át a spanyol; egyiptomi szembenállással kellett megküzdenie a török hatalomnak.

„Honnan vagyon e sok ellenszegülés, vagyis revolúció?” — teszi fel az író mintegy az egész újkori időszakot összegező kérdést. A válasz a változtatás felfogásának megfelelően egyértelmű: „részint onnan, hogy sok nemzetek nehezen szenvedték azt, hogy idegen uralkodóktól függjenek, sanyargatásnak, kínoztassanak; részint onnan, hogy sok királyok tulajdon alattvalóikat szerfelett terheltek, vagy megengedték, hogy a hivatalbeliek terheljék, húzzák, vonják”. Miután pedig „sérlemek nem orvosoltattak, fegyvert ragadtak s megtámadták a huzavonókat”.

Valószínűleg ez a nézőpont magyarázza a sajátos beosztást, miszerint az egyes időszakok műveltségét a hozzájuk fűzött „függelék”-ben kapja meg a tanuló. Külön követheti azt a folyamatot, ahogyan az emberek „a tudományokban, kereskedelemben, mesterségekben, földművelésben [...] előhaladtak s erkölcsre nézve is fainultak”. Ismeretet szerezhet a diák a különböző tudományok sorrendjéről, azok lényegéről, újszerűségéről, hatékonyságáról vagy éppen embert kíméléséről. De itt vesz tudomást az emberek egyenlőtlen viszonyának ó- meg középkori kialakulásáról, ennek formáiról és végezetül — mindenféle „terheltetés” ellenére — a harmadik rend előretöréséről.

Igen tanulságos Török e két történelmi értekezése. Egyikben a társadalom fejlődésfolyamatát, a másikban az elnyomás elleni küzdelmet hangsúlyozza. A két összekapcsolásából kristályosodik ki a legfőbb eszmei mondanivaló: haladás és szabadság egymástól elválaszthatatlan. Ezen alapeszme egyes elemei fellelhetők a

diákok számára készített római régiségtanban, valamint a gimnáziumi fokozaton használható földrajzi tankönyvfüzetekben is. A nálunk magyar nyelven először közzétett régiség-tani munka a római nép és állam társadalompolitikai felépítését, a lakosság mindennapját, szokásait, a házi meg a vallásos rendtartás egyes mozzanatait ismerteti. A tárgyalás fő szempontja az akkori értelemben vett humánműveltség-szerzés, szoros összefüggésben a teológiai s még inkább a jogi képzéssel. E műnek is sajátja ez esetben is a jogtalanság határozott elítélése.

Ilyen értelemben bírálja a patríciusok kiváltságait, ahonnan a plebejus „osztálybeli népnek [...] fölemelkedni törekvése következett“. E néposztály hosszas küzdelmet vívott a megkülönböztetés ellen. Eredménnyel, mert „lassanként megnyerte azt, hogy ő is csaknem minden hivatalokra eljutott“. Újabb „igazságtalan“ helyzet állott elő viszont, amidőn „az igazság és szabadság védői“ sorra elenyésztek, s egyetlen „fő igazgató“ (imperator) hatalma alatt a római nép „szabad szózatolási jogától megfosztva szolgaságba süllyedt“. Jogi szempontú a (rab)szolgaság megítélése is. Ők „nem úgy nézettek, mint személyek, hanem mint portékák — res“, amely „nyomorult állapotból“ csupán uruk tudtával, ennek kérésére vagy végrendekezése útján szabadulhattak.

A földrajzi kézikönyvsor — az alapfogalmak tisztázása után — az egyes országok leírását tartalmazza. Első pillantásra a kinyomtatás egyedüli céljának a sajátos tudásszerzés irányítását véljük, figyelmesebb áttekintés nyomán azonban előtűnik Wesselényinek e szaktárgy oktatására ajánlott útmutatása. Ennek megfelelően a növendék először hazája, Erdélyország rövid történetével, természeti jelenségeivel, népességével, gazdasági és művelődési állapotával ismerkedik; ez utóbbiakkal részletesebben is. Az összehasonlítás lehetősége később bontakozik ki, főleg amikor Franciaország s még inkább a brit birodalom fejlett iparáról értesül, ahol „a gép négyszáz millió ember helyét pótolja ki“. De éppen így meggondolkoztató az osztrák birodalom összetételének a tudomásulvétele, melyben a német tartományok az összterületnek 27,7, népességük pedig az összlakosságnak 26,2 százaléka.

Amidőn az országok állapotrajza a valóságos helyzetet tárja fel, egyidejűleg nézetet is alakít. Hiszen a fejlődés s a forradalmiság szemléletével már beoltott ifjú új oldalról észlelheti a változtatás szükségességét.

Székfoglaló és tankönyvek együtt tárják elének a „közjólét“-tel kapcsolatos eszmék körét. A székfoglaló azáltal, hogy bemutatja az alkotás, az anyagi és szellemi fejlődés előnyeit, a tankönyvek a történelmi meg földrajzi valóság felfedésével sugallják a feltétlen változtatás szükségességét. Közvetve vagy közvetlenül, de mindegyikben érezhető az elnyomás, az önkényesség, a zsarnokság kárhóztatása. A konkrét történet nyomán kiviláglik, hogy az előrehaladás legfőbb tényezője a népek függetlensége, a társadalom és az egyén szabadsága. És ugyanez a folyamat felvilágosítást ad a jogos törekvés módozatára is: forradalmi út követheti a reformmozgalom elfojtását.

Időközben Török János a megüresedett teológiai tanszékre került. Ezekben az években inkább írásai, köztük is a történelmi és a földrajzi alapvetésűek hatottak a közgondolkodásra. Meggyőződéséből következett viszont, hogy 1848 márciusának „elektromos szikrái“ az ifjaknak példát mutató, azonnali cselekvésre serkentették. Mert Török János volt a professzorok közül az, aki a fiatalság fáklýásmenetét követően lelkes beszéddel buzdította a kollégium diákjait a fegyverforgatás elsajátítására, megszervezte a véderőt, és részt vett annak katonai kiképzésében. Amikor az osztrák csapatok bevonultak Marosvásárhelyre, az elsők között tartóztatták le, majd kezesként Szebenbe vitték. Míg társait szabadon engedték, ő — az ellenzéki politikus gróf Lázár Józseffel együtt — csupán Bem seregének a városba vonulásakor szabadulhatott. Saját fogsága s 1849 további eseményei csak megerősítették mindenre kész elszántságát. Munkálkodásának értelmét és indítókát kivégzése előtt írásban világította meg: „Ügyünk nem egy ember s nem is egy nemzet ügye, hanem egész korunknak, sőt több: a rabiga alatt görbedő népeknek és nemzeteknek szent ügye!“

Tanítás légkörében forradalmivá érlelődő életutat követtünk. Egy olyan nevelőét, aki a még „műveletlen lelket salakjától“ polgári céllal „tisztogatta“, egyben elvezette őt a szabadság általános emberi értelméhez. Ebből következett az életmű jelentős eszmei tartalma is. Merészen új fuvallat a históriaoktatásban, megbecsülendő érték művelődéstörténetünkben.

Fazoli Sándor

Könyvek és idők

Gondolatok a könyvtárban

Asztalomon a Politikai Könyvkiadónak egyszerre hat könyve, ezenkívül Balogh Irma: *Barátaim, a serdülők*, Kenéz Ferenc: *Kérdezzünk tovább!*, *Az ateizmusról fiataloknak*, Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*, Gáll János és Sztranyiczki Gábor: *Az RKP politikájának ideológiai alapjai*. Szeretem ezt a kis könyvkiadói részleget; kicsi, de erős. A könyvek borítólapjától kezdve (korszerű, friss, egyedi) — a részleg koncepciójáig (sajátos, politikus, fantáziás) — minden azt jelzi: kemény minüintézmény. A kiadó igazgatója, az egykori spanyolországi önkéntes, a hajdani *Korunknak* Erdélyi István néven írógató Valter Roman van olyan öntudatos kommunista, valamint a nemzetiségi kérdés alapos ismerője (no meg a magyar nyelvé), hogy felmérje: évi 15-20 cím elég kevés. De a részlegvezetőnek, Bitay Ödönnek hála — ezek legalább nagyrészt jók. És néha egyenesen eseményt teremtenek. Ilyen volt az FDN-antológia. Anyagának jó része: szégyellnivalóan kellemes meglepetés. Szégyellnivaló, hogy mennyire kihullt sokunk látóköréből ez a lap; bezzeg, amikor Horváth István, Asztalos István, Sütő András nevéhez kapcsolódott, jobban odanéztünk... Tíz riporter, író, szakíró (közülük öt a hetilap belső munkatársa) jelentkezik 34 írással, s van az írások között olyan, amely némileg visszautal az 1932—1933-as *Falvak Népe*re is. (Újra elolvastam Demeter János *Századunk sodrában* című, a Kriterionnál 1975-ben megjelent önéletrajzi vallo-más-kötetét, és abban különös figyelemmel az 1932—1933-as *Falvak Népe* rövid történetét elmondó *Új utakon* című fejezetet; és itt van íróasztalomon, a lap mai közíró és agrármérnök főszerkesztőjének, a Politikai Könyvkiadónál megjelent FDN-antológia előszóirójának, Simonka Lászlónak jóvoltából, kopott vörös kéregbe kötve, a *Falvak Népe* lapgyűjteménye az első számtól, 1932. szeptember 30-tól 1933. március 5-ig. Megírtam Marosi Péternek, a Salamon Ernő-kismonográfia szerzőjének, hogy a *Falvak Népe* 1932. december 16-i számának első oldalán, a *Törekvő szelleme kísért Csikszeredában, öt évre itélték a felvonuló munkanélküliek vezetőjét* című cikkben kiemelt szedéssel többek között a következőket olvashattam: „A gyergyószentmiklósi munkanélkülieket bilincsbe verték és egymáshoz láncolva Csikszeredába vitték. És pedig Bedő Antalt, Csergő Sándort, Tamás Ignácot, Prohászka Istvánt, Borsa Lászlót, Bondorovszky Károlyt, Kozma Lajost és Salamon Ernőt” — nevék persze most én húztam alá. Egyébként mindmáig nem értem, miért nem mérjük fel módszeresebben a két világháború közötti baloldali magyar sajtónkat? Nézem a *Falvak Népe* hasábjain Tamási Áron, Nagy István (Gyöker István), Méliusz József, Erdélyi József írásait; a második — azaz 1932. október 7-i számban közlik József Attila *Anyám* című versét, amely először a *Népszava* 1931. január 11-i számában jelent meg, a *Falvak Népe* azonban — a szövegösszevetésből ez könnyen kideríthető — már a végleges, azaz a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetben megjelent vázlatot veszi át. Ugyanabban a számban jelent meg Illyés Gyula *Elégia* című verse — a *Sarjürendek* (1930) kötetből; arról, hogy mennyire jól válogatott azon frissiben a *Falvak Népe*, tán az is tanúskodik, hogy amikor Kántor Lajossal, még könyvkiadós koromban, megegyeztem egy reprezentatív Illyés Gyula-kötet (*Világszerzés*. Irodalmi Könyvkiadó, 1966) összeállításában, a *Sarjürendek* című kötetből Kántor összesen két verset vett be, s az egyik épp az *Elégia*, amellyel egyébként előszavában is foglalkozik... Joggal jegyzi meg vallo-másában Demeter János, miután elmondja, hogy az első számban közölt *Okos szekér* című írását Tamási Áron a *Falvak Népe*nek írta: „Ajánlom, hogy az irodalomtörté-
nészek nézzenek egy kicsit körül a *Falvak Népe* háza táján is.” Én még hozzá-
tennem: nemcsak az irodalomtörténészek, hanem a riporternek is. A *Kötések, sod-
rásban* (vajon minek a vessző?, jelzi a habozó zavart, a képtelen képet) talán még
jobb, még izgalmasabb lett volna, ha az összeállító Cseke Péter és Zágonyi Attila
többet válogat be a tíz évfolyam (1968—1978) olyan írásaiból — ha voltak! —,

amelyek visszanyúlnak az 1932—1933-as *Falvak Népe* éles riportjainak, híreinek anyagához. No persze, ilyenkor a legkönnyebb a kibic dolga; kinek nem támadnak újabb és újabb ötletei? De hát a könyvecskének óriási haszna, hogy egy lap, egy pázsma, egy munkatársi gárda erejét, jó szakmai színvonalát, szervességét, néhol bátorságát tanúsítja; és el tudom képzelni, hogy elég hosszú és nehéz út vezetett az ötlettől a megvalósulásig. Nem jellemző a kötetre, de jó alkalom fölvetni: be kfnos, amikor a riport irodalmiaskodással, művészkedéssel próbál kitörni műfajából, abban a hitben, hogy a zsurnalisztikától felfelé az ünnepélyes stíluson keresztül vezet az út! Ilyen patetikus, paródiafűz fejezetcímmel találkozom benne: *Mélybe markoló gyökök roppanása*. És — egyébként jó írásokban — ilyen fáradt, költői-nek szánt giccsek: „Már lefelé gurult a nap az égbolton, de izzó kohóként ontotta a meleget.” Számos jelét látom annak a szándéknak, hogy a legpontosabb, a leg-találhatóbb helyett mindenáron szokatlan szó szerepeljen: „Akkora behemót helység Pécska, hogy a helybeliek egytől egyig városnak nevezik.” (Behemót: az *Értelmező szótár* szerint is ormótlanul, idomtalanul hatalmas termetű és esetlen, nehézkes mozgású [ember v. ritk. állat]; óriás[!], monstrum.) Másutt ilyenek fordulnak elő: a fát „tutajokra rakják s usztassák [sic] tovább mindig mindig csak lefelé [sic]. Egyvalami [sic] bizonyos: a falu élete [...] az egyre csak fokozódó kitermeléssel kapcsolatos [sic]!"; „[...] nem volt lakás, még a minimális igények szerint [!] sem”; „Államvizsga témájául olyan problémát fogadott el [...]”; „Itt kötött ki, egyszerre sok-féle munka kötelességével, mert védőnő, szülésznő, gyógyszerész és minden az egészségügyi ellátás szempontjából — egy személyben. Viszonylag szerencsés, a maga szempontjából: szobája van hivatalból [...]”; „egy sük esztendő alatt háromszor cserélt már lakást, s nem minőségi helyzetjavulással [!]”.

A suk-sük nyelv, a körülményeskedés s az emelkedett stíl azonban — ismerjük el — éppen a *Falvak Dolgozó Népe* hasábjait jellemzi a legkevésbé; csak íme, még egy igényes válogatásban sem „szigetelhetette ki magát az általánosabb szövegmegnyezetből rászivárgó csapadékokból”.

Érdekes: Kacsó Sándor tündéri, komor, férfias (csupa történelmi bizonyíték!) önéletrajzi művét a konok tanulni vágyás izgalmaival olvasom újra. Pedig az én koromban már nincs idő újraolvasásra. Persze (de nagyon: mutatis mutandis) a magunk sorsát olvasom ki belőle. Egy szerkesztő és nemzeti-ségi politikus és újságíró és tisztá, okos ember élete. Szinte rá tudnék mutatni ujjammal a majdnem testi fájdalom helyére a szellemi térképen: gyötrően adósai vagyunk. S még hány emberünknek!

Újraolvastam (nosztalgia?) Balla Karcsi *Miskáját*. Nem bántam meg, hogy újra kiadtam, amikor a kiadónál dolgoztam. És igenis, jó film lehetne belőle.

Egész más vonatkozásban: Majtényi Erik *Betonkelepecéjéből* is. Ha nem jövők el a tévétől, talán meg is lesz. „Szeriál.”

(1980. december 31.) Huszár Sándor: *Színház (majdnem) az egész világ*. Be különös elegye a fehérholló-tisztességnek, jóhiszeműségnek, gyermekdedségnek és őszintén átélthósi póznak — és a sértettségnek és a sértő gyanakvásnak, vállonveregetésnek, az „érezd magad megtisztelve, hogy én barátságos vagyok veled” kiállásnak! A regény több hangra és hangszerre szétírt hőse azonban a végigkedélyeskedett kocsmái (elbeszélő-)közegben is, majdhogynem a szerző szándéka ellenére, a maga forró vérével-húsával, recsegő csontjaival *kitölti* a karikatúra-keretet — mindenekelőtt megható, szívet melegítő, szép emberi *gyöngyével* tölti ki! Meg kell bocsátani neki (a háta mögött összekacsintó szeretettel) a seregvezéri szobort-állást, a világhoz titokban elismerésért könyörgő, szűkülő hiúságot, azt, hogy barátságosan arconpaskolja a történelmet, de fél a primadonnától — istenem, mi lehet őszintébb s igazibb ennél a póznál! A regény főhősében a világon semmi sincs a tények főle emelkedő politruk hamis biztonságából; pedig a kor kitermelte ezt a fajta intézményesített nagyképűséget: a Politikát egyetemes tolvajkulcsnak, minden szakkérdésben eligazítónak tartó ostoba fölényességet, s hozzá azt a hőst, aki a valóságos terep fölött (annak domborzatára, kitaposott ösvényeire és új útjaira füttyülve) mintegy az alulról nehezen megcáfolható hatalom drótkötélpályáján közlekedik. Huszár hőse, ha fel is kényszerítik a kötélpálya fülkéjébe, bizony felszisszen minden alanti kavicsról. Másrészt nincsen ebben a figurában egy mákszemnyi sem a mákvirágból, a cinikus, gátlástalan, dörzsölt, demagóg menedzserből — akit ugyan-csak jól ismerünk...

Szeretnivaló ez a Diri, mert komolyan veszi magát és elveit, és állandóan attól szorong, hogy mások nem veszik komolyan; szeretnivaló, mert rádöbben, hogy világmegváltó művét csak ravaszul, érdekek és félelmek kijátszásával-felhasznál-

nálásával tudná megmenteni — büszke is rá, ha egy-egy húzása sikerül, de alkáltilag képtelen a jellemtelenségbe taszító tanulságokat állandó és következetes munkamódszerként alkalmazni. Nincsen egyetlen igazi szövetségese, legfennebb a Tarka Ökörben, az auditóriumban — bent, a színházban a maga-felemelte Főnökúron s néhány arc nélküli szurkolóján kívül csak intrikus, hálátlan, alattomos, jellemtelen, szélkakas, összeesküvő, kárörvendő, megfutamodó, gyáva, áruló figurák pannotikumma fintorog, vigyorog, kuncog gúnyosan, megannyi csúfondáros ördögfióka, aki nem ismeri fel történelmi küldetését, s a Diri önfeláldozó s világmegváltó szándékait. Nem látok én ebben semmi túlzást, antirealista torzítást. Ha százszor is rámbizonyítanak a pozitívabb séma hitelességét; a *végeredmény* visszaigazolja ezt az összképet. Ha a tisztességes szövetségeselek bátrak és nyíltak, ha ki mernek állni a Diri föllismerten becsületes és igényes vezetői stratégiája mellett — akkor van ereje végig-, azaz továbbbeszínálni... Huszárnak volt bátorsága szembebeszélőni „a pozitív hős győzelmeskedik” sémájával, „a pozitív hős szövetségesre lel a pozitív tömegben” című vasárnapi iskolás anekdotával. Ha a Diri kemény zsarnok lett volna, ha nem lettek volna az egész munkaközösségre — és a közönségre! — kiterjedő nagy ambíciói, amelyek kényelmességet, berozsdázottságot, kis magánérdekeket stb. sértettek, hanem csak megelégszik a verki továbbforgatásának adminisztrálásával, nem „bukik meg”. A semmit sem akaró, zsebüket megtömő, színésznők küszöbén részegen horkoló, mások darabfordításait maguknak kifizető, turnékat elszabotáló, bemutatókat évekkig halasztgató, de olykor-olykor „ügyesen” felszólaló, kulcsemberüket pedig a zsarolás avagy az érdek eszközeivel sakkban tartó színházigazgatók hosszú életűek; akitől félnék, annak tekintélye van; aki önnön érdekein messze túlmutatóan akar valamit — az sebezhető. Aki minden szökőévben egyszer, amikor valamilyen politikai igénynek erre nagy szükségé van, parádés feldobást tud biztosítani — annak megbocsátják, ha a többi esztendőben az intézmény éppen csak létezik; s ha ily módon egy Diri a társulat előtt bebizonyította, hogy föllöttese feltétel nélkül támogatják — ellenlábasai riadtan meghunyászkodnak...

Persze, az életben a jó Diri azért nincsen éppen ilyen egyedül. Még „bukása” után sem. Még a lapnál is, ahová visszamenne, a valóságban talán akadt kolléga, akit fölháborít a közeg ellenállása, és fölmegey oda, ahová kell, és habzó szájjal veri ki a vezérdilit az exkolléga és exdiri visszavételéért. De a szerző jól teszi, ha nem édesíti meg ennek a tizedrendű mozzanatnak az ábrázolásával a Diri keserűségét.

A reflexekről van egy érdekes eszme-futtatása, amelynek én ellentmondanék. Hőse azt bizonygatja, hogy végső helyzetben a reflex fogalmazza meg az önvédelem parancsát. Nos, ezrével törik ki a lábukat a sikos utcán asszonyok, akik a megtántorodás pillanatában nem tudják elhajítani maguktól az üres tejesüveget, egyszerre mentenek azt is meg önmagukat — s ezért lesz balszerencsés az esésük. Meghökentő, hogy olykor egész közösségek reagálnak így; gazemberek gazemberségét elfogadják *status quónak* — főként, ha azok minden ambíciója szigorúan *maszkek*, tehát nem következik belőlük a közösség önmeghaladását sürgető követelmény — s a becsületes, tehetséges, de igényre korbácsoló stratégiákat apró, jelentéktelen, vitatható hibáik ürügyén elpusztítják. Huszár regényének Dirije, ez a székeyparaszti őseire, betanított munkás apjára, mosónő anyjára meghatóan és okosan büszke értelmiségi, ez a naiv jófiú, ez a neki-nekiveselkedő, zsinóros huszármენტébe öltözött Don Quijote, ez a gátlásos, öntelt, félnék, lelkesedő, vakmerő, nagydumájú, jópofáskodó, szorongó prolifiú, ez a Karácsony Benő-i hős, akinek virtusaiban dzsentri pózok keverednek Dózsa György-ös mártíromsággal és értelmiségi messianizmussal, aki olyan érzékeny, hogy képtelen észrevenni mások érzékenységét, akit annyi joggalalan sérelem ér, hogy nem veszi észre, milyen csontig hatolóan sért meg másokat (mert azt hiszi, a jópofaság és vállveregetés a sértést nem fokozza, hanem tompítja) — mondom, ez a Direktor, aki kiteszi a kocsmasztrala és a színpadra azt az ő nagy szívét, az ő félve dobogó, becsületes, vérző nagy szívét, ő, aki mély, megrendítő hittel hiszi, hogy nincsen benne semmi zsarnoki, semmi szeszélyes, semmi önkényes vonás, és nem tudja elviselni a hízelgőket és a szolgálalkúkat, aki meg van győződve arról, hogy észrevenné a szövetségeseit, ha lennének, aki a fejét és a szívét és az életét tenné rá, hogy nem volt senkihez igazságtalan, nem élt vissza soha a hatalmával, az elfoglaltságaival, a féltékenységgel —, ez a Diri, aki csupa-fájdalom életével tölti ki az álkedélyesség karikatúrasémáját: ez a legszeretnivalóbb hősnők, akiről az elmúlt évtizedekben olvastam. Öszintesége és önáltatása már-már az exhibicionizmust súrolja; magányosságának és magányosságának az a kulcsa, hogy életének e közösség nélkül a világon semmi értelme; gyanakvása pedig nem egyéb, mint álcázása a közösség szeretete hihetetlen erejű, fájó szomjúhozásának.

A végigadomázott, végigmókázott keretes elbeszélésfűzér: tragikus regény. Jézus végre vádbeszédet mond Júdás fölött, és véget vet a történelemhamisításnak; azt mondja: ne hazudjátok megfeszítettségem miatti bűntudatotokban, hogy mégis megváltottalak benneteket — a megváltás elmarad, akárcsak a feltámadás, csak az én húsom és csontom töretett meg tiérettetek, de hiába. Megváltás örök ellenforradalmárai, ti kicsinyesek és önzők, ti szabotáltátok el az üdvözülést. Hogy én is hibás voltam? A Megváltó bennem nem volt hibás; csak az ember volt talán hibás bennem; de hát kis emberi hibái miatt megbukhat a Megváltó? Megbukhat azért, mert emberként nem rendelkezett a megváltáshoz szükséges könyörtelenséggel? Ezért nem adatok nekem még ecetet sem — de a két latornak Allami díjat...

Ha van igazság a földön, a Diri története mégsem itt érne véget. Boldogan olvasnám a következő regényt, amelyből kiderülhetne, hogy élete újabb szakaszában akad valaki, akadnak valakik, akik nem felejtették el alapvető, tiszta derekasságát, éles esztét, erkölcsi érzékenységét, közösségiszolgáló szerelmét, és nem nyugszanak, míg sértő mellőzöttségéből, bűnös félreállítottságából, „kicsi posztjából“ ismét föl nem kerül az élre, hogy visszamenőleg is bizonyítsa teljes, megváltói igazát; és akkor majd kiderül, hogy még az ellene felhozott látszatok is csaltak: a regényben, az újban, még világosabb, hogy nyoma sincs a beszűkítő, elfogult szereposztásnak, hanem a minden értéket összefogó, a közösség minden tehetségét szellemi népfrontba foglaló stratégia embere ő; pletyka, intrika, személyes megbánottság nem befolyásolja; nem szolgálalkúekre, hanem férfias, nyílt szövetségesekre van szüksége; semmi hajlama személyiségének kultuszára, vélt vetélytársak háttérbe szorítására, jópofáskodásba csomagolt sértegetésre, dzsentroid vállvergetősdiere; Don Quijote tisztasága megmaradt, de Rosinante helyébe táltos paripát szerzett, s nem borostömlőkkel és szelmalmokkal hadakozik, hanem kollektív magányunkkal, elárultatásunkkal, megosztottságunkkal, közös fájdalomainkkal...

Bodor Pál

Változatok az iróniára

Balla Zsófia: PaterNoster

Az úgynevezett józan ész nem arra való, hogy a világban eligazítson. Ez: a külvilág ártalmait ellen az öntudatra kérgesedő védőöltözék, seben a heg. Úgy védelmez, hogy ugyanakkor akadályoz a finom érzékelésben.

A költő levetkőzi ezt a bűváruháat, ha mélyre megy. Sebei árán születik meg a vers, ez az eleven páternosztter, amelyen, íme, magunk is a lét és tudat felszíne alá bukhatunk.

Az olvasó a megszokott rend után fuldokol, de az élményüledékek rétegei között nincs hierarchia: a tényszerű és az irreális, a személyes és a közérdekű szeszélyesen rakódik egymásra. Mint földrengés után, úgy vegyülnek a különböző rétegek töredékei. Egy biztos csupán: e töredékek egy lehetséges létösszegezésükellékei. De a tudat alatt torlódó heterogén halmazokból csupán az Egész *lehetősége* sejlik föl egy látomásossá ajzott pillanatban.

Pedig mi lenne méltóbb például egy megidézett filozófus (Bretter) emlékéhez, mint egyfajta létösszegezés? Babits *Egy filozófus halálára* című verse jut eszembe, amelyben a formátlan élmény, a fájdalom — a megidézett szelleméhez híven — az esetlegesből nembeli lényegünkhöz emelő, megformált eszme lesz.

Persze, itt a filozófus válságát is jelzi a vers: „az alapkategóriák szétesnek — ezt mondta Molnár Gusztinak.“ Vajon „a vad, formátlan tények“ mai „sodra“ (Babits) indokolja, hogy, akárcsak a filozófia, a vers is a szétesés beismerése? Hogy teljesen megszűnt a forma hatalma a fájdalom fölött? A gyász itt Gazsiban, Gusztiban, Gézában, benned vagy bennem ölt testet, és nem a gyász eszméjét személyek fölött is sugárzó formában. Tehát az esetlegességek hordaléka alól a versben sincs mód fölszabadulni?

Pedig mi más a létösszegezés, mint az esetlegességeinkből absztrahált lényeg fölmutatása? Lehet, hogy a hosszú vers mindent átfogni kívánó extenzív jellege kizárja ezt a lehetőséget. Csak részenként tudja úgy marokra fogni az egyedi

tényeket, hogy a lényeg eleven testévé gyúrja őket. S ez többnyire nem a tudattalanból feltörő látomás, hanem az öntudat fényében izzó látvány pillanatában sikerül.

Megdöbönt néha egy tárgyszerű, éles kép, józsefattilás szomorú leltár egy térről, amelyet felismerve csak így fohászkozhatunk: „ó, lélek, ez a hazám!“ Látszólag véletlenszerű figurák népesítik be, vinilintáskás kofák, aszfaltarcú parasztok, Múzeum-bácsik, szakadt muszlinkendős lányok, munkásszállás-lakók, összeszorított szájú Dolgozó Nők és így tovább, ismerős-idegen tömeg, de felemásságuk így együtt törvénytörésnek látszik, és vigasztalanul hiteles. Utazás közben meghozzódik rólunk a mindennapi bamba önbizalom, és kénytelenek vagyunk letekiníteni saját felemásságunk képmását is „az 1979-es Létezési Találkozó“ résztvevői között: „Tekintetes karok, kezek. / Följebb kezes tekintetek, / Többszínnyomású és komoly / a perspektivikus mosoly. // Itt vagyunk, eme képen, itt. / Mindnyájasan. Csak úgy feszít / mindenki, mint a drót, melyet / nyakból tartunk a kép felett;“. A felkeléstől a lefekvésig úgy-ahogy élni segítő értékeket is megkérdőjelezi ez a fintor, megingat áldásos tévhitünkben, miszerint létünk hiteles, és okunk van mosolyogni, igen, ez a költő dolga, hogy felébressze, amit úgy hívunk, kétély és lelkiismeret. Kívül van-e vagy belül a magyarázat arra a felemásságra, aminek neve „létüres“ tér? A válasz bizonytalan, csak egy bizonyosság van: mindenképpen miénk a felelősség. Ezért nem a szánalom, hanem a vád hangsúlyára vagyunk érzékenyebbek a költő kétértelmű kérdésében: „Mivégre szálldosunk, miért kerengünk? / — kérdezheted —, és mért pont épp ezek / fölött, kik egy-formába zártak? / Nézzük, ahogy egy emberöltőt / öntudatlan átagonizálnak?“ Vajon szánalomra méltó-e az, aki a választásról önként lemondva, saját hibájából lesz az erőszak tárgyává?

Az áldozat felelősségéről is szó lehet tehát ebben a modern áldozat-balladában: „És jön, jön, a Főtér, a templom felé közeleg / a kaszárnya-építő, acél-darusereg, / előtte pusztlulás, nyomában ingatag, / tömött hasáblakások, befalazott hadak, / emberek mészbe szórva — / akkor is megépülnek a betonkártyavarák, / ha nem lesz aki / lássa, mert mindenki Bent, a Falban leszen.“ Hogyan lehetséges ez? Mi a tétje ennek az önkéntes beépülésnek? Az áldozat értékét ugyanis a cél és a cél tudata fedezi: Kőműves Kelemenék választhattak, mert tudták, miért történik az áldozat, és ebből fakad sorsuk tragikumuma. De oktalan áldozat szolgálatkész tárgya lenni csak szánalmas, és korántsem felemelő. Ezért indokolt a költő fohászzkodása: „A szívet ne forgassa félelem / méltatlan halál miatt...“

Ezek a kérdések valóban egy létösszegezés lehetséges kérdései. A nagy igényű költemény azonban még a szintézist megelőző válság lenyomata: érezzük azt az óriási erőfeszítést, amellyel a szubjektum a különböző viszonyait megrendítő élmények közös nevezőjét kutatja, elragad egy-egy látomásos kép, el a keserű ironia, de mindez nem áll egybe egésszé, inkább recitatívóval összefűzött, különálló versek sorozata.

Györffi Kálmán: A nagy kórház

Fordított eposzok világa ez: hősietlen, sőt tehetetlen, már-már emberalatti lét. A kéretlenül kapott élet véletlenszerűsége nem nemesül itt célszerűvé, célok és remények híján tagolatlan marad, mint a nyöszörgés, amellyel a pusztá életosztón araszolgat fájdalomtól fájdalomig. Meghosszabbított exitus, amelyhez képest egyetlen választási lehetőség: az átmenetet egy rövid ugrással pillanattá zsugorítani.

Csakhogy, bármilyen hihetetlen, ebben a csonka, egydimenziós létezésben is megkísérti az embert az öröm, amelyre kromoszómáktól függetlenül egyenlőképpen születünk, és a megváltó ugrást halogatva inkább e kétes pillanatok mankóin biceg tovább. Pedig a test örömeinél alig kínálnak többet a megvesztegető perctörédek. Hát nem megalázó elfogadni a morzsákat az elérhetetlen teljesség helyett? Az ablaknyi kék eget, amelyen reggeltől estig egyetlen madár repül keresztül, egy simogatást vagy az alkohol okozta mámort?

A kiszolgáltatottságnak hány fokozatán túl nevezhető még emberinek a lét? Györffi narrátora a létküszöbről tudósít, amelynek neve itt kórház, s rendkívül pontos, olykor naturalisztikus tárgyiassága folytan valóságos kórházként is elképzelhető, de több ennél: a tehetetlenség és megalázottság szimbóluma. Félelmetesen szabatosak a nyomorékság lassított felvételei, figyeljük csak, mintha egy

automata filmfelvevő szenvtelensége rögzítené: „Most pedig a felállás következik. A bal kéz rámarkol az ágy támlájára, jobb kezével pedig bal hóna alá csípteti a mankót. Aztán jobb kézzel ragadja meg az ágy szélét, a matrac alatt, a hideg vasba kapaszkodik, bal kezével helyezi jobb hóna alá a mankót. A fenéke, két lapos deszkadarab, lassan, szinte észrevehetetlenül csúszik lefelé az ágyról, a lábával már elérte a padlót, egyik erre, a másik arra lötytyen meg, mintha meztelen lábfejét a pizsama szárához varrták volna.“ Elvárnánk, hogy egy ilyen látvány leírása részvétre indítson, hogy kiváltsa belőlünk lényünk legnemesebbnek vélt érzéseit, hogy egy pillanatra jobbaknak tűnjünk magunk előtt, mint amilyenek vagyunk. De ezzel ugyanakkor el is távolítana ettől a világtól, feloldaná vele a látvány kényelmetlenségét. Nem ezt teszi. Ha van érzelem, amelyet írása kihív, akkor az inkább a lázadásé, amelyet úgy osztunk meg nyomorékjaival, mintha sorstársaik lennének, s amellyel megszünteti az egészségesek önelégültségének maradék árnyalatát is: „Azt mondja Samu (az ádámcsutkája akkorát kattan közben, mintha ajtót nyitnának fel, mert Samun már semmi sem mozog, csak az ádámcsutkája, meg a hangszalagjai, meg a nyelve, és ez éppen elég ahhoz, hogy beszélni tudjon, ez éppen elég ahhoz, hogy ember legyen, mert nyilván az agya is mozog, nyilván egyetlen sejt sem tudott lebénulni az agyvelejében, ami ahhoz szükséges, hogy ilyen hatalmas, ilyen rettenetes marhaságokat mondjon, ami hosszú időre elveszi az ember kedvét mindentől, és egyszerűen kiszáritja velük az ember agyát): a boldogságot nem nekünk találták ki.“

Mi is elég ahhoz, hogy emberek legyünk? Ebből a kérdésből ébred a kétely, a kétely pedig a lázadás gyökere. Nem lehet megkülönböztetni azzal, hogy az emberiség a pusztá öntudattal kezdődik és végződik. Ha az öntudat hatalma csak a helyzet felméréséig terjedhet, és nem tovább, akkor nem kincs, hanem teher. Mert a tehetetlenség, legyen az bármilyen — fizikai vagy erkölcsi — természetű, nem fér össze az öntudattal. Ennek az összeférhetetlenségnek a nyers, fölényes, fekete humort sem megvető ábrázolásával Györffi azok ellen az adottságok ellen fordít, amelyek e kettőt mégis békés egymás mellett élésre kényszerítik.

Egy ilyen adottság kiszolgáltatottjai a kórterem lakói, a nevesek és a névtelenek, akiknek szószólója az első személyű narrátor. Tekintetének fókuszában hol *te* állsz, hol *ő*, két másik névtelen, akiknek tehetetlenségéről éppoly kegyetlen kórképet állít fel, mint a magáéről, s lassan az olvasó is ott találja magát e három személy közös nevezője alatt, a *mi* körünkben. Mert, ugye, hazudtak nekem, nekéd is hazudtak, *őt* is becsapták, de én is hallgatok, *te* is hallgatsz, és *ő* is hallgat, vagy kínomban röhögök magamon, röhögsz *te* is, és *ő* is röhög. „Én is nézem, *te* is nézed, ahogy *ő* végigkűszködik a folyosón, és halunk meg a röhögéstől, pedig az embernek sírni lenne kedve, így megy előttünk az ember, mert *ő* ember, ugye, mint ahogy én is ember vagyok, *te* is ember vagy, mint ahogy Samu is ember és Lapohos is ember, mert az agyunkban ott van a szürke...“

A többes számú vagy általános alany („az ember“) nem pusztán grammatikai összege itt az *én*, *te*, *ő*-nek, hanem maga a sorsközösség, amelyben a személyek egymással fölcserélhetőkké válnak, mint ahogy e kisregényben is az *én* olykor áttűnik második személybe, vagy az *ő* szerepét éli természetesen. A szolidaritás ígeragozása ez, a szolidaritásé a tehetetlenségben és a bűntudatban, hogy ezt elviseljük.

Vigasztalanul rúg ez a sorskép, mégis visszariaszt a szabadulás egyetlen útja, az ablakon túli két emeletnyi mélység. Marad tehát az öntudat és:

„Egy darab, négyszögletes metszet az égből.

Kék végtelen.

Megszámoltad: reggeltől estig egy madár repült keresztül rajta. Egyetlen madár.“

Kenéz Ferenc: Légvilág

Olyan emberi helyzeteket élünk, amelyekből egy-egy pillanatra csak az irónia tud fölemelni. Egy ilyen helyzet tartósságának, meg talán a személyes fogékonyságnak is a következménye, hogy olvasmányaimtól egyre inkább az iróniát igénylem. És nem a hidegen lefegyverzőt, fölényesen mosolygót, hanem a tehetetlenség fölötti ségyen, elkeseredés csiholóját, amelyet az esztétika tragikusnak nevez.

A tragikus irónia, ha — természetéhez híven — válságainkból nem mutat is kiutat, de rádöbbent teljes mélységükre. Keserű pirulái segítenek abban, hogy a meghasonlott értelem és lélek néha önmagára eszméljen, hogy a tehetetlenség ne váljék természetünké, meg ne szokjuk. A bensővé vált tehetetlenség bűn

lenne; az irónia révén marad meg annak, ami: elviselt kényszerűségnek. Ez a vonzódás tehát nemcsak az esztétikai ízlésnek, hanem a homo moralis önvédelmi ösztönének függvénye is.

Kenéz Ferenc verse: tragiko-ironikus lírai parabola. Szentségtörő kegyetlenséggel fordítja át ellentétébe egy számunkra hagyományosan pozitív tartalmú jelkép, a páva, értékét. Kinek ne juttatná eszébe ez az embléma például Ady híres jóvendölését? „Fölszállott a páva a vármegye-házra, / Sok szegény legénynek szabadulására.» // Kényes, büszke pávák, Nap-szédítő tollak, / Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.“ Csakhogy a Kenéz iróniája most arra kényszerít, hogy felülvizsgáljuk e fennkölt sorokhoz tapadó érzelmeinket is. Vajon a páva-jelképhez sűrített utópia forrása nem valamiféle tehetetlenség? Mert kinek van szüksége a hiányzó értékek eszményítő szimbólumára, például a pávára, ha nem annak, aki képtelen cselekedni?

Es mit kezdünk ezzel a... madárral, ha „eljön értünk“? Ez a *Légyvilág* ironikus vershelyzete. Eme esztétikai minőség megjelenésének sajátos ambivalenciájához tartozik az indítás csalóka áhítata: „Alálegbegye, hatalmas hóban / megérkezik fölénk a páva...“ És e madárra ruházott szemfényvesztő fenség később is megjelenik — „Míg csak lassúdon meg nem áll, / mozgásba dermedve, árva, / kéklő csillagfényt zihálva / égitestként a páva“ — azért, hogy annál mélyebb legyen e minőségnek és ellenpontjának, az alantásnak, a kisszerűnek az összeférfetlensége. Mert a pávát övező áhítatot látszattá fokozza le egy megdőbent tény: a miértünk valónak képzelt eszmény közönyös tárgyyszerűsége, sivár immannenciája: „Röpül a páva szenttelen, / némán ülünk a szívkamrában, / nyomjuk a dermett billentyűket, / le-föl száll, száll a páva.“ Nos, ez elég lehetne arra, hogy föladjunk minden illúziót. De a főlénys kijózanodás így megszerezhető elégtétele helyett a vers a végsőkig fokozza kétségbeesett önáltatásaink fölötti szégyenünk kínját: „Már csupa vér, lucscok vagyunk / bensejében a pávának, / lágy kamrából arany tatba, / szárnyzinórtól kék garatba, / madárszemet nyitogatni, / szellőztetni, padkát mosni, // csupa vér és lucscok vagyunk, / bensejében a pávának...“

Ez: az eszmény tartalmatlanságának felismerésében és elhallgatásában cinkos beavatottak tragikus, de kétségtelenül megérdemelt sorsa. Azoké, akik így hamiskodnak: „Majd megjavítjuk a madár testét / kis található ezzel, azzal, / úrtapasszal, légzsinórral, / meglebbentjük lepkezajjal...“ A költő iróniája megvonja tőlük, tőlünk a részvét balzsamát. Íme, az üres szimbólumok jó karban tartásának az ára!

Nehéz lenne eldönteni, s a vers nyitva is hagyja a kérdést, hogy a hasznos beavatatlanok léte méltatlanabb-e ennél a sorsnál? Az eszmény tartalma ugyanis nem mindenki érdekelt, a fontos az, hogy részesedjenek vállalásának vélt előnyeiből („S vannak, akik nagy titokban, / befizettek inkognitóban, / egy-egy kis könnyű repülésre...“). Ezt a magatartást ironizálják a *Légyvilág* legkiélezettebben groteszk képei, a szabadság, szépség, méltóság gyönyörű szimbólumát profanizáló kérdések: „»Lenne egy kis páva-sonka?« / »Hát egy kis páva-szalonna?« / »Ó, hiszen az páva-mája!« / »Hát a páva-melnye hol van?«“ Az alantasságnak erről a fokáról sem tűnik azonban magasabb rendűnek a látszat fenntartásával oly áldozatosan birkózók magatartása.

E vers tehát: könyörtelen ítélet. Ha tömörebb, formásabb lenne, talán még hatásosabban csattanna. De lehet-e kecses vagy egyáltalán feszes az a vers, amelynek a szétesés élménye a tárgya? Ezt sugallja a versbe illesztett fotóanyag is. Tud-e pávaszerűen lépkedni egy liba? Nyújthatja-e a költő a forma vigaszát ott, ahol a forma látszatszerűsége lepeződik le? Van-e még létjogosultsága az irodalmári finnyásságnak, miután ez az ítélet nem hagyott érintetlenül? Egy-két üresjáratot, közhelyet, persze, azért mégis kihagyatnánk a szerzővel (ilyen például „a vágyak leltári száma“). Talán még meggyőzőbb lenne így az a lehetőség, amelyet e vers a líra mai válságának egyik kiútjaként fölmutat.

Ez a kiút pedig egy nem tipikusan a lírára jellemző esztétikai minőség, az irónia bátrabb kiaknázásának útja. A való égi másának megalkotását már úgysem várhatjuk el a költészettől. Nos, az effajta vers nem az égi, hanem a pokoli mását tárja fel annak, amibe oly szépen beleszokik az ember: a mindennapoknak. A fonákjáról figyelmeztet emberi mivoltunkra, azért, hogy le ne mondjunk róla. Kényelmetlen az ilyen, hónapok múltán sem lehet tőle megszabadulni.

(Az itt elemzett három mű megjelenési adata: *Második személy*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980. — *Igaz Szó*, 1981. 6. — *Igaz Szó*, 1980. 12.)

Cs. Gyimesi Éva

Monográfia Ziffer Sándorról

A nagybányai művésztelep indulásáról, első két évtizedéről szinte mindent megírtak már, amit csak tudni lehet róla, viszont a hősi korszak után következő átalakulás időszakából — holott már az is történelemmé vált — csak napjainkban kezdenek megjelenni egyes tanulmányok, illetve a *Kriterion kismonográfiák* sorozatában az ide tartozó művészek életrajzának-életművének ismertetése.

Borghida István Ziffer Sándor-monográfiája* saját gyermekkori emlékeiből indul ki. A bevezetőben leszögezi, miszerint kamaszos képzetét a lendületes művek mozgatták meg, főként Ziffer Sándor munkái. „Az ő festői ereje elemi erővel hatott rám, s ez a hatás máig sem szűnt meg” — írja, hozzátéve a továbbiakban, hogy a művészettörténet vizsgálódásai csak megerősítették és fokozták benne a mester iránti tiszteletet.

A könyv nemcsak a művész életének folyását és műveit írja le, „a lehető legeseménytelenebb, puritán életet” és ennek értelmét, a gazdag és színes életművet, hanem úgy tér ki gyökerekre, hatásokra, hogy a lehető legpontosabban összegezett háttérrel vázol mögéje, párhuzamba állítja az európai és hazai művészet történéseivel, elsősorban a kialakulás éveiben, a Nagybányán való végleges megállapodás előtt. Nem hagyja ki a körképből az első világháború előtti hazai társadalmi és politikai helyzet rövid jellemzését sem.

A könyv értékét emeli a gazdag és részletes dokumentáció, kivül a művészről közvetlenül kapott bő információs anyag, megerősítve kortársak hiteles közlésével, elsősorban hajdani tanítványai, Balázs Péter és Incze János szoban-frásban nyilvánított véleményével.

Mindezekből félreérthetetlenül kiviláglik, hogy Ziffert mi emelte nagybányai kortársai fölé, és mi biztosította művészi továbbhaladását csakúgy, mint pedagógusi munkájának színvonalát: nagy szakmai műveltsége, elméleti tudása, melyet következetesen fejlesztett mindvégig, s robbanékony, feszült érzelmvilággal társult logikája. Hangsúlyozza a könyv az állandó belső harcot, amely a festő érzelmvilágának és józan gondolkodásának ütközéséből eredt, s hogy ez a harc azért is hevesebb volt, mert paranoid alkata és testi fogyatékosága okozta gátlásai eléggé kirekesztették a társadalmi életből. Ez hát a

magyarázata a külső eseményekben szerény, művészi élményekben viszont annál gazdagabb életnek. Igaz, nyújtott Ziffernek a sors szerencsés találkozásokat (ezért adja a szerző oly részletes keresztmetszetét a párizsi művészvilágnak Ziffer Párizsba érkezésének időpontjában, ezért boncolgatja Hollósy gyökereit és pedagógiai módszerváltozását Ziffer beiratkozása idején), de ugyanígy igaz: Ziffer is meg tudta válogatni, kinek az útmutatása nyomán induljon el.

A festmények alapos ismeretéről, beleélésről tanúskodnak a képelemzések. Borghida a húszas és a harmincas évek stílusának közös jegyeit is taglalja, kimutatja, hogy a húszas években az expresszionista jegyek az erősebbek, a harmincas években pedig a kubizmus intellektuális rendje; kimutatja továbbá a klasszikus alap fékező hatását; ez visszatartja a teljes absztrakciótól: még a sík és tér viszonyában is mindig a térformák győznek. Példák sorozatán bizonyítja, miként épít a festő a látványból — torzítás nélkül — egy autonóm világot a vásznon, tömör, nagyvonalú, monumentális világot, s hogyan tartja egységben és összhangban színeinek erőteljes, drámaian feszített ritmusát.

Az *Utolsó évek (1940–1962)* című fejezetben megírja ugyan, hogy milyen mellőzésekben volt része a festőnek, hogy fölüeny tudása ellenére egyenlőtlené válik műveinek színvonala, de, sajnos, itt már nem ad olyan összefüggő és részletes társadalmi-politikai háttérrel az egyéni sorsfordulatoknak és az alkotásnak, pedig bő két évtizedről van szó. Talán túl közel van még hozzánk időben, és úgy érezte Borghida István, hogy a kortársaknak ír, akik vele együtt átélték ezt az időszakot? Pedig a könyvet, bár elégtelen példányszámban jelent meg, remélhetőleg a következő nemzedék is olvassa majd.

Az összefoglaló, befejező részben viszont, amelyben Ziffer festői stílusát sommázza, még közelebb hozza őt az olvasóhoz azzal a megállapítással, hogy önként választott városra, ahol több mint fél századot dolgozott át, nagyobb élményt nyújtott neki, mint bármelyik európai főváros, melyben valaha is járt, dolgozott, kiállított. Ennek következtében akkor is Nagybányának a hangulatát tükrözi a kép, amikor nem városrészletet fest, tehát egész életművében Nagybányának művészileg átfogalmazott, átlényegített arculatát hagyta reánk.

* Borghida István: Ziffer Sándor. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

Egy néprajztudós életművének tanulságai

Tárkány Szűcs Ernő kötete* — mint a fülszövegben olvashatjuk — „egyedülálló anyagot nyújt át az olvasónak a néprajz és a jogtudományok határterületéről. Mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban úttörő vállalkozás.“

A jogi népszokások át- meg átszövik a paraszti egyéni és közösségi lét minden körét. Ha átlapozzuk a közel ezeroldalas művet, nemcsak az írott és íratlan törvények szabályozta múltbeli paraszti lét rendje tárul fel előttünk, hanem az egyén és a közösség viszonya is az emberi lét minden mozzanatában: az egyén lehetőségei és korlátai; a házasság, párválasztás, a család és a rokonság bonyolult és sokszínű viszonylatai; a tulajdon szerepe és az ezzel kapcsolatos kérdések — a paraszti társadalom összefüggéseibe és egymásrahatásába ágyazva. A kötet a paraszti lét olyan modelljét adja, amelynél fogva a néprajzkutató, bármilyen kérdéssel foglalkozna, alapvető forrásanyagot kap benne.

Tárkány Szűcs Ernő közel negyvenéves kutatómunkájának szintézise a kötet hatalmas összehasonlító anyaga. Saját kutatási anyaga mellé a szerző bevonta vizsgálatába a szóban forgó jelenségekkel kapcsolatos nemzetközi eredményeket. (Nem érdektelen megjegyeznünk róla, hogy egykor részt vett a bálványosváraljai kutatásban is.) Mint erre maga utal, ismeri a magyar kutatások mellett a román H. H. Stahl és R. Vulcănescu, továbbá a szovjet, német, finn, szerb és más szerzők idevágó munkáit. A kötet tehát a magyar és a nemzetközi tudományosság alapjain nyugodt összegezés.

Milyen tanulságokat kínál e könyv a hazai néprajzkutatás és más tudományok számára, amelyek a népi valóság vizsgálatát tűzték ki céljukul? Néprajzkutatásunk statikus szemléletével ellentétben Tárkány Szűcs Ernő a példák impozáns tömegével bizonyítja, hogy a népi kultúra és jelenségei nem nélkülözhetik a történelmi előzményeket. Ezért saját és mások gyűjtése mellett a jelenségek vizsgálatához évszázadokra visszamenőleg felhasználja a levéltári és történelmi adatokat. Ugyancsak segítségül hívja a falusi parasztszaladók birtokában lévő régi szerződéseket, végrendeleteket, egyéb okiratokat. Ez az eljárás is bizonyítja, hogy a népi kultúra megértéséhez nélkülözhetetlen a múltbeli állapotok, a jelenségek időbeni alaku-

lásának ismerete; ez hozzásegít a mozgástörvények földerítéséhez, amelyek a népi valóságot meghatározták, alakították. Nem érthetjük meg például a népi erkölcs alakulását, ha nem tanulmányozzuk azokat a történelmi, gazdasági, kulturális hatásokat, amelyek kialakították.

A hazai magyar néprajzkutatásból éppen ez a diakronikus szemlélet, a történelmi távlat hiányzik. Márpedig kockázatos dolog csupán az emlékezésre bízni a jelenségek alakulásának kibogozását. Hogyan érthető meg például a paraszti erkölcsi szigor mechanizmusát és annak eredetét azok nélkül a történelmi adatok nélkül, amelyek feltárják az egyházi és világi hatóságok működését, de azokat a gazdasági körülményeket is, melyek e szigor szükségessé tették? A parasztság lelki, szellemi, erkölcsi életének alakulása csakis e tényezők hosszú időbeli hatása eredményeként fogható fel és érthető meg minden vonatkozásban. Természetesen a mondtak a népi valóság minden más területére is érvényesek. A könyv koncepciója szerint a jogi szokások mindenütt jelen vannak, és valamennyi jelenséget meghatározzák: az élet fordulói éppúgy, mint az adás-vevés, a viszálykodást, a kölcsönös megsegítést, az öröklést, a születést és a házasságot, a halált.

E könyv meggyőz arról is, hogy nem lehet általában „népi kultúráról“ beszélni, hiszen minden jelenségnek olyan szélsőséges változatai lehetségesek, és ezek között annyi a fokozat, hogy rájövünk: csak egyes közösségek kultúrájáról, a paraszti valóság ilyen vagy olyan típusairól beszélhetünk. Egyes kérdésekben ugyanis, legyen az a család, a rokonsági rendszerek, a halál, a nevelés dolga, a könyv a jelenségek számtalan változatát tárja fel aszerint, hogy milyen történelmi, gazdasági, társadalmi tényezők alakították ki azokat. Ez a tény is bizonyítja a népi valóság szinkron, összehasonlító vizsgálatának elengedhetetlen szükségességét.

A teljességigénynek köszönhetően a kötet a népi élet olyan benső, elhanyagolt területeiről is tudósít, mégpedig káprázatosan gazdag adattárral, amelyek a szakember számára is az újdonság erejével hatnak, s egyben figyelmeztet: sok fontos jelenség mellett haladtunk el anélkül, hogy észrevettük volna. (A szerző arra is talált például adatokat, hogy az eddig csak természeti népeknél föllelt „szexuális vendégbarátság“ nálunk is előfordult, még századunkban is.

* Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1981.

Kiemelkedően fontos Tárkány Szűcs Ernő módszerében az, hogy a népi jogszokások vizsgálata kapcsán mindenütt a paraszti értékrendet, világlátást kutatja, amely az egyes jelenségeket megmagyarázza, tehát azt a szellemi hátteret, amely a jogszokások létrejötté mögött áll. Ebben az igyekezetében gyakran folyamodik olyan vizsgálatokhoz, amelyek a szociológia, szociálpszichológia tárgyai is. Boncolja például azt a bonyolult mechanizmust, amely az egyének a közösségbe való belenövését szabályozza. A közvélemény „szűrő, értékelő, ellenőrző funkcióját”, az egyén „jelzéseit” és reagálását számos konkrét példán mutatja be. Természetesen csakis ez a komplex vizsgálati módszer, ez az interdiszciplináris kitekintés teszi lehetővé, hogy olyan bonyolult törvényszerűségeket vizsgáljon, mint a paraszti értékrend működése vagy torzulása. Művében Tárkány Szűcs Ernő kimutatja töb-

bek közt azt is, hogy mikor a közvélemény elveszíti működőképességét, megszűnik mértéktartásra kényszerítő ereje, s zavarodottá válik. Ez a folyamat a múlt század derekán kezdett mutatkozni, s úgy következett be, hogy „nem maga a közvélemény került válságba, hanem a falu hagyományos gazdasági és társadalmi berendezkedésében indult meg a bomlás, és ezek különböző kihatásai eltérő módon és mértékben jelentkeztek, így többek között a közvélemény működésében is”.

A kötet fényesen bizonyítja az interdiszciplináris vizsgálatok rendkívüli jelentőségét az újítás és a hagyományozás kérdéseinek vizsgálatában — például a népművészetet illetően.

Az impozáns mű Tárkány Szűcs Ernő életművének legfőbb eredménye, a néprajz és minden vele határos szaktudomány számára pedig nélkülözhetetlen útmutató.

Nagy Olga

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ A SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

Megfigyelhető, hogy az empirikus társadalomkutatás a korunkban egyre nagyobb szerephez jutó tömegkommunikáció hatáskörét próbálja megragadni. Arra keres választ, hogyan lehetne ezt a hatást a társadalom szolgálatába állítani. Nyilvánvaló, hogy egy bonyolult rendszer elemzéséről, tanulmányozásáról van szó, a rendszer működése, fejlődése pedig az egyes részrendszerek (alrendszerek) működésével, fejlődésével, tökéletesedésével, specializálódásával függ össze. Az egyes alrendszerek, még a látszólag különálló, egymástól elszigetelt struktúrák közt is kölcsönös összefüggés van. A fejlődésben az egymást kiegészítés elve a meghatározó.

A kötet szerzői — a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, az MTA Szociológiai Kutatóközpont, a SZUTA Társadalmi-Gazdasági Problémák Intézete, a SZUTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatói — közül a legtöbben és a legtöbbet a két legelterjedtebb tömegkommunikációs eszköz, a mozi és a tévé szerepét, egymáshoz való viszonyát, illetve e viszony társadalmi vetületeit vizsgálják. Huszonegy tanulmányból hat foglalkozik részletesen a tévé és a mozi viszonyával (R. D. Kopülova, N. Sz. Manszurov, Tomka Miklós, N. V. Csaszova, Hunyady György—Pörzse Katalin, Barcy Magdolna—Semjén Anita munkái).

Mindannyian abból indulnak ki, hogy korunk társadalmában széles körben elterjedtek azok a nézetek, melyek szerint a mozi és a televízió szemben állnak egymással: a televízió fejlődése elkerülhetetlenül a mozi válságához vezet. A kutatásból levonható következtetés: a televízió átalakította a mozikközönség fogalmát, s nem csökkentette, hanem növelte a „világfilmszínház” méreteit; mintha a sokszorosítási eljárások révén kialakult volna egy falak nélküli, „általános képgaléria” — ez Kopülova hasonlata, aki az audiovizuális kommunikáció fejlődésének tendenciáit és távlatait vizsgálja.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a mozi és a tévé kiegészítik egymást. Az előbbi egy szűkebb körű, speciális közönséghez szól, míg a televíziós adások általában nagy tömeghez, egy egész országhoz. Az elméleti rendszerszerűségek figyelembevételére a gyakorlat szintjén a tömegkommunikáció helyes irányításához

vezet, vagyis a tömegekre gyakorolt megfelelő, kívánt hatás kialakításához. A szocialista állam érdekeit szolgáló, különböző rendeltetésű és tartalmú információk gyűjtési, feldolgozási és továbbítási technikája igen gyorsan fejlődik, s ez műszakilag is kedvező feltételeket teremt a társadalom tagjai tudatának és világnézetének irányításához. „Az ideológiai intézmények között így egyre dominánsabbá válnak azok az intézmények, melyek tevékenysége az osztálytársadalmi méretű információterjesztési technikák alkalmazásán alapul” — olvashatjuk az előszóban.

A kötet szerzői éppen azt vizsgálják, hogy a különböző tömegkommunikációs, illetve ideológiai hatóeszközök miképp működnek a szovjet és a magyar társadalomban, mennyiben töltik be társadalmi szerepüket. Az elemzés során rávilágítanak arra, hogy a szocialista tömegkommunikációt információs-propaganda-agi-tációs-oktató funkciója határozza meg.

A tanulmányok egy része széles tárgykört fog át (Szeceško Tamás: *Megjegyzések a tömegkommunikációs hatékonyság fogalmához*, V. Sz. Korobejnyikov: *A közvélemény és a tömegkommunikációs eszközök a szocializmusban*, R. D. Kopulova: *Az audiovizuális kommunikáció fejlődésének tendenciái és távlatai*), a többi egy-egy részterületre vagy egyetlen kérdésre szorítkozik (Szekfű András: *A mozi új helye a szocialista társadalom kommunikációs szerkezetében*, N. V. Csaszova: *A tévévezettség mutatók összehasonlíthatóságának módszertani problémáiról az időmérleg-kutatásokban*, Bácskai Erika: *Kommunikációs szegregáció egy vidéki városban*). Mindkét tanulmánytípusra jellemző a kutató szellem és a korszerű tudományos igény érvényesítése. (Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.)

I. E.

VASILE IGNA: STAREA DE URGENȚĂ

A költészet „sürgősségi állapot”, jelzi a kötet címe; a költő olyan ember, akinek halaszthatatlan mondanivalója van azokról is, azoknak is, akik talán nem tudják, hogy még mindig nagyon fontos, még mindig nem késő verset írni és — olvasni. A kertészről, akiről nem tudni, megéri-e, hogy kikeljen, amit elvett, mert ime, kapált, gyomlált, öntözött, s a termés késik; annak az elvácsott cipőjű gyermeknek a magányáról, aki mintha őszülne záporozó napok sójától; az utcán zizegő újságpapírról, és még nagyon sok mindenről, amitől a vers nem szabad vers lesz, hanem szabad költemény, elárasztja az utcát, tisztára mossa az aszfaltot, klorofilldús közeget teremt maga körül (*Ploaie de primăvară*). A költő egyike e századvég megszállott gombásainak: az erdőben „liberális gombákat” keres, kalapjuk alá bújik, s onnan lesi, mi marad egy letűnő világból, onnan hallgatja, milyen hangok szűrődnek át a morajló világ zajain (*Cules de ciuperci*). Lakótelepi ciklusát — *Cartier I (Copacii. In grațiile...)*, *Cartier II (Bastonul alb al orbului)*, *Cartier III (Teama. Trecătorii privesc)*, *Cartier IV (În spatele chioșcului)*, *Cartier V (Seară clandestină)*, *Cartier VI (Fotografii la minut)*, *Cartier VII (La poarta omului mort)* — felváltva kell olvasni hat variációjával egy állattani témára: ugyanaz az ökológiai aggodalom az emberért, „a kisemberért, akinek már évmilliók óta kevés hely jut”, ugyanaz a fegyelmezett humanizmus, amely kerüli — s zajártalomként szenved el — a harsány szavak abszolutizmusát, szelíd és bölcs türelem, amely nem áll ellen a rossznak, de nem is egyezik ki vele. Vérmérséklet ez vagy életfilozófia? Ráérnénk eldönteni — a versolvasás nem való türelmetlen embereknek —, ha nem volna „sürgősségi állapot” a költőben és a költő körül. Dönteni kell. Az olvasónak könnyebb: Vasile Igna vérbeli költő, a lelkiismeret terheit cipeli mások helyett is, költői nyelve finomságai áthatnak, mint egy nagyon bensőséges emberi kapcsolat. Ezt a verskötetet olvasója újra meg újra előveszi, izlelgeti, önkínzón élvezi minden agresszivitástól mentes kegyetlenségét. Kisajátítja ezeket a verseket, kisajátítják ezek a versek. A költő, szerencsére, nem kisajátítható. (*Cartea Românească. Buc., 1981.*)

Sz. J.

RÓZSA ANDRÁS: FOCIOLOGIA

Sportszociológiai tanulmányok, riportok, a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1974-ben megjelent verskötet szerzője (a *Fekete sárkány* című kötetben olvashattuk a kitűnő Ajax-verset, *Tébolyok színpada* címmel) — most sem csapta be olvasóit. A publicisztikai könnyedséget s a szubjektív hangot mindvégig megőrizve vezet végig a labdarúgás egyetemes történetén, egészen a máig, s helyzeténél fogva

megkülönböztetett figyelemmel elemzi a magyar „foci” jelenét. Rózsa András szemléletmódja alapvetően szociológiai. Íme:

„A labdarúgásnak is többféle története van, éppúgy, mint minden másnak. Vannak belső, szakmai-szervezeti folyamatai, melyek valamikor elkezdődtek, fejlődtek, elemek ellentmondásba kerültek egymással, és az ellentmondás feloldása mindig új, a korábbinál magasabb szintet teremtett a sportágban.

Es van ezeknek a belső, sokszor öntörvényű folyamatoknak egy olyan külső burka, melyet nemcsak a szakemberek vettek és vesznek észre, hanem mindenki, akinek köze volt vagy köze van a labdarúgáshoz. Ha csupán szurkolóként is.

Ez a külső burk — nevezük eseménytörténetnek — az, amely a labdarúgás lényegi történéseit megcsillagítja a jelenségekben, azaz az eredményekben.

Az idő pedig gyakran szépíti a dolgokon...”

Rózsa könyve szerencsésen vegyíti a művelődéstörténeti, sportszociológiai tanulmány és a sporteredményeket (eseménytörténetben) ismertető riport, a mögöttes területekre rákérdező interjú eszközeit. Amikor már-már túl „oldottnak” vélnék könyvének szerkezetét, visszkapcsol a lényegre, a labdarúgás egész világot át-fogó jelenségének az elemzésére, „etikai és esztétikai értékeinek” a megvilágítására; amikor pedig a szakmaiság, a sporttörténetbe (művelődéstörténetbe), a játékszerek elemzésébe lemerülés veszélye fenyeget, váratlanul megszólaltat egy-egy világhírű, legalábbis Közép-Kelet-Európában népszerű játékos, edzőt a szóban forgó kérdésről, saját tapasztalatairól — és máris helyreállt az olvasó (a „szurkoló”) lelki egyensúlya. Rózsa András „fociológija” ilyenformán egyidejűleg könnyű és elgondolkodtató olvasmány. Erdemes idéznünk, jellemzésül, azt a néhány szakaszt, ahol az 1948-as londoni olimpia utáni időszakot foglalja össze:

„A tíz olimpiai aranyérem és az élsport más, jelentős nemzetközi eredményei azonban kevéssel később egy voluntarista politikai koncepció igen jelentős összetevőjévé váltak. Ez a koncepció az élet más — és lényegesen fontosabb — területein is »élteljesítményekre« ösztönzött, szívesen manipulálva a kirakateredményekkel. Ezért állt az 1950-es évek elejétől szinte minden a reprezentatív élsport szolgálatába, pedig 1948-ban [...] úgy tűnt: Magyarország, történelme során először, valóban sportoló ország lesz, ahol a tömegek sportja az élsporttal egyenrangú társadalmi ügyé válik.

Mint hogy azonban »szükség« volt az élsport világraszóló eredményeire, példa nélkül álló erőfeszítések kezdődtek. A korábbi társadalmi sportegyesületeket gyakorlatilag megszüntették, és 19 egységes egyesületi típus alakították ki szakmai-szervezeti (15), illetve szakminisztériumi (4) fennhatóság alatt. A magyar élsport fő pilléréivé a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium központi sportegyesületeit tették. A Bp. Honvéd a Kispest, a Bp. Dózsa (majd Újpesti Dózsa) pedig az Újpest jogutóda lett. A Ferencváros kénytelen volt előbb szakszervezeti bázisának a nevét felvenni (ÉDOSZ SE), egy év múlva Bp. Kinizsi néven szerepelt — piros-fehér színekben. Még cifrább utat járt meg az MTK. Másfél éven át *Textiles*ként játszott, mint szakszervezeti együttes, majd két éven át — az Államvédelmi Hatóság csapataként — a Bp. Bástya nevet vette fel, aztán a szakszervezethez visszakerülve Bp. Vörös Lobogó név alatt ért el szép sikereket. Az átszervezések igazi vesztese a Ferencváros volt, melynek európai hírviláglabdárúgóit (Henni, Budai, Kocsis, Deák, majd Czibor) hatalmi súvával irányították át más egyesületekbe.

Az új koncepciónak kétségkívül voltak pozitív eredményei is, hiszen a legjobb sportolási feltételeket nyújtó nagyegyesületekbe tömörítették a magyar sport színé-javát, s ezáltal az élsportolók felkészítése koncentráltan történhetett. Rövid távon — amint azt a helsinki olimpia tizenhat magyar aranyérme s az ötvenes évek első felének többi nagy sikere igazolta — hasznosnak bizonyult az elképzelés. Hosszabb távú következményei közé azonban olyanok tartoznak, mint a középiszolások sportjának csaknem teljes elsorvadása, az utánpótlásnevelési kedv elapadása, a versengési hajlam csökkenése stb.”

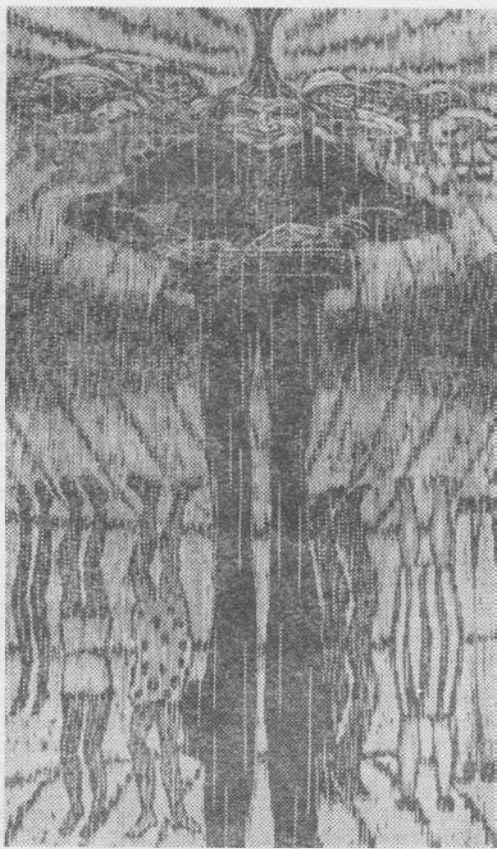
A *Fociológia* nem a deheroizáló, ám a legendafoszlato könyvek sorába tartozik. Különböző forrásokra építve, józanul mérlegeli például a híres magyar „aranycsapat” (Puskásék) berni elbukásának okait, és szellemesen bevezeti az „ezüstcsapat” elnevezést — hiszen ez fedi a valóságot. Érdekes, amit egy világhírű szakemberrel készített interjúból e könyvből átemel: „A magyarok egyik legnagyobb problémája szerintem az, hogy túlságosan bíznak hagyományaikban. Mindig azt nézik, hogy mi volt régen, negyven, harminc vagy húsz esztendővel azelőtt. Örököké a múltba tekintetni: már visszaesés. Változatlanul él még az »én magyar nemes vagyok« szemlélet. Az »ősi joggal, ősi házban, életmet ha elpipáztam...« Holott a világon már mindenütt keresik az újat, az előrevivőt, a kilábalást immár nem a múltból, hanem a jelenből... Túl sok a szöveg is — cselekvés he-

lyett.“ A totális labdarúgás egyik megteremtője hiteles bírálónak, tanácsadónak tűnik...

Végül még egy idézet, a labdarúgás mai jellegéről, erkölcsi alapállásáról: „Sokszor úgy tűnik, hogy kétféle labdarúgás van. Az *egyik* a játékba feledkezés tiszta örömet adja, azt a hihetetlen élményt, hogy ügyetlenebbik végtaggommal — a lábbal — engedelmességre kényszeríték egy börgolyóbist, amelyik nemcsak természetes adottságainál fogva pattog szeszélyesen, hanem a talajtól függően is. A *másik* futball a nyeres félelmetes kényszerét adja, ahol a labdabirtoklás kötelesség, sőt létkérdés is, és ezen belül csak ritka pillanatot a játék öröme. Az *egyik* labdarúgás boldoggá, büszkévé és könnyeddé tesz, ha ellenfelemet átjászottam, ha gólba juttattam a labdát, vagy egy »védhetetlennek« tűnő lövést hártottam. A *másikban* akár erőszak árán is gólt kell elérnem, vagy meg kell akadályoznom az ellenfelet a gól elérésében. Már fel sem kapjuk a fejünket, olyan természetes, ha a tévé vagy a rádió riportere így kommentálja a védő szabálytalan szerelését: »Már nem volt más választása...« A taktikai fault — magyarosabban: céldancs — a legelfogadottabb eszközök egyike lett. A »játékhoz« tartozik.“

Hát ilyesmi a „fociológia“. (Sport. Bp., 1981.)

K. L.

Gy. Szabó Béla:
Önarckép mexikói görbe tükörben
(fametszet, 1977)

Egy nemzetiségi irodalom önvizsgálata

Három „termő évtizeddel“ a háta mögött, a csehszlovákiai magyar irodalom önvizsgálatot tart. A pozsonyi IRODALMI SZEMLE 1981. 4-es és 5-ös száma ankétban méri fel a helyzetet, és az alkotói problémákat világítja meg. A szerkesztőket számos — a nemzetiségi irodalom jövőjét is érintő — kérdés nyugtalanítja, s noha nem szorgalmazzák a homogenitást, valamint „lényegi egységet“ szeretnének előmozdítani. Ez az egység azonban csak a legfontosabb elvi, alkotásfilozófiai és irodalomszociológiai kérdések nyilvános megvitatásával közelíthető meg.

Az ankét résztvevői elsősorban arról nyilatkoznak, hogy miben látják a jövő célkitűzéseit is megszabó kiemelkedő eredményeiket. A mérlegkésztés jellegét az a körülmény határozza meg, hogy az elmúlt harminc esztendő során egy olyan magaslatra emelkedtek, ahonnan nem csupán előre, hanem visszafelé is lehet, sőt kell tekinteni. Ez a retrospektíva a kezdeti nehézségek s a későbbi akadályok felmérését is lehetővé teszi. Dénes György utal arra, hogy az első verseskötet csak 1952-ben jelent meg, az indulás utáni hét-nyolc évre pedig a sematizmus nyomta rá bélyegét. A szervezett irodalmi élet tulajdonképpen csak 1958-ban, az *Irodalmi Szemle* első számával alakult ki, s így nem meglepő, hogy az alkotómunka figyelemreméltó eredményei csak az utóbbi 15 évben bontakoztak ki. Fónod Zoltán drámai hangvételű múltidézésében arra emlékeztet, hogy „negyedszázad leforgása alatt a csehszlovákiai magyar szellemiség, háromszor került a hamleti »lenni vagy nem lenni« kérdése elé“. Ami viszont az irodalmi honfoglalást illeti, az új értelmiség — szerinte — munkás- és parasztfjából, határátlépő nélkül külföldön tanuló diákokból verbuválódott. Ők sorakoztak fel aztán a régiiek (Fábry Zoltán, Egri Viktor, Szabó Béla, Sas Andor és mások) mellé.

A válaszadók többsége tudja, hogy történelmi távlatból ítélve a vizsgált korszak nem nagy idő, s egyetértenek abban is, hogy a legjelentősebb eredményként magát a csehszlovákiai magyar irodalom létét és kisugárzó hatását kell elkönyvelni. Mács József úgy látja, hogy kevés kivételtől eltekintve nem lehet még kiemelkedő teljesítményekről beszélni, Koncsol László viszont arra mutat rá, hogy „irodalmunk, valamint művelőinek számát tekintve szerény, de minőségi szempontból egyre fajsúlyosabb társadalomtudományunk eljutott a nemzetiségi önismeret programjáig, s maholnap negyedszázada lesz, hogy egyre nagyobb sikerrel, a művészi kifejezés magas szintjén tudja megvalósítani ezt a programot“. Varga Erzsébet joggal emeli ki, hogy harminc év alatt létrejött egy biztos, szilárdnak mondható alap, amelyre a jövőben nyugodtan lehet majd építkezni; Dobos László hangsúlyozza, hogy az elemzett periódus, az alapozás korszaka meghaladta „a földig meztelenítés állapotát“, meghozta a szerény méretű irodalmi intézményeket és a szomszédos irodalmakkal való kapcsolatok kiépítését. Van közönség, és van utánpótlás, de ami a legfontosabb: a csehszlovákiai magyar irodalom „kivívta magának irodalom-jogát. A hatvanas évek elején nyilvánosan hangoztatott vélemény volt: irodalmunk elsődrendű szerepe a szlovák és cseh irodalom fordítása. Tehát a tolmácsolás, a közvetítés. Azaz, másodszerep. Az idő és irodalmunk életképessége cáfolta ezt meg.“

E vallomásokat és emlékeztetéseket értelmezve, elkerülhetetlenül arra kell gondolnunk, hogy az új csehszlovákiai magyar irodalom megszületése és fejlődése sajátos nemzetiségi létfeltételek között ismétli meg a kelet-európai irodalmakra jellemző alakulást. Ezek a literatúrák ugyanis nem a nagy nyugati nemzeti irodalmak „természetes“ geneziséét követték, hanem szándékosan-tudatosan hozták őket létre — mintegy a nemzeti ébredést, a nemzeti államalakulást ösztönző eszmei eszközökként. Találónak mondja ki Mészáros László: „Vagyunk, mert lenni akartunk.“

Fábry Zoltán paradigmaticus életműve és öröksége behatóan foglalkoztatja mindazokat, akik nemcsak a kezdetekre emlékeznek, hanem a jövő perspektíváit kutatják. Ily módon érthető, hogy az ankét feleletet vár a tekintetben is, hogy melyek a Fábry-féle oeuvre hagyományértékű vonásai és követésre, folytatásra

serkentő értékei. A válaszok szinte egyöntetűen leszögezik, hogy mindenképp a Fábry-hagyaték etikuma, a „stószí remete” magatartásának példája őrizte meg vonzerejét, de nem hallgatják el azt sem, hogy a Fábryra való sűrű hivatkozásokban sok a szólam, s nincs meg az életmű alapos ismeretétől szavatolt hitelesség. Az előbbi vonatkozásban mély értelmű Dénes György tétele: „A vádlott megszólal a [...] diaszpóra-magyarág örök érvényű dokumentuma. Olyan megrázó élményt vált ki az emberből, mint Werfel világhírű regénye, *A Musa Dagh negyven napja*...” Ami pedig az örökséggel való sáfárkodást érintő kritikai megjegyzéseket illeti, Varga Erzsébet az újabb nemzedékek viszonyulását tolmácsolja: „Nem ismerem Fábryt eléggé. Egész munkásságából csupán az 1967 után — tehát középiskolás koromtól — kiadott műveit olvastam, ezeket sikerült ugyanis megszereznem.” A Fábry-életmű mai jelentését feszegető kérdésre adott válaszokból nem csupán modellértékű ethosza szűrhető ki, de egy elképzelhető és szükséges nemzetiségi erkölcsstan elvei és valórjei is körvonalazhatók. Ha Varga Erzsébet számára főként Fábry erkölcsi szilárdsága, elkötelezettsége, humanizmusa és következetessége az irányadó, Fónod Zoltán rettenthetetlenségét, a lehetetlennel is bírokra kelő bátorságát, európaiságát és azt az elkötelezett magatartását méltatja, amely egyszerre volt magyar és nemzetközi. Koncsol László minden fenntartás nélkül kötelező mintának tartja műveltségét, bátorságát, áldozatkészségét, munkabírást, harcát a betegséggel s azt a hitét, hogy érdemes kockázatot vállalnia és szenvednie az elnyomottakért. Példaerejének tekinti továbbá komolyságát, de több bölcsességet és humort-íroniát igényelne, konokságát több hajlékonysággal, világszemléletének erkölcsi alapját pedig több esztétikai érzékenységgel tudná csak elfogadni.

Tózsér Árpád Fábry-képében a műfajjá lényegült írói magatartás nyomul előtérbe, az az — egyébként közismert — tény, hogy Fábry számára korparancsként az antifaszizmus vált a legidősebb műfajja. Mács József értékelésében is „Fábry Zoltán elsősorban a magatartás, csak azután az írás művésze”.

E kritikai jellegű fenntartásokat summázza Dobos László, aki miután felsorolja Fábry életművének általa megfogalmazott tanulságait (felelősségvállalás, emberi szerénység, a fiatalabbak írásai iránt táplált tisztelete stb.), határozottan kijelenti: „Fábryt nem másolni kell, hanem folytatni.”

A viszonyulás Fábry örökségéhez szervesen kapcsolódik az etikum és esztétikum összefüggésének tisztázására irányuló törekvéshez. Az *Irodalmi Szemle* ankétjának harmadik kérdése így hangzik: „Véleményed szerint hogyan hat az író-alkotó erkölcsi eszménye az esztétikai értékekre, melyeket létrehoz?” A többnyire egybecsengő válaszok azt tanúsítják, hogy az ankétot részt vevők érzékeny differenciáltsággal, árnyaltan közelednek a bonyolult kérdéshez. Igazat kell adnunk Dobos Lászlónak, aki úgy látja, hogy az erkölcs és esztétikum viszonyának hangsúlyos jelentkezése Fábry erkölcsközpontú művére vezethető vissza, ám ebből a helyes észrevételből az is következik, hogy éppen ez az — egyesektől már nyomasztónak érzett — hatás váltotta ki az egyoldalú értelmezések elutasítását. A legtöbben egyetértenek abban, hogy az író-alkotó erkölcsi eszménye kölcsönhatásban áll esztétikájával. Homo ethicus és homo aestheticus nem fordítható egymással szembe. Mély erkölcsi indíték nélkül nincs nagy mű, de csak az autentikus tehetség képes maradandót alkotni. Az erkölcsi eszmény önmagában nem értékeremtő kategória; értékforrásnak csak az alkotótevékenység tekinthető. De az írás mindig erkölcs — szögezi le Fónod Zoltán —, ez viszont nem zárja ki — Mészáros László szerint —, hogy erkölcsi szempontból vitatható író jelentős művet hozzon létre. Az *Irodalmi Szemle* ankétja arról tanúskodik, hogy a csehszlovákiai magyar írók el akarják kerülni mind az erkölcsprédikáló didakticizmus, mind az öncélú formajátékok buktatóit.

Tózsér Árpád megállapítja, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom a zenitre emelkedett, azokban az állásfoglalásokban is igazolódik, amelyekben az ankét hozzászólói az író és a szűkebb közösség, illetve a nagyvilág viszonyát kívánják tisztázni. Frappáns ebből a szempontból Dobos véleménye: „Szűkebb közösséggel szembeni felelősségemet én így fogom fel: élni a népközösséggel, s az irodalom minden eszközeivel elmondani életét, világgá mondani: önmagunkat képezni világgá, elfogadtatni magunkat a világgal.” A hozzászólók egyetértenek abban, hogy a nemzetiségi és az egyetemes funkciók nem zárják ki egymást. Jellemző szemléletükre, hogy mind az etnocentrikus vidékiességtől, mind a tévesen értelmezett európaiságtól elhatárolják magukat. Mács József szerint: „a kisebbségi irodalmunkban kísértő rém a beszűkülés, mindenáron szabadulni akarunk szorító mancsából. Ettől való félelmünkben néha olyan Pegazus nyergébe ugrunk (a kitörés kínzó vágyával), amely nem a mi lovunk, egészen ismeretlen ló, s nem arra visz, amerre szeretnénk, csupán önmagunk föladásával tudunk megmaradni nyergében.”

Rokonszenves számára a romániai magyar írók gyakorlata: „Ők beszélhetnek leginkább írástudóik népük iránti felelősségéről. Írott szavukat vinni akarják a velük egyenylvű közösséghez, nem elvinni tőle.”

A mai csehszlovákiai magyar irodalom érettségét bizonyítja, hogy az anket egyrészt erőteljesen hangsúlyozza az írók pótolhatatlan szerepét és hatványozott felelősségét a nemzetiségi tudat kifejlesztésében és ébren tartásában, másrészt tudatosítja azt a felismerést is, hogy a nemzetiségi téma önmagában nem értékmeghatározó. Nem áltatják magukat; jól látják, hogy a nemzeti irodalomhoz viszonyítva a nemzetiségi irodalom sok tekintetben hátrányos helyzetben van. „A nemzetiségi íróknak egy kicsit hősnök is kell lennie — írja Dénes György —, de felmerül a kérdés, elég-e mindehhez a hősiesség? Ambícióból, törekvésből, hősiességből, felelősségből nem mindig áll össze elfogadható irodalom.”

Az anketában jelentkező önvizsgálat józansága és önkritikai jellege feljogosít a prognózisa: a csehszlovákiai magyar irodalom egyre inkább jelentős értékek forrásának fog bizonyulni.

Gáll Ernő

A NEOFASIZMUS ÚJJÁÉLEDESÉNEK OKAIRÓL (Era socialistă, 1981. 15.)

Mélyen antihumánus és antidemokratikus jellegénél fogva az újfasizmus — dimenziójától és mozgásterületétől függetlenül — a polgári reakció legagresszívabb megnyilatkozási formája. Az újfasizma doktrína tükrözi a szélsőjobboldali ideológiák irracionális jegyeit, elutasítja a megismerés logikai eszközeit, s hátrányos helyzetű társadalmi rétegek indulat- és ösztönvilágára spekulálva, olyan alapvető értékek elvetését sugalmazza, mint a demokrácia, egyenlőség, szabadság, emberi méltóság.

Újjáéledésének gyökerei visszanyúlnak a hidegháborús korszakba, amikor a világimperializmus nyugati szószólói abszolút elsődlegességet biztosítottak mindenfajta antikommunista megmozdulásnak. A baloldali politikai felszámolását célzó kampánystratégia kibontakozása során hasznos kollaboránsoknak bizonyultak az igazságszolgáltatás keze alól kisikló náci háborús bűnösök. A második ok szorosan összefügg a kapitalista világrendszer gazdasági-politikai válságainak elmélyülésével. A társadalom perifériáira sodródott rétegek létbizonytalanság-érzése, a politikai tájékozódás hiánya kedvező légkört teremtett a háború után újjászülető szélsőjobboldali ideológiák vonzerejének növekedéséhez.

A politikai-gazdasági háttér felvillantása után a cikk szerzője — V. Măgureanu — a jelentősebb újfasizma gócpontok ideológiai profiljának sajátos jegyeit, a mozgalom politikai erőhelyzetét vizsgálja. Az NSZK-ban az 1969-es átmeneti választási sikerek után az újnáci csoportok látszólag szétforgácsolódtak. Napjainkban — színre lépésük újabb szakaszában — kisebb illegális tömörülésekbe verődve dühödő támadásba lendülnek „a népi demokrácia rákfenéjének” kiir-

tására. Erőhelyzetük mérlegelésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy például 1979-ben a jobboldali terroristák 1483 bűncselekményt követtek el, s ezek során 117 esetben erőszakhoz folyamodtak.

Meggondolkozató, hogy a polgári sajtó és egyes hivatalos szervek hajlamosak a jobboldali terrorcselekmények jelentőségének alábecsülésére. A náci múlt-hoz való ellentmondásos viszonyulást tükrözi többek között az a megfontolt tartózkodás, amellyel az NSZK oktatási szervei a Harmadik Birodalom és a náci háborús bűnösök történelmi felelősségének problematikáját kezelik.

A nyugatnémet újnáci agresszív nacionalizmusának egyik álcázott megnyilvánulási formája az úgynevezett „Európai Közösség” politikai koncepciója. Európa fasizta integrációjának ismert teoretikusa, G. Opitz szerint a kulturális és nyelvi autonómia számos kérdése nem oldható meg a nemzeti államok kereteiben.

A fasizmus egykori melegágyában, Olaszországban a legbefolyásosabb újfasizma párt az 1946-ban alakult Olasz Szociális Mozgalom (MSI). Politikai programjában olyan köztársasági rendszerű államapparátus létrehozása szerepel, amely visszaállítaná a korporációs képviselői testületet, ellenőrizné a szakszervezetek működését, és támogatná a gazdasági önellátást célzó politikai törekvéseket. Az MSI élvonalbeli ideológusa, A. Plebe — az általános és egyenlő választójog kiterjesztésének legvehemens ellenzője — *A reakció filozófiája* című könyvében a társadalom fejlődéseméleteinek tarthatatlanságát próbálja bizonyítani. Ervelése során az úgynevezett „kritikai képzelőerőre” hivatkozik, amely alkalmas lenne arra, hogy megszabadítsa az emberi gondolkodást a történelmi fejlődés kényszerképzetétől. A fejlődés mint olyan csupán a gondolkodás vagy a „csalóka képzet” síkján követhető — állapítja meg A. Plebe professzor.

Az Egyesült Államok szélsőjobboldali ideológusai a polgári gondolkodás leg-agresszívabb irányzatának örökösei. Politikai törekvéseik ideológiai igazolására sajátos módon értelmezik az idealista gondolkodás hagyományos tételeit. Így például T. Anderson, a legjelentősebb amerikai újfasiszta szervezet, a John Birch Társaság egyik vezető alakja a „természetes jogok” posztulátumát használja fel a színes bőrű kisebbség hátrányos helyzetének elméleti alátámasztására. Az amerikai „ultra” ideológusok koncepciójának másik jellegzetessége a történelmi fejlődés metafizikus szemlélete, az „örökvényűség” elvének abszolutizálása. M. Root, a szélsőjobboldal másik tekintélyes ideológusa nyíltan hirdeti a társadalmi fejlődéssel szembehelyezkedő reakció és ellenforradalom létjogosultságát.

A kapitalista világ válságainak talajából kicsírázott újfasiszta mozgalom gyors terebélyesedése éberségre inti a béke, demokrácia és haladás erőit, annál is inkább, mert a társadalom sokkolását célzó terrorcselekmények hátterében nem nehéz kitapintani egyrészt a mozgalom nemzetközi összefogásának, másrészt a politikai hatalom egyes érdekcsoportjaival való összefonódásának jeleit. **L. E.**

CS. SZABÓ LÁSZLÓ — KORTÁRSAIRÓL (Új Látóhatár, 1981. 1.)

A magyar irodalom 1945 és 1948 közötti éveit, műveket és főként alkotókat állít részben új megvilágításba a folyóiratban közölt néhány emlékezés, mindenekelőtt Cs. Szabó László (*Nagy varakozások, nagyobb családások*) és Hattár Győző (*De nobis fabula avagy Szemlévények egy Non-Person emlékezéseiből*) írása. Cs. Szabó, akkor már népszerű és elismert esszéíróként, belülről látja az irodalmi életet, a pályatársak sorának alakulását. Adat- és szempontgazdag, irodalomtörténeti ítéletek újragondolását szükségessé tevő esszéjében önéletrajzi hitellel szól a budapesti Képzőművészeti Főiskola művész-tanárairól, korabeli törekvéseiről is (Barcsay Jenőt, Ferenczy Bénit és Szőnyi Istvánt emeli ki közülük, mint akik erkölcsi magatartásukkal is megnyerték tanártársaik és tanítványaik tiszteletét, becslését), a legizgalmasabbak azonban az irodalomra vonatkozó megjegyzései. Például Németh László, Kodolányi János és Déry Tibor pályamódosulásának jellemzése. Németh Lászlót a negyvenes évek második felében így látta: „... többé nem mimózelelkű próféta, egy minőségi Kert-

ország grafomán csodadoktora, mert a körülötte dúló gonosz indulatok valószínűsággá tették a drámairó előérzetét, színpad nélkül immár joggal vetíthette önarcképét elbukó történelmi nagyságok és kisebbségi vértanúk alakjába. Ha korábban ő volt VII. Gergely pápa, menyével inkább azonosulhatott Széchenyivel, Galileivel, Husz Jánossal! 1950-ig Hódmezővásárhelyen az *Iszony* s *Égető Eszter* megírására, másfelől igen eredeti enciklopédikus diáknevelő kísérletekre kényszerítette az alföldi remeteség. Utólag azt állította, hogy ízlét neki a csupasz cellaélet; nagyon illett a természetéhez. Mondhatnám úgy is: már nem volt többé Babits egyoldalú vetélytársa, aminek régebben képzelte magát a képzelt üldözött, hanem az apja fia, s ez a tanár apa kitűnő ember lehetett.“

Cs. Szabó egy-egy félmondatával is lényeges összefüggésekre mutat rá. A sok lehetséges közül íme egy példa, szintén az újabb kori irodalomtörténet köréből: „...a harmincas években s a negyvenes évek elején sokat adott a jellemre a magyar irodalom egyébként marakodó, fülledt köztársasága; Tamási Áront például azok is igen becsülték, akik firtorogtak a Pesten üzleti dobra vert — vagy mondjam inkább halinába kötött? — transzilvanizmustól, Erdélyi Józsefet és Horváth Bélát viszont nagy tehetségük ellenére kerülték, mert uszítók és följelentők voltak.“

Persze, az ítéletekbe, különösen az esztétikaiakba, az egyéni ízlés döntően belezajtszhat, ám erkölcsi kérdésekben a kortársi tanúságtétel nélkülözhetetlen. **K. L.**

„NINCS OLYAN GAZDASÁGI ELMÉLET, AMELY PROBLÉMÁINKRA KÉSZ MEGOLDÁSOKKAL SZOLGÁLNA“ (Heti Világgazdaság, 1981. 26.)

A 78 éves Joan Robinson Keynes egyik legnevesebb, ám kritikus követője, elméletének továbbfejlesztője, ügynevezett baloldali keynesiánus. A cambridge-i egyetemen évtizedekig elsősorban a monopolista verseny, a gazdasági növekedés, a tőkefelhalmozás elméletével foglalkozva, az angolszász polgári közgazdászok közül elsőként elemezte részletesen Marx műveit.

A *Heti Világgazdaság* munkatársa interjút készített a professzornővel. Az alábbiakban a feltett kérdésekre adott válaszok lényegét foglaljuk össze.

A mai, alapjaiban elhibázott gazdaságpolitika munkanélküliséget teremt Angliában, holott ez elkerülhető volna; ezért a keynesi tanok renezánsza várható. Elméletének kidolgozásakor Keynes egyéb-

ként a mellett érvelt, hogy igenis lehet valamit tenni a munkanélküliség ellen. Úgy gondolta, hogy a beruházások általános társadalmi ellenőrzésére van szükség. A magángazdálkodáson alapuló rendszerekben ezt nem valósították meg; amit keynesiánus gazdaságpolitikának neveztek, lényegében csupán intézkedéssorozat a visszaesés leküzdésére, miután az már bekövetkezett.

A Keynes által felállított diagnózist tehát csak részben fogadták el. Keynes szerint — ha a folyamatos állami beavatkozás csaknem teljes foglalkoztatást biztosít anélkül, hogy bármit változtatnának a hagyományos intézkedéseken és az ipari kapcsolatokon — leküzdhetetlen inflációs nyomás alakul ki. Joan Robinsont leszögezi, hogy annak idején a keynesi műnek ezt az elemét az elmélet gyakorlati alkalmazói egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

Keynes olyan világról álmodott, ahol, miután legalább harminc évig a teljes foglalkoztatottsághoz szükséges szinten tartják a beruházásokat, minden tőkebefektetési szükségletet kielégítenek, a tulajdonból eredő jövedelem megszűnik, eltűnik a szegénység, és megkezdődhet egy civilizált élet.

Elméletében Keynes ellenezte ugyan a társadalmi pazarlást s a szükségtelen szegénységet, de nemigen érdekelte, vajon kié lesz a megnövekedett termelés haszna. Inkább azt tartotta fontosnak, hogy legyen növekedés. A jövedelmek nagyobb egyenlőségét kívánatosnak tekintette ugyan, de nézetei voltaképp mérsékelt konzervatívak voltak, a kapitalizmus hatékonyabb működtetésére törekedett.

A gazdasági növekedés és a szegénység összefüggéséről szólva Joan Robinsont a gazdasági növekedést egyáltalán nem azonosítja a szegénység csökkenésével. Valaha a közgazdászok még tudták ezt, de újabban látszólag elfelejtették, hogy az elfogadható életszínvonal bármely társadalomban valahol az átlag körül van. Tehát szükségképpen mindig vannak olyanok, akik az átlagos életszínvonal alatt élnek. De nemcsak a viszonylagos, szubjektív szegénységet nem győzi le soha a növekedés, hanem az abszolút szegénység is nő. A műszaki haladás ugyanis több képzett dolgozót és kevesebb képzetlen kíván, viszont a képzettség megszerzésének lehetősége — a kivételes tehetségeket nem számítva — azoknak a családoknak adatik meg, amelyek tagjai eddig is képzettek voltak.

A növekedés sok gondot okoz, többek között a környezetszennyeződést. A környezetszennyezéssel kapcsolatban pedig teljesen megoldatlan a magán-és társadalmi költségek megkülönböztetése és

az, hogy a vállalkozók „érzéklik” a társadalomnak és a természeti környezetnek okozott károkat. Hol van a fogyasztó tényleges választási lehetősége, mondjuk a belélegezhető levegő és a gépkocsi között? Ezzel nem azt mondom, hogy a gazdasági növekedés megállítására, hanem jellegének, tartalmának a megváltoztatására van szükség.

Manapság sok ország problémája a fizetési és külkereskedelmi mérleg a kiegyensúlyozása. A gazdasági szerkezet jellegétől függ, megoldhatók-e kölcsönök felvételével. Vannak olyan esetek, amikor az egyensúlyhiány állandó, hatalmas nemzeti adósságok halmozódnak fel, s ez már veszélyes. A hitelfelvétel csak átmeneti megoldás, idővel a kölcsönöket vissza is kell fizetni. Ami pedig a külkereskedelmet illeti, a kis országoknak mérlegelniük kell a nemzetközi szakosodás, valamint a belföldi ellátás számára biztonságot nyújtó hazai termelés előnyeit.

A professzornő szerint nincs olyan gazdasági elmélet, amely kész megoldásokkal szolgálna: „Először is külön kell választanunk a bennünk levő propagandisztikus és tudományos elemeket, s a tapasztalatokkal összevetve ellenőriznünk kell, mennyire meggyőzőek a tudományos elemek; végül pedig össze kell tudni kapcsolni az elfogadott elméleti tételeket saját politikai nézeteinkkel. A gazdaságelmélet tanulmányozásának nem az a célja, hogy a gazdasági kérdéseinkre kész válaszokat kapjunk, hanem hogy megtanuljuk, miként kerülhet el, hogy megtévesszenek bennünket a közgazdászok. A jó közgazdászok viszont sokat segíthetnek problémáink megoldásában.”

Ilyen közgazdász volt például — Robinsont professzornő szerint — Michael Kalecki. Már 1943-ban előre látta, hogy ha a kormányzat beavatkozásának hatására sikerül a munkanélküliséget alacsony szinten tartani, a vállalkozók előbb-utóbb úgy találják, hogy csökken a munkafegyelem, s emellett még az árak is emelkednek. Így aztán erős tömb alakul ki a nagytőke és a járadékosok érdekcsoportjából, s könnyen található olyan közgazdászok, akik készek kijelenteni, hogy a helyzet világszerte. Mindezen erők nyomására a kormányzat hajlamos vissza-visszatérni a költségvetési deficit lefaragásának ortodox politikájához, s bekövetkezik a gazdasági visszaesés. Azután jönnek a soron következő választások, s ismét előtérbe kerül a munkanélküliség csökkentése. Kalecki még annak idején megjósolta, hogy a háború után megszűnnek az általa kereskedelminek nevezett piaci gazdasági ciklusok, s a politikai gazdasági ciklusok kora következik. **P. J. A.**

A READER'S DIGEST ALAPÍTÓJÁNAK HALÁLÁRA

(Time, 1981. 117. k. 15.)

Ez év április elején halt meg, 91 éves korában, DeWitt Wallace, a *Reader's Digest* alapítója. E sajtós szerkezetű folyóiratot 1922-ben alapította, s ma a világ legolvasottabb időszak kiadványa: 16 nyelven jelenik meg, több mint 30 millió példányban, és olvasóinak számát 100 millióra becsülik. Wallace számára a főelv a rövidség, a sűrítés volt, s azt tartotta, hogy minél rövidebb valamely írás, annál jobb, s minden gondolatot, írást, eszmét lehet „sűríteni”. Amikor azt kérdezték tőle, mit szeretne sírfeliratául, ezt válaszolta: „A »Végső sűrítés« fejezné ki legjobban a lényegét.” A minnesotai St. Paul városában született, s tanulmányait e város Macalester nevű college-ében végezte (amelynek „elnöke” volt), majd a kaliforniai egyetemen, Berkeley-ben.

Első digest-kísérlete egy kis könyvecske volt, amelyben a mezőgazdasági füzetekben megjelent cikkek tartalmát „sűrítette” farmerek számára. Az első világháborúban súlyosan megsebesült, de négyhónapi betegszabadsága alatt nem hanyélt, hanem ollóját élesre fenve meg rövidítette a kiadójának beküldött cikkeket. 1920-ban elkészítette a *Reader's Digest* mintapéldányát.

Ezt a különös „szellemi találmányt” igyekezett eladni a kiadóknak, de szerencsésére nem talált rá vevőt. Ezért menyasszonyával, későbbi feleségével, a jelenleg 91 éves Lila Bell Achesonnal több ezer előfizetési felhívást küldött szét, de csak mintegy 1500-an vállalkoztak az előfizetésre. Kevés optimizmussal ugyan, ám felesége unszolására 1922 februárjában mégis megjelentette a folyóirat első számát. Ez a szám már magán hordta a későbbiek jegyeit. Az egyik cikk például azzal foglalkozott, hogyan maradhatunk észbelenleg fiatalok, egy másiknak a címe ez volt: *Figyeld a kutyát, és légy bölcs*; egy harmadikénak pedig ez: *A szentjánosbogár fénye*. 1934-ben a példányszám már meghaladta az egymilliót. Sok országban utánozni kezdték, és több hasonló című és tartalmú folyóiratot adtak ki, de egyik sem érte el Wallace sikerét. 1955-ig a lap hirdetését nem közölt, ettől kezdve, az áremelés elkerülése végett, ez elől sem zárkózott el, de bizonyos áruk (dohány, cigareta stb.) számára e zárlat ma is érvényes.

Lapjával, melynek szerkesztősége birtokán — New York közelében —, a Mount Kisco van, mindvégig megtartotta a kapcsolatot. Hetvenöt éves korában lemondott a főszerkesztőségről, s feleségével együtt megkezdte roppant va-

gyonának elajándékozását. A Macalester College-nek 10 millió, egy másik, történeti intézménynek ugyancsak 10 millió, a Metropolitan Szépművészeti Múzeumnak 5 millió dollárt adományozott, mert, amint mondotta: „A halottak megemlékedt kezükben csak azt viszik magukkal, amit elajándékoztak.” Sz. E.

NEVELÉS, KÉPZÉS, FOGLALKOZTATÁS (Revue d'Économie Politique, 1980. 4.)

Az oktatás mindenkori céljai nagyjából a munkapiac igényei szerint alakulnak. Az 1970-es évek, a fokozódó válság éveit óta azonban az oktatás, a képzés és a foglalkoztatás közötti — korábban lappangó — ellentmondások egyre jobban megmutatkoznak. Mindinkább kényszerítő szükség, hogy új összefüggések alakuljanak ki az oktatás és a foglalkoztatás között. A munkába állás módosítai, a munkamegszervezés és a foglalkozások tartalma, továbbá a szakmai képzettség típusai érezhetően változnak — állapítja meg Guy Terny.

Az elmúlt húsz évben a tudás „fogyasztása” — a gazdasági növekedéssel együtt — a haladás jele volt. Az oktatáspolitikai és az oktatásszervezés a gazdasági fejlődést szolgálta, mert a képzett munkaerő iránti keresletet kívánta kielégíteni. A nevelés és képzés egyúttal az egyik legjobb eszköz volt az esélyegyenlőség megvalósítására. Mindezek egyúttal az oktatási rendszer expanziójához vezettek. A hetvenes évek első fele a csatlódás időszaka volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy az alaposabb és hosszabb ideig tartó képzést nem követi hasonló arányú társadalmi felemelkedés, és a képzésre fordított idő és munka nem befolyásolja olyan mértékben a jövedelemelosztást, mint annak előtte.

A nevelés—képzés—foglalkoztatás mechanizmusában bekövetkezett zavar tünetei a következők: sok az olyan fiatal, aki a szakképzettség megszerzése előtt abbahagyja tanulmányait, emelkedik a fiatal munkanélküliek száma, nő a fiatalok mobilitása. A fiatalok szakképzettségének oka részben az, hogy a tan kötelezettség lejártá után nincs lehetőségük a továbbtanulásra, részben az, hogy nincs kedvük szakmát tanulni. Ezért kénytelenek olyan munkát vállalni, amely nem igényel képzettséget, és így kiszolgáltatottabbak: elsősorban ők válnak munkanélkülivé. Ez az oka gyakori helyváltoztatásuknak is. Azoknak, akik diplomát szereztek, az a gondjuk, hogy a kínált állások struktúrája nem találkozik a munkaerő-kínálat struktúrájával, így bizonyos diplomák leértékelődnek. A diplomások lefokozása minden

olyan korszakban előfordul, amikor a számuk bizonyos területeken gyorsabban nő, mint az adott diplomát igénylő állások száma.

Kétségtelen, hogy a munkanélküliségnek a fejlett országokban tapasztalható gazdasági okain túlmenően szerepet játszik az is, hogy bizonyosfajta munkát számos fiatal semmi áron sem vállalna, mert a kínált foglalkozás nem felel meg társadalmi helyzetének. Miközben sok fiatal van munka nélkül, bizonyos szak-képzettségű munkavállalókban hiány mutatkozik.

Égészségesen működő gazdasági gépezetben csak átmenetileg fordulhatna elő egyidejű munkaerőhiány és munkaerőtúlkínálat. Minthogy azonban ez a helyzet már évek óta tart, azt a következtetést kell levonni, hogy az oktatás és a képzés nincs összhangban a gazdasági követelményekkel. A képzés és a foglalkozások közötti összhang hiányának egyik további jele és következménye, hogy a munkába álló fiatalok aktív idejük első éveiben túlságosan nagy mobilitást mutatnak. Akadnak olyanok is, akik egész életükben nem találják meg végleges helyüket, vagyis: mindvégig szak-

képzetlenek maradnak. Van egy úgynevezett latens mobilitás is, éspedig azoknál (főleg fiataloknál), akik szeretnének foglalkozást vagy munkahelyet változtatni, ez azonban nem sikerül nekik.

Tudomásul kell venni — írja Terny —, hogy a régi értelemben vett összefüggés képzés és foglalkoztatás között a hosszan tartó válság hatására megváltozott, és mindkét rendszert új módszerekkel kell szabályozni. A két rendszer közelítése nem kizárólag az oktatáspolitikai feladata. A fiatalok lelkesedéssel, energiával telve, jó szakmai képzettséggel lépnek az életbe; fontos, hogy gondjaikkal valamennyi érdekelt fél (nevelők, munkaadók) foglalkozzék, éspedig mind gyakorlati, mind lélektani szempontból. A másik fontos változás a két rendszer közelítésében a szerző szerint az, hogy a fiatalok számára nem konkrét gyakorlati szakmai ismereteket, kész recepteket kell adni, hanem olyan alapismereteket, amelyek bizonyos szakirányban alkalmassá teszik őket sokrétű tudás befogadására. Ebből a nézőpontból szemlélve, az oktatási és képzési rendszer feladata megismertetni a fiatalokat a munka világának valóságával. **P. J. A.**

Lakatos Edit: Régi házak

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

LÁSZLO FERENC főiskolai adjunktus (Bukarest). — Rendszeresen küldöm Lükő Gábornak a hazai könyveket, illetve lapokat, amelyekben olykor hivatkoznak rá. Így eljutott hozzá a *Korunk* 1981. 7—8. száma, amelyben H. H. Stahl emlékezett meg róla mint a Gusti-iskola első külföldi „diákjáról”, akinek azóta nyoma veszett, s nem ismeri további sorsát. Lükő Gábor — olykor ő is ír nekem — ezúttal bővebb levélben ad hírt magáról. Levelének csaknem minden sora nyilvánosság elé kívánczozik: „Buda, 1981. okt. 4. [...] Egész nyáron betegeskedtem, de csak nem álltam meg, hogy új, izgalmas témámat ne nyomozzam tovább és tovább, évezredek és ezer kilométerek távlatában. A hónap heteinek és napjainak, meg a terhesség kilenc hónapjának szimbólumai a népek művészetében, persze az előbbi is a női termékenység és a szerencsés időszakok szempontjából, valószínűleg szerencsevarázslás eszközeként. Rengeteget rajzoltam, festettem ezekből az emlékekből. De ez Téged kevésbé érdekel. — Igen kedves Stahl megemlékezése. Persze, sok részlete téves, de a lényege igaz. Téved, hogy én szociológiát tanulni mentem Bukarestbe. Itt még akkor híre sem hallottuk annak, mit csinálnak a románok. En hoztam haza a nagy újságot 1933-ban. Engem Ady, Bartók és Karácsony irányítottak a román nép felé, de nem is sejtettem, micsoda grandiózus munkába fogtak tudósaik. És persze, azt sem, hogy olyan szíves barátsággal fogják tanítványukká fogadni az első magyarországi lecskét. Tache Papahagi, a nyelvjáraskutató, Const. Brăiloiu, H. Brauner, Ilarion Cocişiu, H. Stahl, A. Golopenţia, Gh. Focşa, mennyi kedves arc, mennyi drága, kitörölhetetlen fiatalkori emlék. Stahl egy egész éjszaka magyarázta nekem az ő szociológiájukat a Cornova felé vágató vonatban 1931 karácsonyán. Közben Brauner tanígtatta a szebbnél szebb népdalokat. Persze, az olyan pikánsabb szövegeket sem mellőzte, mint a Stahl idézte »Fata popii, cea mai mică...« [...] Még mindig eszembe jár a kis Ana Popa-Rad Drăguşból, hátha még él, hátha megtalálnám. Szeretnék kiküldeni valakit románul tanulni falura [...] Talán Drăguşba. Oda még magam is elkisérném. Romantika? [...]» — Hatalmas nyereségünk volna, ha Lükő Gábor leírná és közzétenné a románsághoz fűződő, immár félszázados, rendíthetetlen barátságának a történetét!

A KORUNK HÍREI

Október 28-án irodalomtörténeti kerekasztal-megbeszélést tartottunk az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1981* című kötet megjelenése alkalmából — aradi, csikszeredai, kolozsvári, kovásznai, marosvásárhelyi, nagybányai, nagyvárad, székelyudvarhelyi, temesvári kutatók, tanárok, szerkesztők, újságírók, diákok részvételével. A vitaindítót Kántor Lajos és Cs. Gyimesi Eva tartotta. A vita anyagát 1982 elején közöljük.

Október 30-án *A Nyugati-szigethegység élővilága* című, nemrég megjelent könyv szerzőjét, Csűrös István professzort köszöntötték Kolozsvár, Nagykároly, Nagyszeben, Nyárádremete és Temesvár természettudományi szakemberei a *Korunk*-délelőtök keretében.

Október 27-én a szerkesztőségünk patronálta parajdi szabadegyetem tanévnyitójának két előadója Németh János nyárádremetei tanár (*Barangolás az ősztön körül*) és Zágoni Elemér csikkarfalvi gyógyszerész (*A feketebizli életteni hatása*) volt.

Október 29-én a beszercei szabadegyetemen Gáll Ernő tartott előadást a *Korunk*-nak a romániai magyar művelődési életben betöltött szerepéről.

KORUNK GALÉRIA

Október 24.: Szécsi András (Marosvásárhely) festményei. — A megnyitón Borghida István bevezetője után Sebők Klára és Héjja Sándor olvasott fel Kacsó Sándor, illetve Sütő András írásából, majd Márkos Albert *Koncertszimfóniájának* I. tétele hangzott el magnófelvételtől.

A Kriterion új könyvei

- * * * A céhes élet Erdélyben. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Téka
- AJTMATOV, CSINGIZ: Az első tanító. Kisregények. Fordította Árvay János, Fehér János, Láng Anikó és Tarisznyás Györgyi. Lektúra
- BALOGH JÓZSEF: Kármentő. Versék
- BARTHA BÉLA—SZAKÁCS JÓZSEF: Vitorlázó- és sárkányrepülés. Kriterion Kiskalauz
- DOMOKOS ESZTER: Színk. Novellák, karcolatok
- FERENCZ ZSUZSANNA: Ma, tegnap, tegnapelőtt. Regény
- * * * Feszt László. A bevezetőt írta Ditrői Ervin. Kriterion Galéria
- FÜKS, LADISLAV: Az utolsó ügy. Két regény. Fordította Zádor Margit. Lektúra
- * * * Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1981. Szerkesztette Láng Gusztáv és Szabó Zoltán
- * * * Jecza Péter. A bevezetőt írta Szekernyés János. Kriterion Galéria
- JUREK, BECKER: A hazudós Jakob. Fordította Kászonyi Agota. Lektúra
- * * * Kémiai kislexikon 1—2. Szerkesztette dr. Felszeghy Ödön
- KENEZ FERENC: XYZ. Versék
- KIRÁLY LÁSZLÓ: Fény hull arcodra, édesem. Ebeszélések
- Dr. KÓS KÁROLY—SZENTIMREI JUDIT—Dr. NAGY JENŐ: Moldvai csángó népművészet
- ROZMA SZILÁRD: Szabadnap. Versék. Forrás
- KÖVI PÁL: Erdélyi lakónna. A kötet munkatársai: Bajor András, Balint Tibor, Csávossy György, Éltető József, Fajér Anikó, Gál Gabriella, Komatus Gugu, Hajdu Győző, Marosi Idikó, Sebestyén Minály, Szűcs István, Tarisznyás Márton és Mireca Zsuzsanna
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: Szent Péter eszernyője — Galamb a kálifákban — Az eladó bírók. Magyar Klasszikusok
- MOLNÁR H. LAJOS: Tonki Akos. Egy büsképű butalemben bizalmas beszámolója...
- MURÁDIN JENŐ: A Ferenczy család Erdélyben. Művészeti Kismonográfia
- SADOVEANU, MIHAIL: Inasévek. Fordította és az utószót írta Lőrinczi László. Román Írók
- SARKADI IMRE: Az önámító halála. Csontos Sándor utószavával. Horizont
- SÖNI PÁL: Irói arcétek. Tanulmányok
- STANCA, RADU: Hajnali vágta. Köllemények Magyarai Lajos átültetésében. Román Költők
- SÜTŐ ISTVÁN: Arc-fogyatkozás. Versék. Forrás
- ZÁGONI ATTILA: A sóderhivatal. Paródiák